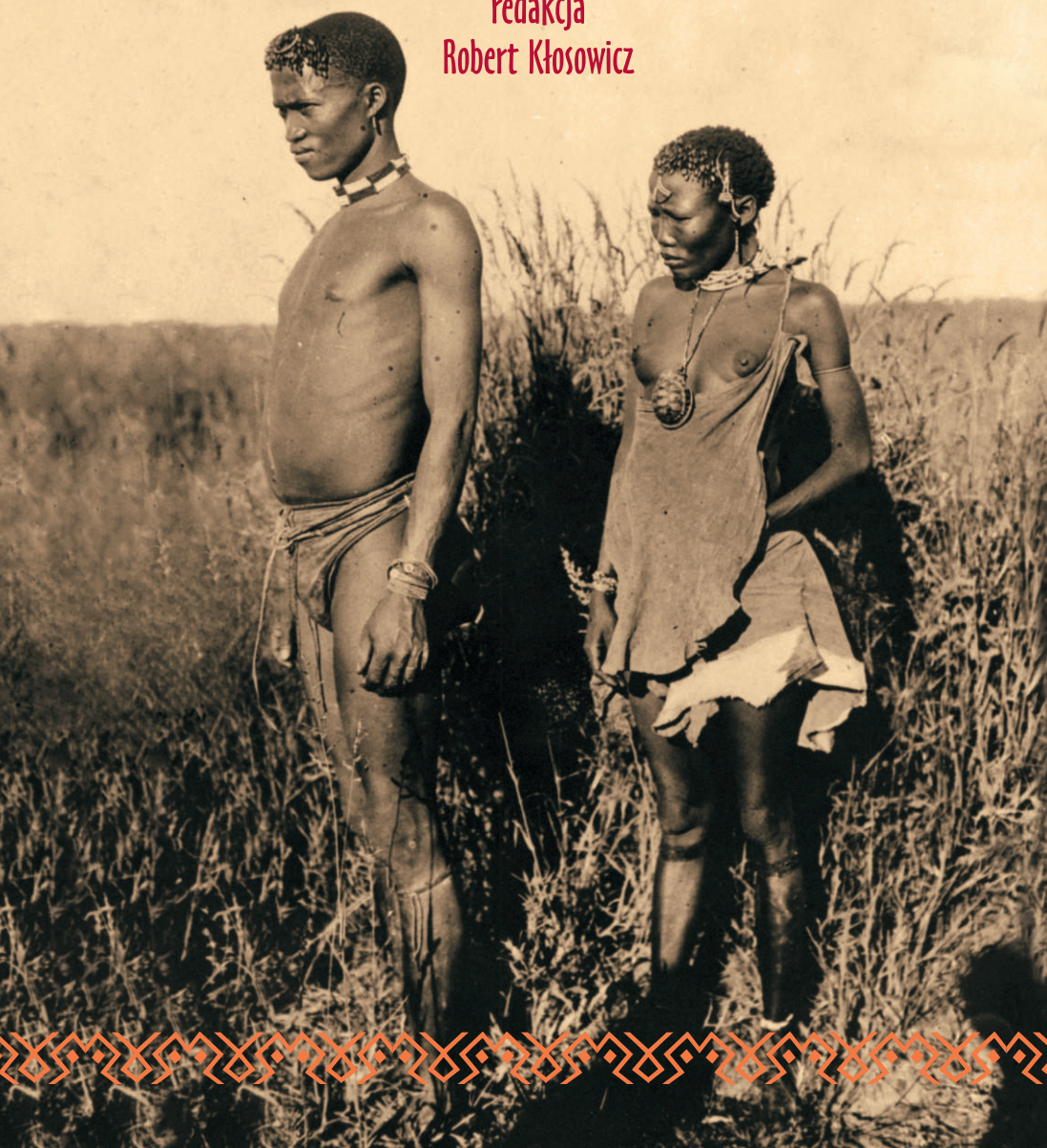

PIONIERZY KRAKOWSKIEJ AFRYKANISTYKI

redakcja
Robert Kłosowicz

**PIONIERZY KRAKOWSKIEJ
AFRYKANISTYKI**

PIONIERZY KRAKOWSKIEJ AFRYKANISTYKI

Pamięci Profesora Romana Stopy (1895-1995)
w 120. rocznicę urodzin

pod redakcją
Roberta Kłosowicza

Kraków

© Copyright by individual authors, 2017

Recenzent
prof. dr hab. Jarosław Różański

Redakcja
Magdalena Mnikowska

Projekt okładki
Emilia Dajnowicz

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

Fotografia na okładce pochodzi z kolekcji prof. Romana Stopy,
własność Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie

ISBN 978-83-7638-855-7

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Robert Kłosowicz, *Wprowadzenie* · 7

CZĘŚĆ I. BADANIA AFRYKANISTYCZNE ROMANA STOPY

Paweł Siwiec, *Roman Stopa – pionier polskich studiów
afrykanistycznych* · 15

Arkadiusz Żukowski, *Badania Romana Stopy na
tle światowej i polskiej afrykanistyki – wstępne
refleksje* · 25

Marcin Brocki, *Hotentoci i Buszmeni – na marginesie
uwag etnologicznych Romana Stopy* · 67

Jacek Kukuczka, *Nieznane fotografie Romana Stopy.
Szkic do portretu ludów Kojsan* · 83

CZĘŚĆ II. KRAKOWSKA AFRYKANISTYKA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Robert Kłosowicz, *Afrykanistyczny dorobek naukowy
Tadeusza Lewickiego* · 105

Joanna Bar, *Tematyka afrykańska w badaniach
Andrzeja Waligórskiego i Leszka Dziągła* · 129

Joanna Mormul, *Andrzej Zaborski – badacz języków
kuszyckich i semickich* · 151

Robert Kłosowicz, *Alicja Małecka – krakowska
suahilistka* · 165

Noty o autorach · 173

Aneks · 177

Indeks · 181

WPROWADZENIE

NINIEJSZA PUBLIKACJA, zatytułowana *Pionierzy krakowskiej afrykanistyki*, ma na celu przybliżenie początków krakowskich badań afrykanistycznych, o których dziś niestety często się nie pamięta, a przecież to właśnie w Krakowie na początku XX wieku swą akademicką karierę rozpoczynał Bronisław Malinowski (1884-1942), dla którego Uniwersytet Jagielloński był pierwszą Alma Mater, na której w 1908 roku obronił doktorat z filozofii. Wspomnienie Bronisława Malinowskiego w kontekście krakowskich badań afrykanistycznych nie jest bez znaczenia. Mimo iż najlepiej znany jest on ze swoich badań etnograficznych poświęconych mieszkańcom Wysp Triobrandzkich, to w latach 30. XX wieku zaczął również interesować się kontynentem afrykańskim. W 1934 roku przedsięwziął nawet wyprawę badawczą do Afryki Wschodniej i Południowej, zaś na swoim seminarium doktoranckim w London School of Economics pracował z gronem zainteresowanych badaniami afrykanistycznymi doktorantów, m.in. z wybitną brytyjską antropolożką Audrey Richards czy Jomo Kenyattą – przyszłym pierwszym prezydentem niepodległej Kenii¹.

¹ Bronisław Malinowski napisał nawet wstęp do pracy Kenyatty

Lata 30. XX wieku to zresztą dla krakowskich studiów afrykanistycznych okres przełomowy, w którym rozwijające się zainteresowanie Afryką zaowocuje pierwszymi niezależnymi projektami badawczymi realizowanymi w terenie – na kontynencie afrykańskim. Najlepszym przykładem są badania prowadzone przez Romana Stopę (1895-1995), uważanego za ojca polskiego językoznawstwa afrykańskiego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, światowej sławy eksperta od języków mlaskowych (*click languages*). W 1935 roku przez kilka miesięcy Roman Stopa prowadził badania językoznawcze na obszarze dzisiejszych Namibii i Botswany wśród ich rdzennych mieszkańców: San i Khoikhoi, przy okazji których zebrał również pokaźny materiał etnograficzny dotyczący kultury ludów San. Dziś te unikalne zbiory znajdują się w krakowskim Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli. Przez wiele lat prof. Stopa wykładał na Uniwersytecie Jagiellońskim w obecnym Instytucie Orientalistyki (języki afrykańskie, m.in. suahili, hausa, ewe, języki khoisan, oraz muzykologię porównawczą Afryki). W ciągu swojej długiej kariery uniwersyteckiej dał się poznać jako autor licznych prac naukowych i popularnonaukowych, w tym m.in.: *Studies in African languages: (essays on phonetics, semiotics and meaning)*; *The evolution of click sounds in some African languages*; *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*; *Teksty hotentockie (Hai-/omn i nama) = Hai/omn- und Namtexte*; czy *Mali ludzie z pustyni i puszczy*.

Dorobek profesora Romana Stopy stanowi nie tylko ważną część polskich badań afrykanistycznych, ale zajmuje

Facing Mount Kenya (1938) – etnograficznego studium grupy etnicznej Kikuju.

również ważne miejsce w światowej afrykanistyce. Niestety dziś, ponad 20 lat po jego śmierci, w Polsce jest on praktycznie zapomniany. O wiele bardziej ceni i pamięta się Romana Stopę poza granicami kraju. W 2014 roku w czasie mojej wizyty w Basler Afrika Bibliographien – uznanym centrum badawczym zajmującym się badaniami dotyczącymi Namibii i Afryki Południowej z siedzibą w Bazylei, miałem okazję osobiście się przekonać, jak wielką estymą darzy się dorobek badawczy prof. Stopy. Profesor Stopa był bez wątpienia pierwszym, który przetarł drogę krakowskim afrykanistom.

Warto także wspomnieć, że tuż przed wybuchem II wojny światowej z inicjatywy Ministerstwa Spraw Zagranicznych zorganizowano na Uniwersytecie Jagiellońskim Międzywydziałowe Studium Kolonialne, mające w zamierzeniu kształcenie specjalistów z zakresu rolnictwa, hodowli, medycyny i higieny tropikalnej. W ramach Studium zaplanowano specjalistyczne wykłady dla przyszłych geologów, biologów i misjonarzy. W kosztach kształcenia specjalistów miała partycypować Liga Morska i Kolonialna, głównie w formie finansowania praktyk dla naukowców, m.in. w Afryce Subsaharyjskiej w regionach planowanego polskiego osadnictwa. Warto zaznaczyć, że ówczesny docent Roman Stopa otrzymał propozycję prowadzenia we wspomnianej instytucji kursu „o człowieku w koloniach afrykańskich”.

Należy także nadmienić, że w 1937 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim Kazimierz Nowak wygłosił odczyt poświęcony etnografii Afryki, wystąpienie wzbogacone zostało wykonanymi przez niego fotografiami; podróżnik kilka miesięcy wcześniej wrócił do kraju po swojej słynnej wyprawie do Afryki w latach 1931-1936.

Swoje zainteresowanie Afryką, choć wtedy jedynie jej północną, arabskojęzyczną częścią, rozwijał wówczas również inny wybitny uczony, profesor Tadeusz Lewicki (1906-1992), absolwent Uniwersytetu Lwowskiego, który po zakończeniu II wojny światowej osiadł na stałe w Krakowie i będzie związany z Uniwersytetem Jagiellońskim jako dyrektor Katedry, a następnie Instytutu Filologii Orientalnej UJ. Profesor Tadeusz Lewicki, chociaż znany jest przede wszystkim jako jeden z najwybitniejszych polskich orientalistów, arabista i historyk średniowiecza, z dzisiejszej perspektywy może śmiało być określany mianem jednego z pionierów polskiej afrykanistyki. Tuż po II wojnie światowej przez dwa lata badania terenowe w Kenii (ówczesnej Brytyjskiej Afryce Wschodniej) będzie prowadził także inny krakowski uczony, były doktorant Bronisława Malinowskiego na London School of Economics, etnograf, Andrzej Waligórski (1908-1974).

Kontynuatorem tradycji afrykanistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim był Andrzej Zaborski (1942-2014), językoznawca – badacz języków kuszyckich i semickich, który w 1976 roku obronił pierwszą w świecie habilitację z językoznawstwa afroazjatyckiego.

W nawiązaniu do bogatych tradycji afrykanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w odpowiedzi na zwiększające się zainteresowanie Afryką i Afrykanami powstała idea powołania ośrodka badawczego, który skupiałby krakowskich afrykanistów, rozrzuconych po różnych jednostkach uniwersyteckich. W listopadzie 2014 roku decyzją Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego powołano do życia Jagiellońskie Centrum Badań Afrykanistycznych – międzywydziałową jednostkę Uniwersytetu Jagiellońskiego stworzoną wspólnym wysiłkiem Instytutu Nauk Politycznych

i Stosunków Międzynarodowych UJ (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ) oraz Instytutu Etнологii i Antropologii Kulturowej UJ (Wydział Historyczny UJ). Jednostka ta ma w zamierzeniu stać się platformą integrującą badaczy afrykanistów związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim i reprezentujących różne dyscypliny badawcze, takie jak: stosunki międzynarodowe, nauki polityczne, nauki o bezpieczeństwie, etnologia, antropologia kulturowa, historia, językoznawstwo czy kulturoznawstwo. Głównym celem Centrum jest inicjowanie, organizowanie i koordynowanie różnych form aktywności naukowej w ramach interdyscyplinarnych badań nad Afryką i Afrykanami, jak również promowanie prac naukowo-badawczych w zakresie problematyki afrykańskiej oraz prowadzenie działalności oświatowej i edukacyjnej dotyczącej Afryki i Afrykanów.

Uroczysta inauguracja działalności Jagiellońskiego Centrum Badań Afrykanistycznych nastąpiła 13 maja 2015 roku w Sali im. Michała Bobrzyńskiego w Collegium Maius UJ, w trakcie organizowanej wspólnie z INPiSM UJ konferencji naukowej – *Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa – sylwetka wybitnego afrykanisty w 120. rocznicę urodzin*. W założeniu organizatorów konferencja miała nie tylko przybliżyć dorobek naukowy profesora Stopy, ale także stanowić głos w dyskusji nad aktualnym kształtem oraz przyszłością polskiej afrykanistyki. Wówczas też pojawiła się idea, by opracować publikację poświęconą pionierom krakowskiej afrykanistyki.

Część pierwsza niniejszej książki poświęcona jest profesorowi Romanowi Stopie i składa się z czterech artykułów autorstwa: Pawła Siwca, *Roman Stopa – pionier polskich studiów afrykanistycznych*, Arkadiusza Żukowskiego, Ba-

~~~~~

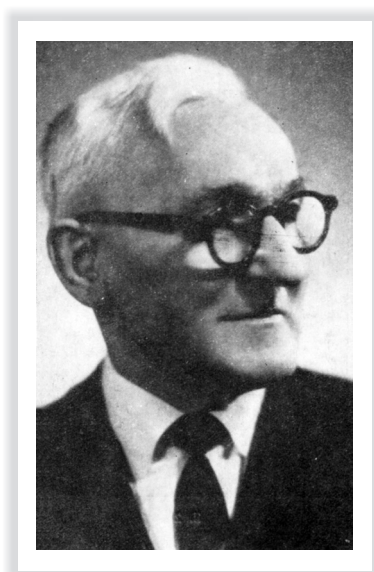
dania Romana Stopy na tle światowej i polskiej afrykanistyki – wstępne refleksje, Marcina Brockiego, Hotentoci i Buszmeni – na marginesie uwag etnologicznych Romana Stopy, Jacka Kukuczki, Nieznane fotografie Romana Stopy. Szkic do portretu ludów Kojas. Część druga została poświęcona krakowskiej afrykanistyce po II wojnie światowej i obejmuje rozdziały: Roberta Kłosowicza, Afrykanistyczny dorobek naukowy Tadeusza Lewickiego, a także Alicja Małecka – krakowska suahilistka, Joanny Bar, Tematyka afrykańska w badaniach Andrzeja Waligórskiego i Leszka Dzięgła, oraz Joanny Mormul, Andrzej Zaborski – badacz języków kuszyckich i semickich.

Chciałbym podziękować Autorom zamieszczonych w książce tekstów za to, że podjęli trud, by przybliżyć postaci oraz dorobek pionierów krakowskiej afrykanistyki, tym samym ożywiając pamięć o nich.

Robert Kłosowicz

CZĘŚĆ I

BADANIA AFRYKANISTYCZNE
ROMANA STOPY

Profesor Roman Stopa,
zdjęcie z archiwum prof. Pawła Siwca

Paweł Siwiec
Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu
Uniwersytet Jagielloński

ROMAN STOPA – PIONIER POLSKICH STUDIÓW AFRYKANISTYCZNYCH

N ALEŻAŁ DO NAJWYBITNIEJSZYCH w świecie specjalistów w dziedzinie języków grupy buszmeńsko-hotentockiej. Nie zaskakują więc słowa innego wielkiego Polaka, Bronisława Malinowskiego, który na łamach 14. edycji *Encyklopedii Britannica* nazwał go światowym ekspertem od mlasków¹. Był też bez wątpienia ojcem polskiego językoznawstwa afrykańskiego.

W 1935 roku jako owoc sześcioletniej pracy dr. Romana Stopy ukazała się nakładem Polskiej Akademii Umiejętności książka pt. *Die Schnalze Ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*, przygotowana na podstawie wnikliwej i wszechstronnej analizy ówczesnej literatury przedmiotu. Książka ta była pierwszym tak kompleksowym studium na temat charakterystycznych dla języków grupy buszmeńsko-ho-

---

¹ R. STOPA, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu*, Kraków 1987, s. 60.

tentockiej² spółgłosek mlaskowych³. Autor nie ograniczył się do ich klasyfikacji i opisu artykulacyjno-akustycznego. W oparciu o metodę porównawczą prześledził też zmiany fonetyczne, którym w procesie rozwoju językowego podlegały fonemy mlaskowe, zarówno w ramach samej grupy Khoisan, jak i w niektórych językach ludów Bantu sąsiadujących na przestrzeni dziejów z Buszmenami. Zmiany owe w największym skrócie polegać miały na przejściach głosek mlaskowych w dźwięki ejektywne, injektywne, labiowelarne czy wreszcie wydechowe. Nawiązania do tych spostrzeżeń, pogłębione o dalsze analizy, znalazły się w rozprawie habilitacyjnej Romana Stopy pt. *Teksty hotentockie (Hai //omn i Nama) Hai //omn und Namatexte*⁴ oraz artykule *Die Schnalzlaute im Zusammenhang mit den sonstigen Lautesten der menschlichen Sprache*.

Już po II wojnie światowej ukazał się artykuł *Bushman and Hottentot among the isolating languages of Africa*⁵, w którym Roman Stopa przekonująco wykazywał, że języki typu buszmeńskiego z ich specyficznymi mlaskami musiały stanowić pierwotne podłoże, na którym uformowały się bezmlaskowe języki grupy nigero-kongijskiej⁶. Jako

² Grupa językowa khoisan wg klasyfikacji Josepha Greenberga.

³ Artykułowane niezależnie od oddechu, ruchem ssącym języka lub warg. Rozróżnia się mlask wargowy, zębowy, boczny, dziąsłowy, cerebralny, wsteczny oznaczane odpowiednio symbolami: ☉, /, //, *, !, ///. Każdy z tych mlasków wymawiany jest przy dwu zwarcich jednocześnie: przy przednim (wargi, zęby, dziąsła, podniebienie) oraz tylnym – welarnym.

⁴ R. STOPA, *Teksty hotentockie (Hai //omn i Nama) Hai //omn und Namatexte*, Kraków 1936, *Polska Akademia Umiejętności. Komisja Orientalistyczna. Prace*, nr 26.

⁵ IDEM, *Bushman and Hottentot among the isolating languages of Africa*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17, s. 351-371.

⁶ Autor posługuje się starszym terminem: „języki zachodniego Sudanu”.

najbardziej wyrazisty przykład takiej ewolucji przywołuje języki podgrupy kwa, w tym zwłaszcza ewe używany dziś m.in. w Togo i w Ghanie. Równocześnie przytacza bogaty materiał dowodowy potwierdzający jednoznacznie jego tezę. Oto bardzo krótki, aczkolwiek reprezentatywny fragment zestawienia zaczerpnięty z tej publikacji⁷:

	Hottentot-Bushman	Sudanic
1. !kw, !w > kp	S ₁ !kwe 'perforated stone' N ₁ !ko: < * !kwo 'back' N ₃ !ó 'back'	E. kpé 'stone' E. kpó 'back'
2. !gw, !kw > gb	S ₁ !kwa 'to break to pieces' S ₁ !kôā, S ₅ !ga:-ana, N ₃ !k'a 'drum, pot'	E. gba, gbā 'break' E. gbagba < * !gwa !gwa 'drum'
3. ○h > /k, /k > /' > f, v ○' > !k' > p' > p (f, f, h)	S ₃ /ku, C ₂ /ũ < * ○hũ 'hair' S ₂ ○pwoinki, #ĩ, S ₆ /ki, S ₁ -○pwa, C ₂ -/kwa 'child', small'	E. fu, fũ 'hair' E. vi 'child' (S. -bi, pi) Ibo mua 'to bear child'

Kilka lat później ukazała się praca pt. *The evolution of click sounds in some African languages*⁸, w której Roman Stopa zaprezentował wyniki badań o jeszcze szerszym zakresie, obejmujących dodatkowo języki bantu oraz grupę języków atlantyckich rodziny nigero-kongijskiej – języki

⁷ Ibidem, s. 369.

⁸ R. STOPA, *The evolution of click sounds in some African languages*, Kraków 1960, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawy i Studia, t. 25.

czadyjskie⁹. Bogaty materiał porównawczy (analiza ponad stu rdzeni słownictwa podstawowego w takich językach, jak: zulu, kafir, joruba, ewe, hausa i ful) ujawnił cechy wskazujące na pokrewieństwo lub wręcz kontynuację rdzeni buszmeńsko-hotentockich. Na tej podstawie Roman Stopa skorygował swoją wcześniejszą tezę, wykazując, iż punktem wyjścia dla rozwoju wszystkich wymienionych grup językowych był substrat pigmejsko-buszmeński. Różnicowanie fonetyczne języków polegać miało na tym, że:

wydechowo-ejektywno-mlaskowy system fonetyczny grupy hotentocko-buszmeńskiej przechodzi:

1. w wydechowo-dysjektywny system fonetyczny grupy sudańskiej; labiowelarne bloki mlaskowe *!kw, !gw* przechodzą w dysjektywne *kp, gb*;
2. w wydechowo-injektywny system fonetyczny grupy bantuskiej; $(m)k/g > (m)'b$, $(n)/k/g > 'd$, $(\eta)/k/g > (\eta)'g$ ...
3. w wydechowo-ejektywny system fonetyczny grupy chamickiej; $(m)!k' > (m)p'$, $(n) \neq k' > (n)t'$, $(n)/k' > (n)ts'$ ...¹⁰

Generalnie rozwój dźwięków mlaskowych (bloków mlaskowych) przebiegał zdaniem Romana Stopy dwukierunkowo: przewagę uzyskiwał albo element artykulacyjnie przedni, albo tylny. W związku z tym na przykład z pierwotnego mlaskowo-ejektywnego */k'a* (ręka) mogło rozwinąć się ejektywne *t'a*, a następnie wydechowe *ta* lub też ejektywne *k'a*, a następnie wydechowe *ka*¹¹.

⁹ Wówczas za Carlem Meinhofem zaliczane do chamickich.

¹⁰ *Ibidem*, s. 99-100.

¹¹ *Ibidem*, s. 33-34, 72-73.

Wnioski wyciągnięte z badań porównawczych w obrębie systemów fonetycznych wspomnianych wyżej języków, poparte obserwacjami z dziedziny etnologii i antropologii, skłoniły krakowskiego uczonego do bardziej kompleksowych, wielopłaszczyznowych poszukiwań śladów powiązań genetycznych na lingwistycznej mapie Afryki. Ich efektem były dwa obszernie artykuły: *The genetic unity of African languages*¹² oraz *Bushman substratum or Bushman origin in Hausa*¹³ dowodzące, że języki zachodniosudańskie¹⁴, bantu oraz chamito-semickie¹⁵ stanowią *continuum* rozwojowe mające swoje źródło w językach buszmeńskich¹⁶. Przemawiała za tym nie tylko gruntowna analiza materiału komparatystycznego w obszarze fonetyki¹⁷, ale także przekonująco zrekonstruowany buszmeński rodowód ponad 250 wyrazów z grupy chamito-semickiej¹⁸.

¹² R. STOPA, *The genetic unity of African languages*, „Folia Orientalia” 1966, t. 7, s. 227-273.

¹³ IDEM, *Bushman substratum or Bushman origin in Hausa*, „Folia Orientalia” 1968, t. 9, s. 151-234.

¹⁴ Według klasyfikacji Josepha Greenberga – języki atlantyckie rodziny nigero-kongijskiej.

¹⁵ Obecnie afroazjatyckie.

¹⁶ Niespełna dziesięć lat później powstał podobny artykuł na temat języków zachodniego Sudanu, zob. R. STOPA, *The evolution of click sounds in West-Sudanic*, [w:] *Wort und Wirklichkeit. Studien zur Afrikanistik und Orientalistik*, t. 2: *Linguistik und Kulturwissenschaft* [Eugen Ludwig Rapp zum 70. Geburtstag], red. B. BENZING, O. BÖCHER, G. MAYER, Verlag A., Hain Meisenheim am Glan 1977, s. 65-88.

¹⁷ Autor oparł się m.in. na pracach W.H.I. BLEEKA (*A comparative grammar of South African languages*, London 1869), D. WESTERMANN (*Die Sudansprachen*, Hamburg 1911), M. COHENA (*Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Paris 1947) i L. HOMBURGER (*Les noms égyptiens des parties du corps dans les langues négro-africaines*, Paris 1928).

¹⁸ R. STOPA, *The genetic unity of African languages*, s. 251-252.

Równolegle do studiów nad językami Afryki, w tym szczególnie nad buszmeńszczyzną, prof. Stopa zajmował się glottogonią. Jego zainteresowania genezą mowy ludzkiej sięgają samych początków działalności naukowej, o czym świadczy tematyka obronionej w 1927 roku pracy doktorskiej „Uznaczeniowanie dźwięków indoeuropejskiej jedności językowej jako przykład powszechnych procesów mowotwórczych”¹⁹. Niemal 30 lat później zagadnieniu temu poświęcił specjalny, obszerny artykuł pt. *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*²⁰. Jednak w sposób najpełniejszy, wzbogacony o kolejne lata badań nad językami afrykańskimi problematyka ta podjęta została w dwu kolejnych książkach: *Structure of Bushman and Its Traces in Indo-European*²¹ oraz wydanej na dwa lata przed śmiercią profesora *Studies in African Languages (Essays on Phonetics, Semantics and Meaning)*²². Zwraca uwagę, iż pierwsza z tych prac zadedykowana została włoskiemu językoznawcy Alfredowi Trombettiemu (1866-1929), znanemu zwolennikowi i propagatorowi teorii monogenezy języków.

¹⁹ Notabene to właśnie jej promotor prof. Jan Michał Rozwadowski, ówczesny przewodniczący Komisji Orientalistycznej oraz Komisji Antropologicznej Polskiej Akademii Umiejętności, zachęcić miał młodego naukowca do badań nad fonetyką języków buszmeńskich i hotentockiego.

²⁰ R. STOPA, *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*, „Przegląd Antropologiczny” 1956, t. 22, s. 333-469.

²¹ IDEM, *Structure of Bushman and Its Traces in Indo-European*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*.

²² IDEM, *Studies in African Languages (Essays on Phonetics, Semantics and Meaning)*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1993.

W swoich dociekaniach glottogenicznych krakowski uczony odwoływał się do uznanych faktów z dziedziny antropologii, archeologii i etnologii, takich jak:

- Afryka to kolebka człowieka;
- w Afryce jak na dłoni widać wszystkie poziomy rozwoju antropologicznego i kulturowego;
- najbardziej archaiczny poziom rozwoju kulturowego prezentują Buszmeni.

Fakty te prowadziły go do narzucających się siłą rzeczy wniosków, iż Afrykę uznać należy za praojczyznę mowy ludzkiej, buszmeński zaś – za żywy relikw języka człowieka pierwotnego. To z kolei upoważnia jego zdaniem do poszukiwania śladów i przetrwalników pierwotnych zachowań mownych człowieka, których języki buszmeńskie są pokaźnym rezerwuarem, nawet daleko poza kontynentem afrykańskim.

W ostatnim czasie, rozwijana jeszcze przez Romana Stopę z uporem i wbrew nieprzychylnemu nastawieniu dużej części środowiska językoznawczego, koncepcja ewolucji ludzkiej mowy zyskała poważne wsparcie naukowe. Stało się to m.in. dzięki badaniom nowozelandzkiego badacza Quentina Atkinsona, który na podstawie analizy systemów fonologicznych pięciuset czterech spośród używanych na świecie języków wykazał, że różnorodność fonemiczna maleje im dalej od Afryki, podobnie jak w przypadku różnicowania się genotypu ludzkiego²³.

---

²³ Q. ATKINSON, *Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa*, „Science” 2011, t. 332, nr 6027, s. 346-349.

BIBLIOGRAFIA

- ATKINSON Quentin, *Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa*, „Science” 2011, t. 332, nr 6027.
- BLEEK Wilhelm Heinrich Immanuel, *A comparative grammar of South African languages*, Trübner, London 1869.
- COHEN Marcel, *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*, Champion, Paris 1947.
- HOMBURGER Liliás, *Les noms égyptiens des parties du corps dans les langues négro-africaines*, „Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres” 1928, t. 72, nr 4.
- STOPA Roman, *Bushman and Hottentot among the isolating languages of Africa*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17.
- STOPA Roman, *Bushman substratum or Bushman origin in Hausa*, „Folia Orientalia” 1968, t. 9.
- STOPA Roman, *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*, „Przegląd Antropologiczny” 1956, t. 22.
- STOPA Roman, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987.
- STOPA Roman, *Structure of Bushman and Its Traces in Indo-European*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*.
- STOPA Roman, *Studies in African Languages (Essays on Phonetics, Semantics and Meaning)*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1993.
- STOPA Roman, *The evolution of click sounds in some African languages*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1960, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawy i Studia*, t. 25.
- STOPA Roman, *The evolution of click sounds in West-Sudanic*, [w:] *Wort und Wirklichkeit. Studien zur Afrikanistik und Orientalistik*, t. 2: *Linguistik und Kulturwissenschaft* [Eugen Ludwig Rapp zum 70. Geburtstag], red. B. BENZING, O. BÖCHER, G. MAYER, Verlag A. Hain, Meisenheim am Glan 1977.

STOPA Roman, *The genetic unity of African languages*, „Folia Orientalia” 1966, t. 7.

WESTERMANN Diedrich, *Die Sudansprachen*, De Gruyter, Hamburg 1911.

Arkadiusz Żukowski

Instytut Nauk Politycznych

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

BADANIA ROMANA STOPY
NA TLE ŚWIATOWEJ I POLSKIEJ
AFRYKANISTYKI –
WSTĘPNE REFLEKSJE

ROMAN STOPA (1895-1995), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, był językoznawcą, afrykanistą, folklorystą, zwłaszcza w zakresie kultury khoisan. Studia z filologii klasycznej ukończył na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1920 roku. Rozprawę doktorską pt. „Uznaczeniowanie dźwięków indoeuropejskiej jedności językowej jako przykład powszechnych procesów mowotwórczych” obronił na tymże uniwersytecie w 1927 roku. W 1936 roku na Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie uzyskał habilitację¹.

Studiował języki klasyczne: grekę i łacinę. Znał języki: niemiecki, angielski, francuski i esperanto. Wykładał języki afrykańskie: buszmeński (san), hotentocki (khoekhoe),

---

¹ Uchwała Rady Wydziału Humanistycznego z dnia 26 XI 1936 roku, zob. *Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/38*, Nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1937, s. 41.

a także suahili, hausa i ewe. Prowadził zajęcia z muzykologii porównawczej Afryki. Był założycielem i honorowym prezesem Language Origins Society (1985)². Należał do Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (od 1937 roku)³.

* * *

Usytuowanie badań Romana Stopy, zwłaszcza na tle światowej afrykanistyki, jest zadaniem niezmiernie trudnym. Łatwiejsze zadanie dotyczy umiejscowienia tych badań na tle polskiej afrykanistyki. Celem niniejszego opracowania jest również ukazanie recepcji badań naukowych Romana Stopy na świecie, a w szczególności w Polsce. Poruszone zostanie również zagadnienie popularyzacji i pamięci dokonanych naukowych Romana Stopy w Polsce.

Przede wszystkim w opracowaniu tym uwaga będzie zwrócona na badania Romana Stopy dotyczące przeszłości kulturowej oraz zagadnień fonetyczno-językowych ludów San (Buszmenów) i Khoikhoi (Hotentotów), żyjących na obszarach ówczesnej Afryki Południowo-Zachodniej (obecnie Namibia) oraz częściowo Bechuanalandu (obecna Botswana) i Unii Południowej Afryki (obecna Republika Południowej Afryki). Teren ten stanowi część południa Afryki (Southern Africa). Wspomniane badania obejmowały kwestie z zakresu językoznawstwa, etnografii i antropologii.

---

² *Groby profesorów UJ na Cmentarzu Rakowickim*, „Dziennik Polski” 2011, 28 X, [on-line:] <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/3074774,groby-profesorow-uj-na-cmentarzu-rakowickim-rst,id,t.html> – 10 IV 2015.

³ *Kronika. Polskie Towarzystwo Orientalistyczne*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937 (1938), t. 13, s. 222.

Zainteresowania badawcze Romana Stopy dotyczyły także Afryki Zachodniej i Wschodniej.

* * *

Na pozycję Romana Stopy w światowej afrykanistyce bez wątpienia wpływ miały liczne zdarzenia. Na początku należy wspomnieć o studiach na Uniwersytecie Jagiellońskim. Należał on do uczniów wybitnego językoznawcy, indoeuropeisty Jana Michała Rozwadowskiego (był promotorem jego doktoratu). Dzięki wsparciu Rozwadowskiego Stopa nawiązał kontakty z badaczami z zagranicy, a także otrzymał stypendia (m.in. do Hamburga), a przede wszystkim na wyjazd naukowy na południe Afryki.

Istotny był pobyt w Hamburgu w 1933 roku i opieka naukowa Carla Meinhofa, zwanego ojcem afrykanistyki, który pozytywnie ocenił rękopis jego pracy pt. „Die Schnalze, ihr Natur, Entwicklung, Ursprung”. Roman Stopa zgłębiał tam wiedzę o języku khoekhoe. Z Meinhofem spotkał się także bezpośrednio po podróży na południe Afryki, to znaczy na początku 1936 roku. Podczas półtoramiesięcznego pobytu w Niemczech Stopa konsultował się z innymi profesorami: Denowolffem i Giulio Panconcellim-Calzia.

Jak pisano w jego biografii: „Cały rok 1938 oraz pierwszą połowę 1939 spędził profesor na studiach w Hamburgu, Paryżu i Londynie, gdzie poznał autorytety światowej nauki, m.in. prof. Dempwolfa [Denowolffa – A.Ż.], Fouche, Marcela Cohena”⁴. Można dodać, że w Londynie utrzymywał kontakty z następującymi badaczami: George Percival Bargery, Bernice Honikman. Podkreśla się, że „był uczniem,

---

⁴ W. KOWAL, *Profesor Roman Stopa*, Mikołowskie Towarzystwo Historyczne, Bielsko-Biała 1996, s. 10.

a później równorzędnym partnerem afrykanistycznych autorytetów, tej miary co Marcel Cohen”⁵.

Podczas pobytu w Berlinie u Diedricha Westermanna, współzałożyciela nowoczesnych badań języków afrykańskich, poznawał języki suahili, hausa i ewe.

Pierwszorzędne znaczenie dla rozwoju naukowego Romana Stopy miały badania terenowe na obszarze dzisiejszej Namibii, Botswany i RPA podjęte w 1935 roku. Tam też opiekę naukową sprawował nad nim wybitny językoznawca Hermann Heinrich Vedder.

Podczas pobytu w Kapsztadzie spotykał się na niwie naukowej z wybitną językoznawczynią zajmującą się ludem San (Buszmenów), autorką monumentalnego słownika mowy san (*A Bushman Dictionary*⁶), Dorothy Bleek. Prowadził też dysputy naukowe z tak wybitnymi uczonymi, jak: Gerard Paul Lestrade (znawca języków bantu) i Isaac Schapera, autor dzieła pt. *The Khoisan Peoples of South Africa*⁷, oraz Douglas M. Beach, autor m.in. dzieła pt. *The Phonetics of the Hottentot*⁸.

Istotne znaczenie naukowe miał udział w badaniach Idy C. Ward ze School of Oriental and African Studies w Londynie. Tam też Roman Stopa szlifował znajomość języków afrykańskich. W Londynie spotkał się również ze światowej sławy antropologiem Bronisławem Malinow-

⁵ R. OHLY, *Roman Stopa – światowej sławy uczony (Portrety polskich afrykanistów)*, „Afryka” 1995, nr 3, s. 7.

⁶ D. BLEEK, *A Bushman Dictionary*, American Oriental Society, New Haven 1956.

⁷ I. SCHAPERA, *The Khoisan Peoples of South Africa*, Routledge & K. Paul, London 1965.

⁸ D.M. BEACH, *The Phonetics of the Hottentot*, W. Heffer and Sons, Cambridge 1938.

skim. Utrzymywał także kontakty naukowe z uczniem Malinowskiego – Andrzejem Waligórskim.

W okresie międzywojennym bardzo ważne były osobiste dyskusje z ks. Trilles'em w Le Vésinet we Francji, znawcą Pigmejów. W 1938 roku Roman Stopa rozpoczął współpracę naukową z Cohenem van Gilse z uniwersytetu w Leyden. Korespondował ze wspomnianymi wyżej uczonymi, a także ze światowej sławy anatomem Raymondem Dartem. Prowadził korespondencję z redakcjami czasopism naukowych⁹.

Mniejsze znaczenie dla rozwoju naukowego Romana Stopy miały kontakty (sporadyczne) z Janem Czekanowskim, uznawanym za najwybitniejszego polskiego afrykanistę. To samo można powiedzieć o kontaktach z Janem Kuryłowiczem.

* * *

Należy też wspomnieć o pomocy, jaką Roman Stopa otrzymał podczas pobytu badawczego na południu Afryki od żyjących tam Polaków.

W czerwcu 1935 roku przebywał przez trzy tygodnie na farmie Mieczysława i Jadwigi Wiśniewskich w Gumuchab Ost niedaleko Mariental (na północny wschód od Windhoek). Prowadził językoznawcze badania wśród zatrudnionych tam przedstawicieli ludu San (Buszmenów) i Khoikhoi (Hotentotów). Mieczysław Wiśniewski pochodził z okolic Gniezna i do Namibii przybył jako żołnierz

⁹ Na przykład *Korrespondenz von Ilse Schwidetzky mit Autoren der Zeitschrift HOMO*, [w:] *Findbuch Best. 89 Institut für Anthropologie, Stand: Dezember 2014* (der Johannes Gutenberg-Universität in Mainz), s. 4, [online:] https://www.ub.uni-mainz.de/files/2014/12/Best89_Anthropologie.pdf – 12 II 2016.

wojsk niemieckich. Pozostał w tym kraju, początkowo prowadził winnicę w okolicach Windhoek, a potem kupił farmę owiec karakułowych o powierzchni 80 km² w Gumuchab Ost.

W końcu września 1935 roku Roman Stopa, przebywając w Windhoek, kontaktował się z Janem Ruzieckim i jego żoną, a nawet korzystał z gościny w ich domu. Jan Ruziecki pochodził z okolic Łomży i dotarł do Namibii *via* Anglia, gdzie początkowo pracował jako stolarz przy budowie linii kolejowej z Karibib do Tsumeb. Dzięki Ruzieckiemu Stopa nawiązał kontakt z kpt. Octavusem Georgem Bowkerem, kierownikiem Native Club, co umożliwiło polskiemu badaczowi zaznajomienie się z tańcami i śpiewem Khoikhoi i Damara.

W okolicach Keetmashoop, będąc na stacjach misyjnych, prowadził badania językoznawcze wśród ludu Nama. Poza tym zetknął się tam z informacjami o pracujących w przeszłości w tych stronach polskich misjonarzach – o Stanisławie Poraj-Królikowskim (1866-1923) oraz o Janie Malinowskim (1872-1929)¹⁰.

Z kolei w Kapsztadzie, gdzie przebywał od przełomu października i listopada do połowy listopada 1935 roku, spotkał się z płk. Ludwikiem Roińskim¹¹, który był wykładowcą w Szkole Morskiej w Tczewie. W Kapsztadzie Roiński udzielał się społecznie i prowadził działalność propolską. Pisał też felietony do krajowych pism.

¹⁰ R. STOPA, *Hotentoci. Kultura, język, bajki, pieśni*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Kraków 1949, s. 42-43.

¹¹ IDEM, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki południowo-zachodniej*, Warszawa 1938, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej*, z. 1; IDEM, *Hotentoci...*, s. 6.

* * *

Roman Stopa uczestniczył aktywnie w światowym życiu naukowym. Był zapraszany na światowe kongresy językoznawców oraz antropologów i etnologów. Dla przykładu, wziął udział w Międzynarodowym Kongresie Fonetycznym w Gandawie w 1938 roku i w Brukseli w 1939 roku, a także w Światowym Kongresie Antropologów i Etnologów w Filadelfii w 1956 roku oraz w Chicago w 1972 roku. Ponadto gościnnie wykładał na uniwersytetach w Berlinie, Londynie i Paryżu.

Z pewnością kolejnym wyróżnieniem było zaproszenie i udział w światowej konferencji w Rzymie w Accademia dei Lincei, gdzie jako jeden z osiemnastu badaczy (jedynek z bloku wschodniego) wygłosił referat pt. „Hominization of Language”. Referat ten został wysoko oceniony.

Nawet w okresach, kiedy trudno było utrzymywać bezpośrednie kontakty z badaczami z Zachodu, Romanowi Stopie to się udawało.

Roman Stopa uczestniczył także w krajowym życiu naukowym. Brał udział m.in. w zjazdach Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (od 1937 roku) oraz innych przedsięwzięciach naukowych tych stowarzyszeń naukowych, również uczestniczył w seminariach afrykańskich (np. we Wrocławiu w 1956 roku wspólnie z Janem Czekanowskim i Tadeuszem Milewskim)¹².

---

¹² *Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Tablica chronologiczna*, 9-11 IV 1956, Seminarium Afrykanistyczne we Wrocławiu z udziałem prof. prof. Jana Czekanowskiego, Romana Stopy i Tadeusza Milewskiego, [on-line:] http://www.ptl.info.pl/?page_id=102 – 10 IV 2015.

* * *

Roman Stopa wyniki swoich badań publikował w języku polskim, niemieckim i angielskim. Chronologiczną, a przy tym jak dotychczas najpełniejszą listę publikacji naukowych i popularnonaukowych polskiego badacza zestawiała Magdalena Szymańska. Ukazała się ona we wspomnieniach Romana Stopy (drugie wydanie)¹³. Bibliografia taka ujęta została także w pierwszym wydaniu wspomnień Romana Stopy.

Według tego zestawienia ogólna liczba publikacji Romana Stopy wynosi 100 pozycji, przy czym: jedna pozycja w języku polskim została przetłumaczona na język niemiecki i angielski¹⁴; jedna pozycja została wydana najpierw w języku niemieckim, później w języku polskim, a jej skrót zamieszczono w „African Abstracts”¹⁵; jeden artykuł w języku niemieckim został opublikowany w dwóch różnych pracach zbiorowych¹⁶. Wśród tych publikacji jest 28 pozycji

¹³ R. STOPA, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu. Kartki z życia człowieka opętanego muzyką, poezją, wsią i Buszmenami*, wyd. 2 poszerzone, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 1995, s. 195-198.

¹⁴ IDEM, *Mlaski, ich charakter, rozwój i pochodzenie*, Cracoviae, Kraków 1933; IDEM, *Die Schnalze, ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*, Kraków 1935, *Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności*, nr 23; IDEM, *Clicks. Their Character, Development and Origin with an introduction by Gyula Décsy, Eurolingua*, Bloomington 1986, *Bibliotheca Nostratica*, t. 7.

¹⁵ IDEM, *Das konsonantische Lautsystem des Zulu im Lichte der historischen Dialektologie*, *Verhandlungen des Zweiten Dialektologen Kongresses*, „Zeitschrift für Mundartforschung” 1965, z. 4, s. 771-787; IDEM, *Konsonantyczny system języka Zulu w świetle dialektologii historycznej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1967, t. 25, s. 155-168; IDEM, *Das konsonantische Lautsystem des Zulu im Lichte der historischen Dialektologie*, „African Abstracts” 1969, t. 20, nr 500.

¹⁶ IDEM, *Kann man eine Brücke schlagen zwischen der Kommunikation der Primaten und derjenigen der Urmenschen?*, „Homo” 1968, t. 19, s. 129-136; IDEM, *Kann man eine Brücke schlagen zwischen der Kom-*

w języku angielskim (niektóre wydane w Polsce), 15 pozycji w języku niemieckim (w tym ten sam artykuł opublikowany w dwóch różnych pracach zbiorowych) oraz 1 artykuł w języku włoskim. Sam Roman Stopa wspominał, że w języku francuskim przygotował zarys wykładu na kongres w Brukseli w 1939 roku. Był autorem jednej opublikowanej recenzji¹⁷.

Zestawienia bibliograficznego prac Romana Stopy dokonał także Gyula Décsy w angielskojęzycznej wersji publikacji profesora pt. *Mlaski, ich charakter, rozwój i pochodzenie* wydanej w 1986 roku¹⁸.

Kwerenda światowych zasobów bibliotecznych w katalogach *on-line* pokazuje, że lista publikacji Romana Stopy we wspomnianym wyżej wykazie nie jest pełna.

Według francuskiej bazy danych LLACAN¹⁹ Roman Stopa wspólnie z Gottfriedem Meinholdem opublikował pracę pt. *17 Sätze in Nama-Hottentottisch, gesprochen von Eliphas Eiseb (Okahandja, Südwestafrika)*²⁰. Inną, nieuwjętą

---

munikation der Primaten und derjenigen der Urmenschen?, [w:] *Über die Evolution der Sprache: Anatomie, Verhaltenforschung, Sprachwissenschaft, Anthropologie*, red. I. SCHWIDETZKY, Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1973, s. 151-162.

¹⁷ R. STOPA, [W.W. Bunak, *Powstanie mowy według danych antropologii* (Akademia Nauk Z.S.R.R., Prace Instytutu Etnografii im. N.N. Miłklucho-Makłaja, nowa seria tom XVI. *Pochodzenie człowieka i pierwotne rozmieszczenie ludzkości*, Moskwa 1951, s. 205-290 – recenzja], „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1954, z. 13, s. 193-206.

¹⁸ G. DÉCSY, *Roman Stopa's publications on clicks and Khoisan studies*, [w:] R. STOPA, *Clicks. Their Character...*, s. xv-xviii.

¹⁹ LLACAN. Langage, Langues et Cultures d'Afrique Noire, CNRS-INALCO, [on-line:] <http://sumale.vjf.cnrs.fr/Biblio/biblio.php?AUTEU=Stopa,%20Roman> – 22 II 2016.

²⁰ G. MEINHOLD, R. STOPA, *17 Sätze in Nama-Hottentottisch, gesprochen von Eliphas Eiseb (Okahandja, Südwestafrika)*, „Nova Acta Leopoldina” 1975, t. 24, nr 218, s. 631-635.

w tym wykazie, publikacją jest jego autorski artykuł pt. *The role of clicks in the evolution of language*²¹. Roman Stopa jest także współautorem opracowania pt. *Z czarnego lądu. Przysłowia, opowieści, zagadki: abisyńskie, murzyńskie, pigmejsko-khoisańskie*, które miało dwa wydania²². Jest to obszerny wybór utworów amharskich, hausańskich, suahilijskich, a także przekładów z kwa oraz języków Pigmejów i ludów Khoisan.

Roman Stopa zabiegał, aby jego publikacje ukazywały się w języku niemieckim, a po II wojnie światowej w języku angielskim, który stał się *lingua franca* świata nauki. Dobitym przykładem jest jego praca pt. *Mlaski, ich charakter, rozwój i pochodzenie*, która ukazała się w języku polskim w 1933 roku, w języku niemieckim w 1935 roku, a w języku angielskim w 1986 roku.

Rozpoznawalność i uznanie badacza pośrednio powiązane jest z liczbą jego publikacji w największych i renomowanych bibliotekach świata. W odniesieniu do prac Stopy sytuacja przedstawia się następująco: w amerykańskiej Library of Congress znajduje się tylko osiem jego publikacji²³. Taka sama liczba pozycji znajduje się w British Library w Londynie, a siedem publikacji w Bibliothèque nationa-

²¹ R. STOPA, *The role of clicks in the evolution of language*, „Nova Acta Leopoldina” 1981, t. 54, nr 245, s. 753-761.

²² *Z czarnego Lądu. Przysłowia, opowieści, zagadki: abisyńskie, murzyńskie, pigmejsko-khoisańskie*, teksty oryg. zebrali i przeł. J. MANTEL-NIEĆKO, N. PILSZCZIKOWA, R. STOPA, Wiedza Powszechna, Warszawa 1958, s. 242; *Z Czarnego Lądu. Przysłowia, opowieści, zagadki afrykańskie*, teksty oryg. zebrali i przeł. J. MANTEL-NIEĆKO, N. PILSZCZIKOWA, R. STOPA, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967, s. 191.

²³ Library of Congress Online Catalog, [on-line:] https://catalog.loc.gov/vwebv/search?searchArg=Roman+stopa&searchCode=GKEY%5E*&searchType=o&recCount=25&sk=en_US – 12 III 2016.

le de France. Zaledwie cztery książki posiada niemiecka Deutsche Nationalbibliothek. Jeszcze mniej, bo tylko dwie pozycje Romana Stopy ma South African National Library. Z kolei w Rosyjskiej Państwowej Bibliotece (Российской национальной библиотеке) jest tylko jedna pozycja jego autorstwa.

Co istotne, publikacje Romana Stopy ujęte są w światowych bazach językoznawczych. W światowej bibliografii prac językoznawczych za rok 1996 wymienia się siedem pozycji Romana Stopy²⁴. Z kolei w bazie bibliograficznej publikacji na temat namibijskich języków ujęto 11 jego prac²⁵.

W Polsce sytuacja w tym względzie przedstawia się lepiej. W Katalogu Zbiorów Polskich Bibliotek Naukowych NUKAT wykaz obejmuje 22 pozycje Stopy, a w Katalogu Rozproszonym Bibliotek Polskich KARO wykaz ten liczy 23 pozycje tego badacza. Z reguły biblioteki naukowe, uniwersyteckie posiadają od kilku do kilkunastu publikacji Romana Stopy (kilkanaście pozycji to rzadkość). Jednak na przykład Biblioteka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie nie posiada żadnej publikacji tego badacza.

* * *

Po wstępnych i selektywnych kwerendach można skonstatować, że w literaturze światowej prace Romana Stopy były cytowane i recenzowane.

²⁴ *Bibliographie linguistique de l'année 1996/Linguistic Bibliography for the year 1996: et compléments des années précédentes/and Supplements for Previous Years*, red. M. JANSE, S. TOL, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 2000, s. 1259.

²⁵ Electronic Bibliography for African Languages and Linguistics, NAMLOB – Namibian Languages Online Bibliography, The version dated 16 oktober [October – A.Ż.] 2008, compiled by J.F. MAHO, [on-line:] <http://goto.glocalnet.net/eball/namlob.pdf> – 11 III 2016.

Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Franciszek Ziejka podkreślał, że po uzyskaniu przez Romana Stopę habilitacji jego rozprawa habilitacyjna była komentowana i recenzowana przez takie światowe autorytety naukowe, jak: Antoine Meillet, Dorothea Bleek, Carl Meinhof, Diedrich Westermann, Archibald Norman Tucker, Lukas Tsitsipis i innych²⁶. Ocena badań polskiego naukowca była bardzo pozytywna (*very favourable comments*).

Na badania Romana Stopy (przedstawione w pracy pt. *Die Schnalze, ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*) powoływał się w latach 30. XX wieku książkę Nikołaj Siergiejewicz Trubieckoj, który był rosyjskim językoznawcą, fonologiem i jednym z głównych twórców Praskiego Koła Lingwistycznego, współczesnej fonologii i strukturalizmu²⁷.

Publikacje Romana Stopy ukazywały się w prestiżowych opracowaniach językoznawczych, jak np. „Theorien vom Ursprung der Sprache”²⁸ czy w przedmowie ilustrującej światowy dorobek językoznawczy dotyczący pochodzenia mowy ludzkiej²⁹. Przywoływany jest tam pogląd Stopy (od-

²⁶ F. ZIEJKA, *Foreword*, [w:] R. STOPA, *Studies in African Languages (Essays on Phonetics, Semiotics and Meaning)*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1993, s. 6.

²⁷ N.S. TRUBETZKOY, *Principles of Phonology (Grundzüge der Phonologie)*, translated by Ch.A.M. BALTAXE, University of California Press, second edition, Berkeley – Los Angeles 1971, s. 134.

²⁸ R. STOPA, *Hominization through the Rise of Symbolic Function in Language*, [w:] *Theorien vom Ursprung der Sprache*, red. J. GESSINGER, W. VON RAHDEN, t. 2, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1989, s. 177-195.

²⁹ E.F.K. KOERNER, *Foreword*, [w:] *Linguistics and Evolutionary Theory: Three Essays by August Schleicher, Ernst Haeckel and Wilhelm Bleek. New edition (Amsterdam Classics in Linguistics, 1800-1925)*, red. E.F.K. KOERNER, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 1983, s. XIV.

wołujący się do jego pracy pt. *Evolution und Sprache*)³⁰ o tym, że mlaski języka san mają swoją analogię do dźwięków wydawanych przez szympansy (*More than 100 years later, the Africanist Roman Stopa (e.g., Stopa 1974) maintains similar views, namely, that the various clicks in Bushman have analogs in the sounds produced by Chimpanzees*)³¹.

Publikacja Romana Stopy pt. *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European* przywoływana jest dość często przez współczesnych badaczy na świecie, należą do nich: Hadumod Bussmann³², Helmut Gipper³³, Éric de Grolier³⁴,

³⁰ R. STOPA, *Evolution und Sprache*, „Nova Acta Leopoldina” 1974, t. 42, nr 218, s. 355-375.

³¹ *Ibidem*.

³² H. BUSSMANN, *Khoisan*, [w:] *Dictionary of Language and Linguistics*, translated and edited by G. TRAUTH, K. KAZAZI, Routledge, London – New York 1996, s. 617. We wskazówkach bibliograficznych (*References*) publikacja Romana Stopy znalazła się wśród czterech rekomendowanych pozycji, zob.: I. SCHAPER, *The Khoisan peoples of South Africa*, London 1965; R. STOPA, *Structure of Bushman and Its Traces in Indo-European*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*; J.C. WINTER, *Khoisan*, [w:] *Die Sprachen Afrikas*, red. B. HEINE et al., Hamburg 1981, s. 329-374; *New perspectives on the study of Khoisan*, red. R. VOSSEN, Hamburg 1988.

³³ H. GIPPER, *Wurzeln, Etyma und Wörter. Wege und Irrwege auf der Suche nach Urschprachen und Sprachursprung*, [w:] *Prehistory, History, and Historiography of Language, Speech, and Linguistic*, red. B. BROGYANYI, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1992, s. 29, 32.

³⁴ É. DE GROLIER, *Glossogenesis in endolinguistic and exolinguistic perspective. Palaeoanthropological data*, [w:] *Studies in Language Origins*, red. J. WIND, E.G. PULLEYBLANK, É. DE GROLIER, B.H. BICHAKJIAN, John Benjamins Publishing Co., Vol. 1, Amsterdam – Philadelphia 1989, s. 88, 107, 109, 117, 189. Poza tym Roman Stopa przywoływany jest także w tomie drugim tego dzieła, zob. G.W. HEWES, *Relationships of language evolution to hominid population expansion from lower Paleolithic times onwards*, [w:] *Studies in Language Origins*, red. W. VON RAFFLER-ENGEL, J. WIND, A. JONKER, t. 2, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993, s. 30.

Irenäus Eibl-Eibesfeldt³⁵, Michael Knüppel³⁶, Shane Moran³⁷, a zwłaszcza Fernando Poyatos³⁸. Innym przykładem współczesnego badacza cytującego Romana Stopę może być znawca języków południa Afryki Rajend Mesthrie³⁹.

Mario A. di Gregorio w pracy poświęconej Ernstowi Haeckelowi w bibliografii ujął dwie prace R. Stopy (*Kann man eine Brücke schlagen zwischen der Kommunikation der Primaten und derjenigen der Urmenschen?* oraz *The role of clicks in the evolution of language*)⁴⁰.

Tak więc przegląd światowej literatury językoznawczej dotyczącej języków afrykańskich, a zwłaszcza języków san i khoekhoe pokazuje, że dorobek Romana Stopy jest tam co najmniej wzmiankowany.

Podobna opinia dotyczy uwzględnienia dorobku naukowego polskiego naukowca w światowych wydaniach słowników i leksykonów językowych. Dla przykładu, w światowym słowniku leksykografii w kontekście języków

³⁵ I. EIBL-EIBESFELDT, *Human Ethology*, Aldine Transaction, New Brunswick 2007, s. 529-530.

³⁶ M. KNÜPPEL, *Seit Lichtenstein nichts neues? – oder: zur Idee Einer Urverwandtschaft des Arabischen mit dem Deutschen*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2012, t. 17, s. 182.

³⁷ S. MORAN, *Representing Bushmen. South Africa and the Origin of Language*, University of Rochester Press, Rochester 2009, s. 164.

³⁸ F. POYATOS, *Paralanguage. A linguistic and interdisciplinary approach to interactive speech and sound*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993, s. 380, 461; IDEM, *Cross Cultural Study of Paralinguistic Alternants in Face to Face Interaction*, [w:] *Organization of Behavior in Face-to-face Interaction*, red. A. KENDON, R.M. HARRIS, M.R. KEY, De Gruyter Mouton, The Hague – Chicago 1976, s. 304, 314; F. POYATOS, *Nonverbal communication across disciplines*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993, s. 141, 422.

³⁹ R. MESTHRIE, *Language and Social History. Studies in South African Sociolinguistics*, David Philip, Cape Town 1995, s. 51.

⁴⁰ M.A. DI GREGORIO, *From Here to Eternity. Ernst Haeckel and Scientific Faith*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005, s. 621.

afrykańskich (XXX *Lexikographie der Einzelssprache*, XIV: *Sprachen Schwarzafrikas*) przywoływana jest praca Romana Stopy pt. *Die Schnalze, ihr Natur, Entwicklung, Ursprung*⁴¹. Podkreśla się, że praca ta jest często cytowana w literaturze przedmiotu, ale jest już dawno nieaktualna (*Often cited on this subject but long out of date is Stopa, 1935*)⁴².

Za sprawą światowej sławy antropologa Bronisława Malinowskiego biogram Romana Stopy znalazł się także w *Encyklopedii Britannica* z 1938 roku.

Najważniejsze prace Romana Stopy spotkały się z reakcją środowiska naukowego w postaci recenzji opublikowanych w naukowych czasopismach zagranicznych. Trzeba podkreślić, że recenzentami byli światowej sławy badacze. Dla przykładu, światowej sławy językoznawca Archibald Norman Tucker zamieścił w prestiżowym periodyku *International African Institute „Africa”* w 1937 roku recenzję książki Stopy z 1935 roku⁴³, a w 1973 roku w tym samym czasopiśmie zrecenzował inną pracę polskiego naukowca⁴⁴. Szczególne duże oddźwięk miała publikacja Romana Stopy pt. *Structure of Bushman and its traces in Indo-European*,

⁴¹ E.P. HAMP, *Lexicography of the Khoisan Languages*, [w:] *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie*, red. E.J. HAUSMANN, O. REICHMANN, H.E. WIEGAND, L. ZGUSTA, t. 3, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1991, s. 2656.

⁴² *Ibidem*, s. 2651.

⁴³ A.N. TUCKER, [Reviews of books: *Die Schnalze, ihre Natur, Entwicklung und Ursprung. Von Roman Stopa*. Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej, Nr 23. Kraków 1935. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. XL pp. 198], „Africa” 1937, t. 10, nr 4, s. 492-493.

⁴⁴ IDEM, [Reviews of books: *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*. By Roman Stopa. London: Curzon Press, 1972, pp. 218, ill., map. (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Pr. Kom. Orient., 10.)], „Africa” 1937, t. 43, nr 3, s. 276-277.

która doczekała się czterech recenzji uznanych badaczy⁴⁵. Ponadto można zwrócić uwagę, że inne prace Stopy były przedmiotem recenzji takich wybitnych badawczy, jak: Werner Vycichl⁴⁶, Marcel Cohen⁴⁷, Otto von Essen⁴⁸, Pierre François Lacroix⁴⁹, John Kelly⁵⁰ i Vittore Pisani⁵¹.

⁴⁵ R. STOPA, *Structure of Bushman and Its Traces in Indo-European*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*. Recenzje: G. MANESSY, „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1974, t. 68, s. 489-491; A.N. TUCKER, „Africa” 1937, t. 43, nr 3, s. 276-277; A. TRAILL, „African Studies” 1974, t. 33, s. 263-266; E. DAMMANN, „Orientalische Literaturzeitung” 1976, t. 71, s. 304-306.

⁴⁶ W. WYCIHL, [Rezension: Roman Stopa, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki południowo-zachodniej*, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej* 1, Warszawa 1938], „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes” 1939, t. 46, s. 301-302.

⁴⁷ M. COHEN, [Recension: Roman Stopa, *Bushman and Hotentot among the Isolating Languages of Africa*, „Rocznik Orientalistyczny, 1951-1952, t. 17, s. 351-371], „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1955, t. 51, s. 168.

⁴⁸ O. VON ESSEN, [Rezension: Roman Stopa, *The Energy Producing Speech and the Types of Phonetic Systems*, *Prace Krakowskiego Komitetu Orientalistycznego PAN*, 1957, s. 3-11], „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung” 1958, t. 11, s. 99-100; O. VON ESSEN, [Rezension: Roman Stopa, *From Clicks to Expiratory Consonants I. The Typical Sounds of Human Speech and their Functioning in the Phonetic System of Some African Languages*, „Lingua Posnaniensis” 1957, t. 6, s. 137-153], „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung” 1958, t. 11, s. 266.

⁴⁹ P.F. LACROIX, [Recension: Roman Stopa, *The Evolution of Clicks Sounds in Some African Languages (A Study of African Linguistics and Ethnology)*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawy i Studia* 1960, nr 25], „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1963, t. 58, s. 313-316.

⁵⁰ J. KELLY, [Reviews of books: R. Stopa, B. Garlicki, *Mały słownik suahilijsko-polski i polsko-suahilijski*, Warszawa 1966], „Africa” 1968, t. 38, s. 358-359.

⁵¹ V. PISANI, [Recensione: R. Stopa, *Clicks: their Form, Function and their Transformation, Or how our Ancestors were Gesticulating, Clicking and*

Naukowe dokonania Romana Stopy śledziło także młodsze pokolenie światowych badaczy, czego przykładem może być recenzja Rainera Voßena z Institut für Afrikanistik, Goethe-Universität Frankfurt am Main⁵².

Nie wgłębiając się w treść tych recenzji, można przytoczyć jeszcze raz opinię Franciszka Ziejki o pozytywnym odbiorze prac Romana Stopy. Recenzje miały też charakter polemiczny, a w niektórych znajdowały się także elementy krytyczne, np. w recenzji J. Kelly'ego (*Scholarly standards would be inappropriate here*)⁵³.

Dość sporadycznie recenzje prac Stopy pochodziły od polskich badaczy, m.in. Jana Safarewicza⁵⁴, Jana Ślaskiego⁵⁵ czy Mikołaja Rudnickiego⁵⁶.

Z tej pobieżnej kwerendy można skonstatować, że prace polskiego naukowca były nie tylko znane najwybitniej-

---

Crying, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 561, *Prace Językoznawcze* 68, 1979], „Paideia” 1979, t. 34, s. 234.

⁵² R. VOSSEN, [Book review: Stopa, Roman (1986): *Schnalze. Ihre Natur, Entwicklung und Ursprung / Clicks. Their character, development, and origin (with an introduction by Gyula Décsy). (Bibliotheca Nostratica, 7.)* Bloomington, Indiana: Eurolingua], „Language Origins Society Newsletter” 1989, t. 8, s. 14-16.

⁵³ J. KELLY, *op. cit.*, s. 359.

⁵⁴ J. SAFAREWICZ, [Recenzja: R. Stopa, *Narodziny mowy i myśli ludzkiej. Studium z pogranicza psychologii, socjologii i praindoeuropeistyki*, Nauczycielska Spółka Wydawnicza „Książnica Powszechna”, Kraków 1948], „Język Polski” 1948, z. 28, s. 158-159.

⁵⁵ J. ŚLASKI, [Review: *Symbolika dźwięków w niektórych językach afrykańskich*, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, 1949, nr 50, s. 46-49], „African Abstracts” 1952, nr 3, s. 92; IDEM, [Review: *Czy wolno zestawiać języki mlaskowe z bezmlaskowymi?*, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, 1950, nr 51, s. 265-2698], „African Abstracts” 1952, nr 3, s. 92.

⁵⁶ M. RUDNICKI, [Recenzja: R. Stopa, *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*, „Przegląd Antropologiczny” 1956, z. 22, s. 333-469], „Lingua Posnaniensis” 1959, z. 6, s. 323-330.

szym badaczom, lecz także dość szeroko komentowane na łamach najbardziej prestiżowych periodyków światowych.

* * *

Z drugiej strony można wspomnieć, że w czternastotomowej *Encyclopedia of Language & Linguistics* w dziale „Języki afrykańskie” wśród 30 biogramów badaczy zajmujących się tą problematyką nie ma sylwetki Romana Stopy⁵⁷. Należy, w dziale tym znalazł się biogram Zygmunta Frajzyngiera, który recenzował prace polskiego badacza⁵⁸.

Nie wzmiankowano o Romanie Stopie również w sowieckich publikacjach poświęconych badaniom afrykaniistycznym⁵⁹.

Na podstawie kwerendy bibliotecznej przeprowadzonej w południowej Afryce można stwierdzić, że w południowoafrykańskich słownikach, encyklopediach i leksykonach nie ma biogramów czy też informacji o Romanie Stopie. Identycznie sytuacja przedstawia się w niepodległej Namibii i Botswanie, gdzie przecież polski naukowiec także prowadził badania.

W państwowych archiwach południowoafrykańskich odnośnie do Romana Stopy znajdują się jedynie dokumenty dotyczące spraw *stricto* związanych z kwestią przybycia i opuszczenia Unii Południowej Afryki. Ten sam charak-

⁵⁷ *Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition)*, red. K. BROWN, Elsevier, Amsterdam – Boston 2006.

⁵⁸ Z. FRAJZYNGIER, [Review of Roman Stopa, „Mowa nianiek w Europie i Afryce”, *Rozprawy Komisji Językowej (Wrocław)* 6. (1966), s. 47-56], „Africana Bulletin” 1968, t. 8, s. 187-188; Z. FRAJZYNGIER, [Review of Roman Stopa, „The Genetic Unity of African Languages”], „Folia Orientalia” 1966, t. 7, s. 226-273; „Africana Bulletin” 1968, t. 8, s. 185-186.

⁵⁹ Na przykład M.B. GORNUNG, J.G. LIPIEC, I.N. OLEJNIKOW, *Historia poznania Afryki*, tłum. J. KRYSZEK, PWN, Warszawa 1977.

ter mają dokumenty Archiwum Państwowego Namibii w Windhoek.

Podsumowując, na południu Afryki brak wiedzy o bytności tam Romana Stopy, nie mówiąc już o świadomości jego wkładu w naukę.

* * *

Biorąc pod uwagę publikacje na świecie, można dojść do wstępnych wniosków, że prace Romana Stopy w późniejszym okresie cytowane były rzadziej. Jerzy Koch, językoznawca, specjalista od języka i literatury afrikaans, przyczyny tego stanu rzeczy dopatrywał się w tezie o dźwiękach (mlaskach) języka Khoikhoi – „[...] jak sądzę, z tego powodu jego dorobek bywa w literaturze przedmiotu pomijany milczeniem”⁶⁰. Roman Stopa twierdził bowiem, że „mlaski występujące w językach koisańskich i zapożyczone także przez języki bantu są środkiem ekspresji, stanowiącym pierwszy etap rozwoju ludzkiej mowy i będącym swego rodzaju ogniwem pośrednim, «odtworzalnym mostem» (*retraceable bridge*) między sposobem porozumiewania się zwierząt i ludzi”⁶¹.

Z kolei językoznawca i afrykanista Rajmund Ohly podkreślał, że wprowadzanie i upowszechnianie przez Romana Stopę swoich wyników badań spotykało się radykalnymi krytykami i wymagało hartu ducha i głębokiego przekonania o słuszności własnych wniosków⁶². Gorące dyskusje

⁶⁰ J. KOCH, *Wenus Hotentocka. Fakty? Mity!*, [on-line:] http://www.researchgate.net/profile/Jerzy_Koch/publication/267921775_Wenus_Hotentocka._Fakty_Mity!/links/545cbb710cf27487b44bc8be.pdf – 10 III 2016).

⁶¹ R. STOPA, *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*, Curzon Press, London 1972, s. 10 (tłum. J. Koch).

⁶² R. OHLY, *Roman Stopa (1895-1995)*, „Afryka” 1995, nr 3, s. 104.

Stopa prowadził nawet z Meinhofem, którego poglądów nie podzielał. Opinie Romana Stopy były „pod prąd” wobec ówczesnych autorytetów i ustaleń badawczych. Dowodzą tego dysputy polskiego badacza z Pierrem de Villiers Pienarem i Clementem Doke na Uniwersytecie Witwatersrand w Johannesburgu w 1935 roku.

W Polsce wyniki badań Romana Stopy nie do końca były akceptowane, zwłaszcza jego teorie rozwoju oraz genezy i kształtowania się mowy ludzkiej. Przykładem mogą być dyskusje po referatach Stopy na zjazdach Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego. Szczególnie ostra krytyka spotkała pracę polskiego badacza pt. *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*: „ostro krytykowano tezę prof. Stopy, iż prapoczątków języków indoeuropejskich należy poszukiwać w językach afrykańskich”⁶³.

Należy podkreślić, że działalność naukowo-badawcza Romana Stopy miała charakter interdyscyplinarny. Część badaczy specjalizujących się tylko w jednej subdyscyplinie nie podzielała jego poglądów, które obejmowały wiedzę także z innych dyscyplin naukowych, jak etnologia czy antropologia.

* * *

W Polsce wiedza na temat dokonań naukowych Romana Stopy jest zróżnicowana. Zdecydowana jednak większość opracowań dotyczących polskich badań afrykanistycznych uwzględnia jego dorobek naukowy i sytuje go wysoko lub bardzo wysoko na tle badań światowych. Dotyczy to zarówno opracowań encyklopedycznych (w tym internetowych),

---

⁶³ IDEM, *Roman Stopa – światowej sławy uczony...*, s. 10.

jak i innych. Podaje się, że „jednym ze światowej sławy i renomy specjalistów zajmujących się językami mlaskowymi był polski etnograf i językoznawca Roman Stopa (1895-1995). Przed II wojną światową badał on ludy Bantu, Buszmenów i Hotentotów”⁶⁴. W hasle *Roman Stopa* w Wikipedii czytamy: „Był [...] wybitnym polskim specjalistą w zakresie języków mlaskowych”⁶⁵. Krótki biogram polskiego badacza (siedem wierszy) znalazł się w *Encyklopedii powszechnej PWN* z lat 70. XX wieku, bez podkreślania jego zasług⁶⁶. Natomiast we współczesnej *Encyklopedii PWN* określany jest jako „wybitny znawca problemów mlasków”⁶⁷. W innych tekstach wzmiankuje się jedynie, że „do polskich uczonych badających południowoafrykańskie języki mlaskowe należał Roman Stopa”⁶⁸. Jednakże, jak podkreślono powyżej, w przeważającej części publikacji poświęconych Stopie podkreśla się jego światowe osiągnięcia naukowe.

Dokonania Romana Stopy uwzględnił Stefan Gołąbek dokumentujący polskie badania afrykanistyczne⁶⁹. O badaniach i pracach polskiego naukowca wspominał Jan Reychman na łamach „Przeglądu Orientalistycznego”⁷⁰.

⁶⁴ *Języki khoisan*, [on-line:] http://encyklopedia.naukowy.pl/J%C4%99zyki_khoisan – 12 IV 2015.

⁶⁵ *Roman Stopa*, [on-line:] http://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Stopa – 12 IV 2015.

⁶⁶ *Stopa Roman*, [w:] *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 4, PWN, Warszawa 1976, s. 289.

⁶⁷ *Stopa Roman*, [on-line:] <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Stopa-Roman;3979973.html> – 22 IV 2015.

⁶⁸ *Języki mlaskowe*, [on-line:] https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zyki_mlaskowe – 12 IV 2015.

⁶⁹ S. GOŁĄBEK, *Związki Polski i Polaków z Afryka do roku 1945*, PWN, Warszawa – Łódź 1978.

⁷⁰ J. REYCHMAN, *Polskie badania Czarnego Lądu*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1, s. 63.

Jego postać uwzględniona jest także w pracach Arkadiusza Żukowskiego⁷¹.

Dość znamienity jest fakt braku jakiejkolwiek informacji o Romanie Stopie w dwóch polskich opracowaniach dokumentujących wkład Polaków w poznanie świata, w tym Afryki. W pracy Józefa Szaflarskiego pt. *Poznanie Czarne-go Lądu* wymieniono nie tylko wielu polskich badaczy, ale i podróżników⁷². Ta sama uwaga dotyczy monograficznego opracowania Wacława Słabczyńskiego pt. *Polscy podróżnicy i odkrywcy*⁷³.

Naukowe życiorysy Romana Stopy zamieszczono w zasadzie w kilku publikacjach i tylko niekiedy były obszerne. Zostały opublikowane przede wszystkim w języku polskim. Bazowały one głównie na wstępach do publikacji polskiego naukowca. Warty odnotowania jest biogram przedstawiony przez Rajmunda Ohlego z okazji 75. urodzin badacza⁷⁴ oraz przybliżenie przez tego autora dokonań naukowych Stopy w cyklu *Portrety polskich afrykanistów* zamieszczo-

⁷¹ Na przykład A. ŻUKOWSKI, Stanisław Poraj-Królikowski – pierwszy polski prefekt apostolski, [w:] *Losy Polaków żyjących na obczyźnie i ich wkład w rozwój kultury i nauki krajów osiedlenia na przestrzeni wieków. Materiały III Symposium Biografistyki Polonijnej*, Rzym 25-26 września 1998, red. A. i Z. JUDYCCY, Wydawnictwo Czelej, Lublin 1998, s. 341; A. ŻUKOWSKI, *Kontakty Krakowa i krakowian z Afryką Południową (do roku 1939)*, [w:] *Materiały V Symposium Biografistyki Polonijnej*, Kraków 22-23 września 2000, red. A. JUDYCKA, B. KLIMASZEWSKI, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2000, s. 420; A. ŻUKOWSKI, *Polskie badania etnologiczne w Afryce Południowej – próba syntezy*, [w:] *Polskie opisanie świata. Od fascynacji egzotyką do badań antropologicznych*, red. A. KUCZYŃSKI, Katedra Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 129-130.

⁷² J. SZAFLARSKI, *Poznanie Czarne-go Lądu*, PWN, Warszawa 1968.

⁷³ W. SŁABCZYŃSKI, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, PWN, Warszawa 1988.

⁷⁴ R. OHLY, Prof. dr. Roman Stopa. (W 75-lecie urodzin), „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 75, s. 239-244.

nym w organie Polskiego Towarzystwa Afrykanistycznego – „Afryka”⁷⁵. Syntetyczne mniej lub bardziej informacje na temat dorobku naukowego Romana Stopy ukazały się zwłaszcza bezpośrednio po jego śmierci. Kopalnią informacji na temat życia i dokonań naukowych polskiego badacza jest artykuł autobiograficzny⁷⁶, a przede wszystkim jego wspomnienia pt. *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu* (dwa wydania)⁷⁷.

Obszerny życiorys Romana Stopy, z uwzględnieniem pobytu badawczego na południu Afryki, opublikował Antoni Kuczyński⁷⁸. Do życiorysu Kuczyński dołączył relację Stopy pod dość znamienным tytułem *Lud taki musi śpiewać, choć – może nieświadomie – spogląda w przepaść...*⁷⁹. Krótkie biogramy pojawiały się najczęściej z okazji organizowanych konferencji czy wystaw poświęconych Romanowi Stopie⁸⁰.

Gołąbek i Kuczyński podkreślali, że prace oparte na badaniach etno-językowych ludów San i Khoikhoi przyniosły Romanowi Stopie międzynarodowe uznanie, a w Polsce jego dorobek zalicza się do wyróżniających się osiągnięć

⁷⁵ IDEM, *Roman Stopa – światowej sławy uczony...*, s. 6-15.

⁷⁶ R. STOPA, *Z Woli Batorskiej przez Afrykę do Krakowa*, „Magazyn Kulturalny” 1982, nr 1-3, s. 41-45.

⁷⁷ IDEM, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu*, wyd. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1987; IDEM, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu. Kartki z życia człowieka opętanego muzyką, poezją, wsią i Buszmenami...*

⁷⁸ A. KUCZYŃSKI, *Wśród buszu i czarowników. Antologia polskich relacji o ludach Afryki*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990, s. 407-409.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 409-417. Relacja ta pochodziła z pracy R. Stopy pt. *Hotentoci* opublikowanej w czasopiśmie „Lud” 1947, z. 38.

⁸⁰ Na przykład *Konferencja naukowa: Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa – sylwetka wybitnego afrykanisty w 120. rocznicę urodzin*, oprac. J. MORMUL, [on-line:] http://www.jcba.uj.edu.pl/repor-taze/-/journal_content/56_INSTANCE_Df4E/77927038/90604213 – 24 X 2015.

polskiej afrykanistyki etnologicznej⁸¹. Arkadiusz Żukowski pisał, że „dużą wartość naukową stanowiły prace Romana Stopy z zakresu badań nad językiem Buszmenów”⁸².

Podobnie do badań i dorobku Stopy odnosili się polscy językoznawcy. Szczególnie wkład ten propagował Rajmund Ohly, uczeń polskiego badacza.

Jak podkreślała iranistka Renata Rusek-Kowalska: „Był pierwszym polskim afrykanistą, pionierem glottologii, znawcą etnografii i etnologii Buszmenów oraz Hotentotów; założycielem Language Origins Society. Jego pionierskie prace z dziedziny fonetyki: *The Evolution of Click Sounds in Some African Languages* (1960), *Bushman and Hottentot Among the Isolated Languages of Africa* oraz *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*, stanowią kamień milowy w badaniach afrykanistycznych”⁸³.

Podsumowując, polskie środowisko naukowe, w tym oczywiście afrykanistów, doceniało i podkreślało wartość badań i prac Romana Stopy.

* * *

Warto też wspomnieć o pozapublikacyjnym wkładzie Romana Stopy w badania afrykanistyczne. Zarówno w Oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁸⁴, jak

⁸¹ S. GOŁĄBEK, *Czterysta lat badań afrykanistycznych*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3, s. 210; A. KUCZYŃSKI, *Korzenie i współczesność polskich badań etnologicznych w Afryce*, „Etnografia Polska” 1994, z. 1-2, s. 115.

⁸² A. ŻUKOWSKI, *W kraju złota i diamentów. Polacy w Afryce Południowej XVI-XX w.*, PWN, Warszawa 1994, s. 152.

⁸³ R. RUSEK-KOWALSKA, *Z historii orientalistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Alma Mater”, grudzień 2009, s. 140.

⁸⁴ R. MAJKOWSKA, M. PŁATEK, *Spuścizny i materiały uczonych polskich przechowywane w Oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Kra-*

i w Muzeum Etnograficznym im. S. Udzieli w Krakowie wyczerpująco opisane zostały zbiory etnograficzne, fotograficzne i fonograficzne, jakie przywiózł on z południa Afryki⁸⁵. Część tych zbiorów przekazana jako dar przez Romana Stopę dla Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie prawdopodobnie uległa zniszczeniu podczas II wojny światowej. Poza tym biografia i kolekcja Stopy zostały opisane także w „Roczniku Muzeum Etnograficznego w Krakowie”⁸⁶. Na podstawie odręcznych notatek, zapisków z podróży, rachunków, biletów i innych archiwaliów, znajdujących się w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie, opracowano trasę podróży i miejsca pobytu Romana Stopy na południu Afryki⁸⁷.

Jak podkreśla Jacek Kukuczka, zbiory Romana Stopy „[...] posiadają ogromną, bezcenną wartość. Zaświadczają ponadto o wkładzie polskiej nauki w opis i ocalenie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego ludów obecnej Namibii”⁸⁸.

* * *

Sposobną okolicznością do przypominania i popularyzowania dorobku Romana Stopy były jubileusze z okazji jego urodzin, np. konferencja międzynarodowa z udziałem go-

---

kanie (*nabytki za lata 1995-1997*), „Rocznik Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1999 (1997), s. 153-154.

⁸⁵ Kolekcja etnograficzna i fotograficzna prof. Romana Stopy zachowana w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, oprac. J. KUKUCZKA (kserokopia w zbiorach autora); J. KUKUCZKA, *Kolekcja etnograficzna i fotografie prof. Romana Stopy w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie oraz w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie*, Kraków 2012.

⁸⁶ „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1998, t. 14.

⁸⁷ J. KUKUCZKA, *op. cit.*

⁸⁸ *Ibidem*.

ści z zagranicy w 90. rocznicę urodzin. Przy tego typu wydarzeniach w tytułach konferencji podkreślano wagę dorobku naukowego polskiego badacza.

Przykładem ogólnopolskiego, a nie regionalnego czy lokalnego wydarzenia była konferencja naukowa pt. *Pionierzy krakowskiej afrykanistyki. Roman Stopa – sylwetka wybitnego afrykanisty w 120. rocznicę urodzin* (Kraków, 13 maja 2015)⁸⁹.

Oprócz tego popularyzowano dorobek Romana Stopy i upamiętniano jego postać w innych formach.

Na Uniwersytecie Wrocławskim badaniom polskiego naukowca na południu Afryki poświęcona została praca magisterska przygotowana w języku afrikaans⁹⁰. Na filologii angielskiej na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu jednym z obowiązkowych przedmiotów na studiach I stopnia jest konwersatorium pt. RPA – Studia Kulturowe, gdzie jedną z lektur obowiązkowych jest książka Romana Stopy pt. *Mali ludzie z pustyni i puszczy*⁹¹. Celem tych zajęć jest głębsze zrozumienie studiowanej (południowoafrykańskiej) kultury.

⁸⁹ Konferencja ta miała charakter ogólnopolski. Zorganizowana została przez Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Jagiellońskie Centrum Badań Afrykanistycznych, które tą konferencją zainaugurowało swoją działalność, zob. *Otwarcie konferencji „Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa”*, [on-line:] http://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82LKZvhit4m/10172/87948187 – 22 II 2016.

⁹⁰ M. OSZCZYGIĘŁ, „Het Zuidelijk Afrika in de ogen van de Poolse onderzoeker. De belangstelling van Roman Stopa (1895–1995) voor de volkeren van het Zuidelijk Afrika”, Wrocław 2002 (praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jerzego Kocha, Uniwersytet Wrocławski).

⁹¹ RPA – Studia kulturowe, [on-line:] [https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot\(kod:09-KULAFR-15\)](https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot(kod:09-KULAFR-15)) – 18 III 2016.

Dokonaniami Romana Stopy zainteresował się wybitny kompozytor i dyrygent Krzysztof Penderecki. Skomponował on w 1960 roku utwór pt. *Liryki afrykańskie*, który bazował na tekstach hotentockich (język khoekhoe) w opracowaniu Romana Stopy i być może inspiracją jego powstania były mlaski tego ludu⁹². Utwór nie został jednak dokończony⁹³.

Po śmierci Romana Stopy ukazały się w polskich periodykach naukowych wspomnienia, w których eksponowano wkład badacza do światowej nauki. Autorami tych wspomnień byli: Rajmund Ohly⁹⁴, Przemysław Piekarski⁹⁵ i Jerzy Reichan⁹⁶. Ukazała się też notka wspomnieniowa w „Przeglądzie Orientalistycznym”⁹⁷. Przede wszystkim jednak zorganizowano konferencję upamiętniającą dorobek naukowy Romana Stopy, była nią „Sesja naukowa poświęcona pamięci Profesora Romana Stopy” przygotowana przez Instytut Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Muzeum Etnograficzne im. S. Udzieli

⁹² *African Lyrics*, [on-line:] <http://ninateka.pl/kolekcje/en/three-composers/penderecki/audio/liryki-afrykanskie> – 18 III 2016.

⁹³ *Kalendarium życia i twórczości Krzysztofa Pendereckiego*, [on-line:] <http://docplayer.pl/8219270-Kalendarium-zycia-i-tworczosci-k-pendereckiego-1.html> – 18 III 2016.

⁹⁴ R. OHLY, *Professor Roman Stopa (1895-1995)*, „Africana Bulletin” 1997, t. 44, s. 85-91; IDEM, *Roman Stopa (1895-1995)*, s. 103-104.

⁹⁵ P. PIEKARSKI, *Professor Roman Stopa (1895-1995)*, „Folia Orientalia” 1995, t. 31, s. 5-6.

⁹⁶ J. REICHAN, *Śp. prof. dr Roman Stopa (8 VIII 1895 – 15 IV 1995)*, „Język Polski” 1995, nr 4-5, s. 242-246. Biogram ten został przetłumaczony na język angielski i zamieszczony w drugim wydaniu wspomnień R. Stopy (tłumaczył Krzysztof Kwaśniewicz), zob. J. REICHAN, *Roman Stopa (8 August 1895 – 15 April 1995)*, [w:] R. STOPA, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu. Kartki z życia człowieka opętanego muzyką, poezją, wsią i Buszmenami...*, s. 201-204.

⁹⁷ „Przegląd Orientalistyczny” 1995, nr 1-2, s. 112.

w Krakowie (Kraków, 9 grudnia 1995). Z konferencji tej ukazało się sprawozdanie⁹⁸.

Innym uhonorowaniem dorobku Romana Stopy był artykuł Alicji Małeckiej w *Złotej księdze Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*⁹⁹.

Poza tym w marcu 1996 roku Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne zorganizowało w Warszawie wystawę poświęconą pamięci Profesora Romana Stopy. Towarzystwo to zamieściło także w swoim czasopiśmie naukowym „Afryka” stosowną notę o tej wystawie, pod znamienym tytułem *Roman Stopa – afrykanista światowej sławy*¹⁰⁰.

Sylwetka i dorobek Romana Stopy zostały przedstawione także na wystawie pt. „Wiwat Polonia! Ślady Polaków w Afryce. Historia i teraźniejszość. Nauczyciele, lekarze, podróżnicy, misjonarze, kolekcjonerzy” w Warszawie w 2014 roku¹⁰¹.

⁹⁸ U. LEWICKA-RAJEWSKA, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Romana Stopy*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 3-4, s. 208-209.

⁹⁹ A. MAŁECKA, *Roman Stopa (1895-1995)*, [w:] *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. MICHALIK, W. WALECKI, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, s. 491-500.

¹⁰⁰ *Roman Stopa – afrykanista światowej sławy*, „Afryka” 1996, nr 4, s. 97.

¹⁰¹ Wystawa *Wiwat Polonia! Ślady Polaków w Afryce. Historia i teraźniejszość. Nauczyciele, lekarze, podróżnicy, misjonarze, kolekcjonerzy* została zorganizowana w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie, ul. Kredytowa 1. Kuratorem wystawy był Dariusz Skonieczko z Działu Etnografii i Krajów Pozaeuropejskich. Wystawa była czynna od 2 IV 2014 roku do 2 IV 2016 roku, zob. W. BOLIMOWSKA, *Wystawa o Polakach w Afryce – niewykorzystana szansa*, „Afryka” 2014, nr 39, s. 132-135.

PODSUMOWANIE

Badania Romana Stopy stanowiły istotny wkład w naukę światową. Antropolog Bronisław Malinowski nazwał nawet polskiego naukowca światowym ekspertem mlasków („the world expert of clicks”)¹⁰².

Orientalista Tadeusz Lewicki stwierdził w 1985 roku, że „Profesor Roman Stopa [...] pierwszy organizator w Polsce studiów afrykanistycznych, jest nie tylko wielkim uczonym, lecz także człowiekiem szlachetnym i pełnym uczuć humanitarnych, którego tak długie życie, jak i dążenia naukowe zasługują na naszą specjalną uwagę. [...] 45. rocznica jego pracy naukowej w dziedzinie filologii i lingwistyki afrykańskiej jest wspaniałą okazją do zaoferowania naszego szacunku temu wielkiemu nauczycielowi za jego wielką wiedzę i uczucia humanitarne [...]”¹⁰³.

Bez wątpliwości należy stwierdzić, że Roman Stopa brał aktywny udział w światowych dyskursach naukowych i debatach na temat klasyfikacji języka. Przyczynił się do rozwoju glottogonii – nauki o pochodzeniu mowy ludzkiej. Można go nazwać prekursorem w tym zakresie. Promował ewolucyjną teorię językoznawczą. Interesował się nowymi prądami w lingwistyce (kognitywizm).

Dokonania naukowe Romana Stopy podkreśla kulturoznawca Anna Nadolska-Styczyńska, która pisze: „Warto również zaznaczyć, że wyniki badań prof. R. Stopy były nowatorskie i spotkały się z niezwykłym zainteresowaniem

¹⁰² S. GOŁĄBEK, *Czterysta lat badań afrykanistycznych...*, s. 210.

¹⁰³ T. LEWICKI, Przemówienie wygłoszone podczas uroczystości dziewięćdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Romana Stopy w dniu 23 VIII 1985 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, cyt. za: A. KUCZYŃSKI, *Wśród buszu i czarowników...*, s. 409.

środowiska etnografów i językoznawców (nie tylko polskich). Omawiana książka jest do dzisiaj wykorzystywana jako cenne źródło informacji o kulturze ludów Khoi-san¹⁰⁴.

Na zakończenie warto przywołać stwierdzenie językoznawcy Anety Wysockiej: „Kiedy Roman Stopa zaczynał swoją pracę, polska tradycja afrykanistyczna była bardzo uboga. Jego poprzednikami, którzy dokonywali specjalistycznych badań nad strukturą etniczną Afryki, byli w zasadzie tylko dwaj Polacy: Jan Czekanowski i Bronisław Malinowski. Prof. Stopa był trzeci – i bardzo szczególny. Potrafił godzić ogień z wodą, czyli przedmiotowość – konieczną dla nauki – z podmiotowym traktowaniem «obiekty» swoich obserwacji, jakim byli m.in. «przyjaciele Hotentoci»”¹⁰⁵.

Dość podobnie postrzegają wkład Romana Stopy w naukę światową afrykaniści: Konrad Czernichowski, Dominik Kopiński i Andrzej Polus. Piszą oni, że obok Bronisława Malinowskiego należał do światowej sławy badaczy zarówno w okresie przedwojennym, jak i po II wojnie światowej („Roman Stopa and Bronisław Malinowski were Polish world-class researchers in the interwar period and after World War II”)¹⁰⁶. Zwrócili też uwagę, że takie sławy światowej nauki jak Czekanowski i Stopa zaczęły współcze-

¹⁰⁴ A. NADOLSKA-STYCZYŃSKA, *Kultury Afryki a działania naukowo-oświatowe Ligi Morskiej i Kolonialnej*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2007, z. 8, s. 199.

¹⁰⁵ A. WYSOCKA, *Przyjaciel Hotentotów*, „Forum Akademickie” 2001, nr 2, [on-line:] http://www.forumakad.pl/archiwum/2001/02/artykuly/21-gwiazdy_i_meteory.htm – 12 I 2016.

¹⁰⁶ K. CZERNICHOWSKI, D. KOPIŃSKI, A. POLUS, *Polish African Studies at a Crossroads: Past, Present and Future*, „Africa Spectrum” 2012, t. 47, nr 2-3, s. 168.

śnie zanikać („Today, as once-legendary names such as Cze-kanowski and Stopa have begun to fade (...)”)¹⁰⁷.

Résumé konstatacji na temat tytułowej problematyki opracowania niech będzie stwierdzenie ucznia Romana Stopy o uznaniu międzynarodowym, Rajmunda Ohlego, który pisał: „Jego naukowe odkrycia, ogłaszane na konferencjach za granicą, w licznych artykułach i książkach, stanowią osiągnięcia, które jeszcze długo będą przedmiotem dyskusji w środowisku uczonych na całym świecie”¹⁰⁸.

* * *

Stan badań dotyczący rozpoznania i usytuowania dorobku Romana Stopy na tle światowej afrykanistyki znajduje się może nie w stanie początkowym, ale na pewno jesteśmy dopiero „w połowie drogi”.

W wymiarze krajowym dorobek Romana Stopy jest dość dobrze znany, ale brakuje szczegółowych opracowań w tym względzie.

Postulaty w zakresie popularyzowania dorobku polskiego badacza mogą mieć charakter praktyczny. Roman Stopa jako badacz o osiągnięciach na poziomie światowym nie doczekał się jeszcze biogramu w Wikipedii w języku angielskim, a także w innych językach obcych (a przecież publikował w języku angielskim i niemieckim). Ponadto warto byłoby rozbudować bardzo skromny biogram Romana Stopy w polskojęzycznej wersji Wikipedii.

Znaczących uzupełnień wymagają krajowe bazy danych dokumentujące twórczość polskiego afrykanisty. W elektronicznej *Bibliografii Etnografii Polskiej* znajduje się

---

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 179.

¹⁰⁸ R. OHLY, *Roman Stopa (1895-1995)...*, s. 103-104.

jedynie pięć publikacji Romana Stopy¹⁰⁹. W Polsce wciąż brakuje pełnego wykazu jego publikacji w wersji elektronicznej. Ponadto warto byłoby w jednym miejscu zgromadzić wszystkie publikacje Romana Stopy (nawet w formie nadbitek). Uniwersytet Jagielloński ma najliczniejszą ich kolekcję (24 pozycje według katalogu *on-line*), ale w rzeczywistości stanowi to tylko jedną czwartą dorobku badacza.

BIBLIOGRAFIA

- African Lyrics*, [on-line:] <http://ninateka.pl/kolekcje/en/three-composers/penderecki/audio/liryki-afrykanskie>.
- Bibliografia Etnografii Polskiej*, [on-line:] <http://www.serwer1444182.home.pl/cgi-bin/expertus.cgi>.
- Bibliographie linguistique de l'année 1996/Linguistic Bibliography for the year 1996: et compléments des années précédentes/and Supplements for Previous Years*, red. M. JANSE, S. TOL, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 2000.
- BOLIMOWSKA Wiesława, *Wystawa o Polakach w Afryce – niewykorzystana szansa*, „Afryka” 2014, nr 39.
- BUSSMANN Hadumod, *Khoisan*, [w:] *Dictionary of Language and Linguistics*, translated and edited by G. TRAUTH, K. KAZAZI, Routledge, London – New York 1996.
- COHEN Marcel, [Recension: *Roman Stopa, Bushman and Hotentot among the Isolating Languages of Africa*, „Rocznik Orientalistyczny, 1951-1952, t. 17, s. 351-371], „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1955, t. 51.
- CZERNICHOWSKI Konrad, KOPIŃSKI Dominik, POLUS Andrzej, *Polish African Studies at a Crossroads: Past, Present and Future*, „Africa Spectrum” 2012, t. 47, nr 2-3, s. 168.

---

¹⁰⁹ *Bibliografia Etnografii Polskiej*, [on-line:] <http://www.serwer1444182.home.pl/cgi-bin/expertus.cgi> – 18 III 2016.

- DAMMANN Ernst, [Rezension von Roman Stopa: *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European* (Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, *Prace Komisji Orientalistycznej*, 10). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972], „Orientalische Literaturzeitung” 1976, t. 71.
- DÉCSY Gyula, *Roman Stopa's publications on clicks and Khoisan studies*, [w:] R. STOPA, *Clicks. Their Character, Development and Origin with an introduction by Gyula Décsy*, Eurolingua, Bloomington 1986, *Bibliotheca Nostratica*, t. 7.
- EIBL-EIBESFELDT Irenaus, *Human Ethology*, Aldine Transaction, New Brunswick 2007.
- Electronic Bibliography for African Languages and Linguistics, NAMLOB – Namibian Languages Online Bibliography, The version dated 16 oktober [October – A.Ż.] 2008, compiled by Jouni Filip Maho, [on-line:] <http://goto.glocalnet.net/eball/namlob.pdf>.
- Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition)*, red. K. BROWN, Elsevier, Amsterdam – Boston 2006.
- ESSEN Otto von, [Rezension: *Roman Stopa, From Clicks to Expiratory Consonants I. The Typical Sounds of Human Speech and their Functioning in the Phonetic System of Some African Languages*, „*Lingua Posnaniensis*” 1957, t. 6, s. 137-153], „*Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*” 1958, t. 11.
- ESSEN Otto von, [Rezension: *Roman Stopa, The Energy Producing Speech and the Types of Phonetic Systems*, *Prace Krakowskiego Komitetu Orientalistycznego PAN*, 1957, s. 3-11], „*Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*” 1958, t. 11.
- FRAJZYNGIER Zygmunt, [Review of *Roman Stopa, „The Genetic Unity of African Languages”*, „*Folia Orientalia*” 7 (1966), s. 226-273], „*Africana Bulletin*” 1968, t. 8.
- FRAJZYNGIER Zygmunt, [Review of *Roman Stopa, „Mowa nianiek w Europie i Afryce”*, *Rozprawy Komisji Językowej (Wrocław)* 6. (1966), s. 47-56], „*Africana Bulletin*” 1968, t. 8.

- GIPPER Helmut, *Wurzeln, Etyma und Wörter. Wege und Irrwege auf der Suche nach Urschprachen und Sprachursprung*, [w:] *Prehistory, History, and Historiography of Language, Speech, and Linguistic*, red. B. BROGYANYI, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1992.
- GOŁĄBEK Stefan, *Czterysta lat badań afrykanistycznych*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3.
- GOŁĄBEK Stefan, *Związki Polski i Polaków z Afryka do roku 1945*, PWN, Warszawa – Łódź 1978.
- GORNUNG Mihail B., LIPIEC Julij G., OLEJNIKOW Igor N., *Historia poznania Afryki*, tłum. J. Krystek, PWN, Warszawa 1977.
- GREGORIO Mario A. di, *From Here to Eternity: Ernst Haeckel and Scientific Faith*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005.
- Groby profesorów UJ na Cmentarzu Rakowickim, „Dziennik Polski” 2011, 28 X, [on-line:] <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/3074774,groby-profesorow-uj-na-cmentarzu-rakowickim-rst,id,t.html>.
- GROLIER Éric de, *Glossogenesis in endolinguistic and exolinguistic perspective: Palaeoanthropological data*, [w:] *Studies in Language Origins*, red. J. WIND, E.G. PULLEYBLANK, É. de GROLIER, B.H. BICHAKJIAN, t. 1, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1989.
- HAMP Eric P., *Lexicography of the Khoisan Languages*, [w:] *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie*, red. E.J. HAUSMANN, O. REICHMANN, H.E. WIEGAND, L. ZGUSTA, t. 3, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1991.
- HEWES Gordon W., *Relationships of language evolution to hominid population expansion from lower Paleolithic times onwards*, [w:] *Studies in Language Origins*, red. W. VON RAFFLER-ENGEL, J. WIND, A. JONKER, t. 2, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993.
- Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Tablica chronologiczna*, 9-11 IV 1956: Seminarium Afrykanistyczne we Wrocławiu,

- z udziałem prof. prof. Jana Czekanowskiego, Romana Stopy i Tadeusza Milewskiego, [on-line:] http://www.ptl.info.pl/?page_id=102.
- Języki *khoisan*, [on-line:] http://encyklopedia.naukowy.pl/J%C4%99zyki_khoisan.
- Języki *mlaskowe*, [on-line:] https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zyki_mlaskowe.
- Kalendarium życia i twórczości Krzysztofa Pendereckiego*, [on-line:] <http://docplayer.pl/8219270-Kalendarium-zycia-i-tworczosci-k-pendereckiego-1.html>.
- KELLY John, [Reviews of books: R. Stopa, B. Garlicki, *Mały słownik suahilijsko-polski i polsko-suahilijski*, Warszawa 1966], „Africa” 1968, t. 38, s. 358-359.
- KNÜPPEL Michael, *Seit Lichtenstein nichts neues? – oder: zur Idee Einer Urverwandtschaft des Arabischen mit dem Deutschen*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2012, t. 17.
- KOCH Jerzy, *Wenus Hotentocka. Fakty? Mity!*, [on-line:] http://www.researchgate.net/profile/Jerzy_Koch/publication/267921775_Wenus_Hotentocka._Fakty_Mity!/links/545cbb71ocf27487b44bc8be.pdf.
- KOERNER Ernst Frideryk Konrad, *Foreword*, [w:] *Linguistics and Evolutionary Theory: Three Essays by August Schleicher, Ernst Haeckel and Wilhelm Bleek. New edition (Amsterdam Classics in Linguistics, 1800-1925)*, red. E.F.K. KOERNER, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 1983.
- Konferencja naukowa: *Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa – sylwetka wybitnego afrykanisty w 120. rocznicę urodzin*, oprac. J. MORMUL, [on-line:] http://www.jcba.uj.edu.pl/reportaze/-/journal_content/56_INSTANCE_Df4E/77927038/90604213.
- Korrespondenz von Ilse Schwidetzky mit Autoren der Zeitschrift HOMO*, [w:] *Findbuch Best. 89 Institut für Anthropologie, Stand: Dezember 2014 (der Johannes Gutenberg-Universität in Mainz)*, [on-line:] https://www.ub.uni-mainz.de/files/2014/12/Best_89_Anthropologie.pdf.

- KOWAL Wiesław, *Profesor Roman Stopa*, Mikołowskie Towarzystwo Historyczne, Bielsko-Biała 1996.
- Kronika. Polskie Towarzystwo Orientalistyczne*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937 (1938), t. 13.
- KUCZYŃSKI Antoni, *Korzenie i współczesność polskich badań etnologicznych w Afryce*, „Etnografia Polska” 1994, z. 1-2.
- KUCZYŃSKI Antoni, *Wśród buszu i czarowników. Antologia polskich relacji o ludach Afryki*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990, s. 407-409.
- KUKUCZKA Jacek, *Kolekcja etnograficzna i fotografie prof. Romana Stopy w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie oraz w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie*, Kraków 2012.
- LACROIX Pierre François, [Recension: *Roman Stopa, The Evolution of Clicks Sounds in Some African Languages (A Study of African Linguistics and Ethnology)*], *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawy i Studia* 1960, nr 25], „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1963, t. 58.
- LEWICKA-RAJEWSKA Urszula, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Romana Stopy*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 3-4.
- Library of Congress Online Catalog, [on-line:] https://catalog.loc.gov/vwebv/search?searchArg=Roman+stopa&searchCode=GKEY%5E*&searchType=o&recCount=25&sk=en_US.
- LLACAN. Langage, Langues et Cultures d’Afrique Noire, [on-line:] CNRS-INALCO, <http://sumale.vjf.cnrs.fr/Biblio/biblio.php?AUTEU=Stopa,%20Roman>.
- MAJKOWSKA Rita, PŁATEK Marta, *Spuścizny i materiały uczonych polskich przechowywane w Oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (nabytki za lata 1995-1997)*, „Rocznik Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1999 (1997).
- MAŁECKA Alicja, *Roman Stopa (1895-1995)*, [w:] *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. MICHALIK, W. WALECKI, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- MANESSY Gabriel, [Recension: *Roman Stopa, Structure of Bushman and its traces in Indo-European*, PAN, Oddział w Krakowie, *Prace*

- Komisji Orientalistycznej* 10, Wrocław 1972], „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” 1974, t. 68.
- MEINHOLD Gottfried, *STOPA Roman, 17 Sätze in Nama-Hottentotisch, gesprochen von Eliphaz Eiseb (Okahandja, Südwestafrika)*, „Nova Acta Leopoldina” 1975, t. 24, nr 218.
- MESTHRIE Rajend, *Language and Social History. Studies in South African Sociolinguistics*, David Philip, Cape Town 1995.
- MORAN Shane, *Representing Bushmen. South Africa and the Origin of Language*, University of Rochester Press, Rochester 2009.
- NADOLSKA-STYCZYŃSKA Anna, *Kultury Afryki a działania nauko-wo-oświatowe Ligi Morskiej i Kolonialnej*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2007, z. 8.
- Notka wspomnieniowa o prof. R. Stopie, „Przegląd Orientalistyczny” 1995, nr 1-2.
- OHLY Rajmund, *Prof. dr. Roman Stopa. (W 75-lecie urodzin)*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 75.
- OHLY Rajmund, *Professor Roman Stopa (1895-1995)*, „Africana Bulletin” 1997, t. 44.
- OHLY Rajmund, *Roman Stopa – światowej sławy uczony (Portrety polskich afrykanistów)*, „Afryka” 1995, nr 3.
- OHLY Rajmund, *Roman Stopa (1895-1995)*, „Afryka” 1995, nr 3.
- OSZCZYGIEŁ M., „Het Zuidelijk Afrika in de ogen van de Poolse onderzoeker. De belangstelling van Roman Stopa (1895-1995) voor de volkeren van het Zuidelijk Afrika”, Wrocław 2002 (praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jerzego Kocha, Uniwersytet Wrocławski).
- Otwarcie konferencji „Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa”, [on-line:] http://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/87948187.
- PIEKARSKI Przemysław, *Professor Roman Stopa (1895-1995)*, „Folia Orientalia” 1995, t. 31.
- PISANI Vittore, [Recensione: R. Stopa, *Clicks: their Form, Function and their Transformation, Or how our Ancestors were Gesticulating, Clicking and Crying*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jaagiel-*

- łońskiego 561, *Prace Językoznawcze* 68, 1979], „Paideia” 1979, t. 34.
- POYATOS Fernando, *Cross Cultural Study of Paralinguistic. Alternants in Face to Face Interaction*, [w:] *Organization of Behavior in Face-to-face Interaction*, red. A. KENDON, R.M. HARRIS, M.R. KEY, De Gruyter Mouton, The Hague – Chicago 1976.
- POYATOS Fernando, *Nonverbal communication across disciplines*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993.
- POYATOS Fernando, *Paralanguage. A linguistic and interdisciplinary approach to interactive speech and sound*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam – Philadelphia 1993.
- REICHAN Jerzy, Śp. prof. dr Roman Stopa (8 VIII 1895 – 15 IV 1995), „Język Polski” 1995, nr 4-5.
- REYCHMAN Jan, *Polskie badania Czarnego Lądu*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1.
- „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1998, t. 14.
- Roman Stopa – afrykanista światowej sławy, „Afryka” 1996, nr 4.
- Roman Stopa, [on-line:] http://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Stopa.
- RPA – *Studia kulturowe*, [on-line:] [https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=actionx:katalog2/przedmioty/pokaz-Przedmiot\(kod:09-KULAFR-15\)](https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=actionx:katalog2/przedmioty/pokaz-Przedmiot(kod:09-KULAFR-15)).
- RUDNICKI Mikołaj, [Recenzja: R. Stopa, *Powstanie mowy ludzkiej w oświeceniu antropologii i językoznawstwa*, „Przegląd Antropologiczny” 1956, z. 22, s. 333-469], „Lingua Posnaniensis” 1959, z. 6.
- RUSEK-KOWALSKA Renata, *Z historii orientalistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Alma Mater”, grudzień 2009.
- SAFAREWICZ Jan, [Recenzja: R. Stopa, *Narodziny mowy i myśli ludzkiej. Studium z pogranicza psychologii, socjologii i praindoeuropeistyki*, Nauczycielska Spółka Wydawnicza „Książnica Powszechna”, Kraków 1948], „Język Polski” 1948, z. 28.
- SCHAPERA Isaac, *The Khoisan peoples of South Africa. Bushmen and Hottentots*, Routledge, London 1965.

- SLASKI Jan, [Review: *Czy wolno zestawiać języki mlaskowe z bezmlaskowymi?*, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, 1950, nr 51, s. 265-2698], „African Abstracts” 1952, nr 3.
- SLASKI Jan, [Review: *Symbolika dźwięków w niektórych językach afrykańskich*, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, 1949, nr 50, s. 46-49], „African Abstracts” 1952, nr 3.
- ŚLABCZYŃSKI Waław, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, PWN, Warszawa 1988.
- Stopa Roman, [w:] *Encyklopedia Powszechna PWN*, PWN, t. 4, Warszawa 1976, s. 289.
- Stopa Roman, *Encyklopedia PWN*, [on-line:] <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Stopa-Roman;3979973.html>.
- STOPA Roman, *Clicks. Their Character, Development and Origin with an introduction by Gyula Décsy*, Eurolingua, Bloomington 1986, *Bibliotheca Nostratica*, t. 7.
- STOPA Roman, *Das konsonantische Lautsystem des Zulu im Lichte der historischen Dialektologie*, *Verhandlungen des Zweiten Dialektologen Kongresses*, „Zeitschrift für Mundartforschung” 1965, z. 4.
- STOPA Roman, *Das konsonantische Lautsystem des Zulu im Lichte der historischen Dialektologie*, „African Abstracts” 1969, t. 20, nr 500.
- STOPA Roman, *Die Schnalze, ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*, Kraków 1935, *Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności*, nr 23.
- STOPA Roman, *Evolution und Sprache*, „Nova Acta Leopoldina” 1974, t. 42, nr 218.
- STOPA Roman, *Hominization through the Rise of Symbolic Function in Language*, [w:] *Theorien vom Ursprung der Sprache*, red. J. GESSINGER, W. VON RAHDEN, t. 2, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1989.
- STOPA Roman, *Hotentoci*, „Lud” 1947, z. 38.
- STOPA Roman, *Hotentoci. Kultura, język, bajki, pieśni*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Kraków 1949.

- STOPA Roman, *Kann man eine Brücke schlagen zwischen der Kommunikation der Primaten und derjenigen der Urmenschen?*, „Homo” 1968, t. 19.
- STOPA Roman, *Kann man eine Brücke schlagen zwischen der Kommunikation der Primaten und derjenigen der Urmenschen?*, [w:] *Über die Evolution der Sprache. Anatomie, Verhaltensforschung, Sprachwissenschaft, Anthropologie*, red. I. SCHWIDETZKY, Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1973.
- STOPA Roman, *Konsonantyczny system języka Zulu w świetle dialektologii historycznej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1967, t. 25.
- STOPA Roman, *Młaski, ich charakter, rozwój i pochodzenie*, Cracovie, Kraków 1933.
- STOPA Roman, [Recenzja: W.W. Bunak, *Powstanie mowy według danych antropologii. (Akademia Nauk Z.S.R.R., Prace Instytutu Etnografii im. N.N. Miłłuchy-Makłaja, nowa seria tom XVI. Pochodzenie człowieka i pierwotne rozmieszczenie ludzkości, Moskwa 1951, str. 205-290)*], „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1954, z. 13.
- STOPA Roman, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu*, wyd. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1987.
- STOPA Roman, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu. Kartki z życia człowieka opętanego muzyką, poezją, wsią i Buszmenami*, wyd. 2 poszerzone, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 1995.
- STOPA Roman, *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*.
- STOPA Roman, *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*, Curzon Press, London 1972.
- STOPA Roman, *The role of clicks in the evolution of language*, „Nova Acta Leopoldina” 1981, t. 54, nr 245.
- STOPA Roman, *The structure of Bushman and its Traces in Indo-European*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warsaw 1972.

- STOPA Roman, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki południowo-zachodniej*, Warszawa 1938, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej*, z. 1.
- STOPA Roman, *Z Woli Batorskiej przez Afrykę do Krakowa*, „Magażyn Kulturalny” 1982, nr 1-3.
- SZAFLARSKI Józef, *Poznanie Czarnego Lądu*, PWN, Warszawa 1968.
- TRAILL Anthony, *Book review: Structure of Bushman and its traces in Indo-European*. Roman Stopa, „African Studies” 1974, t. 33.
- TRUBETZKOY Nikolai S., *Principles of Phonology (Grundzüge der Phonologie)*, translated by Ch.A.M. Baltaxe, University of California Press, second edition, Berkeley – Los Angeles 1971.
- TUCKER Archibald Norman, [Reviews of books: *Die Schnalze, ihre Natur, Entwicklung und Ursprung*. Von Roman Stopa. *Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej*, Nr 23. Kraków 1935. *Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności*. XL pp. 198], „Africa” October 1937, t. 10, nr 4.
- TUCKER Archibald Norman, [Reviews of books: *Structure of Bushman and its Traces in Indo-European*. By Roman Stopa. London: Curzon Press, 1972, pp. 218, ill., map. (*Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, Pr. Kom. Orient.*, 10.)], „Africa” July 1937, t. 43, nr 3.
- Uchwała Rady Wydziału Humanistycznego z dnia 26 listopada 1936 roku, [w:] *Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/38*, Nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów 1937.
- VOSSEN Rainer, [Book review: *Stopa, Roman (1986): Schnalze. Ihre Natur, Entwicklung und Ursprung / Clicks. Their character, development, and origin (with an introduction by Gyula Decsy)*. (*Bibliotheca Nostratica*, 7.) Bloomington, Indiana: *Eurolingua*], „Language Origins Society Newsletter” 1989, t. 8.
- New perspectives on the study of Khoisan*, red. R. VOSSEN, Hamburg 1988.
- WINTER J.C., *Khoisan*, [w:] *Die Sprachen Afrikas*, red. B. HEINE et al., Hamburg 1981.

- WYCICHŁ Werner, [Rezensjon: *Roman Stopa, Z badań nad ludnością i kulturą Afryki południowo-zachodniej*, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej* 1, Warszawa 1938], „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes” 1939, t. 46.
- WYSOCKA Aneta, *Przyjaciel Hotentotów*, „Forum Akademickie” 2001, nr 2, [on-line:] http://www.forumakad.pl/archiwum/2001/02/artykuly/21-gwiazdy_i_meteorology.htm.
- Z Czarnego Łądu. *Przysłowia, opowieści, zagadki afrykańskie*, teksty oryg. zebrali i tłum. J. Mantel-Niecko, N. Pilszczikowa, R. Stopa, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.
- Z czarnego Łądu. *Przysłowia, opowieści, zagadki: abisyńskie, murzyńskie, pigmejsko-khoisańskie*, teksty oryg. zebrali i tłum. J. Mantel-Niecko, N. Pilszczikowa, R. Stopa, Wiedza Powszechna, Warszawa 1958.
- ZIEJKA Franciszek, *Foreword*, [w:] R. STOPA, *Studies in African Languages (Essays on Phonetics, Semiotics and Meaning)*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1993.
- ŻUKOWSKI Arkadiusz, *Kontakty Krakowa i krakowian z Afryką Południową (do roku 1939)*, [w:] *Materiały V Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Kraków 22-23 września 2000*, red. A. JUDYCKA, B. KLIMASZEWSKI, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2000.
- ŻUKOWSKI Arkadiusz, *Polskie badania etnologiczne w Afryce Południowej – próba syntezy*, [w:] *Polskie opisanie świata. Od fascynacji egzotyką do badań antropologicznych*, red. A. KUCZYŃSKI, Katedra Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- ŻUKOWSKI Arkadiusz, *Stanisław Poraj-Królikowski – pierwszy polski prefekt apostolski*, [w:] *Losy Polaków żyjących na obczyźnie i ich wkład w rozwój kultury i nauki krajów osiedlenia na przestrzeni wieków. Materiały III Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Rzym 25-26 września 1998*, red. A. i Z. JUDYCCY, Wydawnictwo Czelej, Lublin 1998.
- ŻUKOWSKI Arkadiusz, *W kraju złota i diamentów. Polacy w Afryce Południowej XVI-XX w.*, PWN, Warszawa 1994.

Marcin Brocki

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Jagielloński

HOTENTOCI I BUSZMENI – NA MARGINESIE UWAG ETNOLOGICZNYCH ROMANA STOPY

„**C**HCĘ WYRAŹNIE PODKREŚLIĆ, że nie zamierzam twierdzić, iż post-łowcy-zbieracze są lepsi czy biologicznie odmienni od łowców-zbieraczy. Twierdzę coś przeciwnego i to w obu kierunkach. Łowcy-zbieracze reprezentują człowieka jako istotę naturalną w sposób najbliższy. My, post-łowcy-zbieracze, jesteśmy w pewnym sensie ponad normalną naturalnością istot ludzkich. Znaleźliśmy sposoby, aby radzić sobie z naszym nie-naturalnym stanem. Zamiast grup 150 osobowych, mamy 150 osobowe sieci. Istnieją także nie-naturalne (anarchiści nazwaliby jej «niehumanitarnymi») struktury polityczne, które mają nas utrzymywać pod kontrolą. Państwo i miasto nie są częścią ludzkiej natury, choć mogą być obecnie częścią «naturalnego» dla nas środowiska”¹.

---

¹ A. BARNARD, *Social Anthropology and Human Origins*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 106 [tłum. M. Brocki].

Te słowa, wypowiedziane przez wybitnego współczesnego antropologa społecznego Alana Barnarda, znawcę kultur San i KhoiKhoi, konsula honorowego Namibii w Szkocji, znakomicie nadawałyby się na metaforę tego, co w swoich „uwagach etnologicznych” na temat tzw. Hotentotów i Buszmenów zawarł w swoich dziełach prof. Roman Stopa.

Od razu chcę zwrócić uwagę na jedną, oczywistą, ale istotną rzecz: prof. Roman Stopa nie był etnografem (etnologiem, antropologiem), zatem fakt, że w swoich pracach „posługuje się” uogólnionym, skarykaturowanym „Buszmenem” czy „Hotentotem”, można potraktować z dużo większym zrozumieniem niż stosowanie podobnej praktyki w licznych opracowaniach antropologicznych. Karykatura podkreśla cechy, które obserwatorowi wydają się szczególnie ważne, w tym wypadku odmalowuje obraz człowieka, którego cielesność jest spasowana z rytmem natury, a co za tym idzie, który w ogóle jest, jak w cytowanym powyżej fragmencie dzieła Barnarda, bliżej natury:

„Raz, zwłaszcza w porze deszczowej, naje się Buszmen (gąsienic czy szarańczy) tak, że brzuch mu pęcznieje i fałdy giną, to znów w długotrwałej suszy całymi miesiącami przymiera głodem, a wówczas brzuch mu zapada i skóra marszczy się na nowo”².

Ten obraz jest o tyle ważny, że całe dzieło Romana Stopy zostaje podporządkowane wizji naturalności i pierwotności Buszmenów i Hotentotów; dla autora reprezentują oni „zasadniczo kultury paleolitu”³. Należy podkreślić, że

---

² R. STOPA, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki Południowo-Zachodniej*, Warszawa 1938, s. 5, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej*, z. 1.

³ IDEM, *Narodziny myśli i mowy ludzkiej (studium z pogranicza psy-*

topos Buszmena jako „żywej skamieliny”, jako współczesnej formy człowieka paleolitycznego i model do interpretowania materiałów archeologicznych dotyczących górnego paleolitu jest szeroko obecny zarówno w literaturze naukowej z bardzo różnych obszarów nauk społecznych i humanistyki⁴, jak i w publicystyce, mediach; można wręcz powiedzieć, iż zdominował „masową wyobraźnię”. Niemniej należy też pamiętać, że jest to topos od lat krytykowany, pomijający fakt podnoszony m.in. przez znanego badacza !Kung Edwina Wilmsena (tzw. teza rewizjonistyczna)⁵, że w istocie !Kung, jak też inne grupy San, żyły przez wieki w bliskim kontakcie z grupami pasterskimi, a przez ostatnich 200 lat były częścią wielokulturowego społeczeństwa południowoafrykańskiego, stanowiły podklasę w nowoczesnym państwie⁶. Podkreśla się też, że przez setki lat pośród różnych grup San i KhoiKhoi różne były strategie adaptacji do warunków życia, różne wzorce osadnicze, zasady pokrewieństwa, wierzenia itp., ogólnie, że nie ma idealnych „łowców-zbieraczy”, którzy mogliby służyć jako

chologii, socjologii i praindoeuropeistyki), Książnica Powszechna, Kraków 1948, s. 9.

⁴ Por. np.: B. SZAREWSKA, *Stare i nowe religie w tropikalnej i południowej Afryce*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971, s. 75; S. KENT, *Ethnicity, Hunter-Gatherers, and the "Other". Association or Assimilation in Africa*, Smithsonian Institution Press, Washington 2002; R.B. LEE, I. DEVORE, *Man the Hunter*, Transaction Publishers, Chicago 1968.

⁵ E.N. WILMSEN, *Land Filled with Flies. A Political Economy of the Kalahari*, University of Chicago Press, Chicago 1989.

⁶ Por. A. KUPER, *Wymyślanie społeczeństwa pierwotnego. Transformacje mitu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 9; Z. SOKOLEWICZ, *Wstęp do etnografii Afryki*, PWN, Warszawa 1968, s. 44; E.R. WOLF, *Europa i ludy bez historii*, tłum. W. USAKIEWICZ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

typ idealny, który można by rzutować w przeszłość⁷. Jak ujmuje to Adam Kuper: „Nie istnieli żadni pierwotni łowcy-zbieracze, którzy w cudowny sposób przetrwaliby do dziś z nienaruszonymi instytucjami z okresu górnego paleolitu, gotowi do zbadania przez najbardziej żądnych przygód badaczy terenowych”⁸. Co ciekawe, motyw „żywej skamieliny”, „kolebki ludzkości”, bywa promowany współcześnie przez same społeczności San w celach komercyjnych jako element przyciągający turystów i przemysł turystyczny. Ponieważ okazał się źródłem pokaźnego dochodu, ulega dziś komercjalizacji sama tożsamość „Buszmenów”, którzy z dawnego, pejoratywnego określenia narzuconego przez kolonialistów uczynili w południowej Afryce zastrzeżoną markę⁹.

U Stopy topos ten służy ugruntowaniu jego własnej teorii glottogonicznej, w której „prymitywna”, „dziecięca” i „małpia” budowa ciała, w szczególności budowa podbródka, ma odpowiadać za utrudnione możliwości wytwarzania dźwięków mowy, tym samym za utrzymywanie się archaicznych, niemal quasi-ludzkich dźwięków w charakterystycznych dla Buszmenów mlaskach¹⁰.

⁷ Por. A. BARNARD, *Anthropology and the Bushman*, Berg, Oxford – New York 2007.

⁸ A. KUPER, *op. cit.*, s. 10.

⁹ J.L. COMAROFF, J. COMAROFF, *Etniczność sp. z o.o.*, tłum. W. USAKIEWICZ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

¹⁰ Por. R. STOPA, *Archaizm kultury buszmeńskiej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin 1947, s. 3-11; IDEM, *Narodziny myśli...*, s. 8-9; por. też: R.K. HERBERT, *The Sociohistory of Clicks in Southern Bantu*, [w:] *Language in South Africa*, red. R. MESTHRIE, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 297; B. SANDS, T. GÜLDEMANN, *What Click Languages Can and Can't Tell Us about Language Origins*, [w:] *The Cradle of Language*, red. C. KNIGHT, R. BOTHA, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 205-206.

Inną kwestią, ważną z „antropologicznego punktu widzenia” jest przywiązanie Romana Stopy do dużego kwantyfikatora – Buszmen, Hotentot. Takie uogólnienia są bowiem szczególną pożywką dla „egzotyzacji”, co niestety bywa praktyką w etnologii i antropologii kulturowej, zdarza się nawet mistrzom gęstego opisu. Clifford Geertz na przykład operował w swoich tekstach uogólnionym, zbiorowym „Balijszym”, któremu przypisywał doświadczanie emocji, tak jakby balijskość była programem komputerowym zwalniającym jednostki z ich indywidualnych reakcji emocjonalnych¹¹. Sam prof. Stopa przyznaje, we wstępie do *Hotentotów*¹², że chęć oddania egzotyki ludu, tak aby skupić na nim uwagę czytelnika, była jego intencją. Ważne jest jednak to, że nie porusza się wyłącznie w świecie kuriozów, nie epatuje odmiennością dla samego efektu, co więcej, pomimo operowania w opisie uogólnionym „tubylcem”, autorefleksyjnie potrafi zneutralizować niebezpieczeństwo wykreowania przez czytelnika zbyt uproszczonego obrazu tubylca. Pisze np. najpierw o tym, że „Hotentot, pasterz urodzony, dawny właściciel trzód, pastwisk i źródeł, obecnie wegetujący w służbie białych lub w rezerwach [...]”¹³ itd. Za moment jednak zwraca uwagę, że jedni spośród nich są leniwi, inni pracowici i oszczędni, lekkomyślni i niesolidni, ze skłonnością do pijaństwa, podobnie jak biali nie są tylko odwróconym obrazem ludności czarnej. Chcę zaznaczyć, że porównując obraz i dane na temat tzw. Buszmenów i Hotentotów uzyskane przez prof. Stopę i zawo-

¹¹ C. GEERTZ, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. PIECHACHEK, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

¹² R. STOPA, *Hotentoci. Kultura – język. Bajki – pieśni*, Wiedza – za-wód – kultura, Kraków 1949.

¹³ *Ibidem*, s. 55.

dowych etnografów, szczególnie tworzących w latach 30., aż po 50. XX wieku, staje się jasne, z jak uważnym i „miłośniernym” obserwatorem mieliśmy do czynienia. Umiejętność dostrzeżenia detali życia codziennego, niezbędnych do zrozumienia danej społeczności „imponderabilii” życia codziennego (jak określa je Bronisław Malinowski), i umiejętność wiązania ich w znaczącą całość z innymi elementami kultury czynią z prac profesora Romana Stopy ważne źródło do badań etnograficznych. Ta umiejętność spowodowała, że potrafił obserwować rzetelnie, co pozwoliło mu krytycznie odnieść się do teorii zbyt mocno zawierających rozważaniom „gabinetowym”. Na przykład kiedy napotyka etnograficzną przeszkodę w postaci „gabinetowej” typologii dzielącej ludy na łowiecko-zbierackie i pasterskie, która nie ma zastosowania do właśnie poczynionej obserwacji, pokazuje, że pasterstwo jest wprawdzie dominującym typem społeczno-gospodarczym u Hotentotów, jednak obok niego występuje tu też zbieractwo i łowiectwo, równie silnie wpływające na organizację życia tubylców (podobnie opisuje Buszmenów, tyle że hierarchia typów jest w ich przypadku odwrócona).

Równie istotnym i wyjątkowym, szczególnie w czasie ukazywania się cytowanych prac, elementem dzieła prof. Stopy jest to, że „oddaje głos” badanym, cytuje ich wypowiedzi w formie mowy niezależnej. Tę praktykę dowartościowała antropologia lat 70., a jej wartość doceniana jest do dziś.

Uwagi etnologiczne rozsiane w pracach prof. Stopy posiadają wartość materiału etnograficznego, choć nie zawsze dającego się bezdyskusyjnie zaakceptować, z kilku powodów. Po pierwsze, ogromną wartość posiada zgromadzony materiał folklorystyczny („teksty hotentockie”,

pieśni, bajki itp.), który profesor włącza w szerszy kontekst kulturowy. Po drugie, jego prace mogą zwrócić uwagę antropologów społecznych i kulturowych dyskutujących obecnie nad możliwościami i ewentualnie nad trybem zaangażowania badacza w badaną społeczność. U prof. Stopy pojawia się bowiem idea, aby jego praca przyczyniła się do poprawy losu społeczności, którymi się zajmuje, ale nie przez wejście badacza w rolę rzecznika pokrzywdzonej, marginalizowanej wspólnoty, a poprzez interwencję pośrednią, przez „wychowanie czytelnika” i zbudowanie w nim sympatii do opisywanych ludów¹⁴. Niewątpliwie udaje się zrealizować ten plan w odniesieniu do czytelników jego prac, co zaświadcza nie tylko autor tego artykułu, ale również uważni i krytyczni recenzenci jego dzieła¹⁵. Ten edukacyjny efekt jest rzadko podkreślany we współczesnej antropologii. Antropolodzy wolą „interweniować”, a nie domagać się kształcenia rozumienia innych, co jest drogą znacznie bardziej złożoną. Roman Stopa wprost neguje możliwość interwencji, pisząc, że nie jego „jest rzeczą wynajdywać drogi tego ratunku [Buszmenów i Hotentotów przed wyginieciem – przyp. M.B.]. Dla mnie, przygodnego obserwatora, przedstawia się to jako problem w szeregu innych problemów, jakie w ogóle nastrocza Afryka, a Afryka Pd.-Zach. w szczególności”¹⁶.

Podobne intencje jak te wyrażone przez prof. Stopę odnajdujemy też w pracach antropologów, m.in. dotyczących tego samego obszaru, który badał profesor, najczę-

¹⁴ *Ibidem*, s. 5.

¹⁵ Por. np. D. WESTERMANN, *Studies on the Peoples and Culture of South West Africa*. By Roman Stopa. 1938. Warszawa: Instytut Biblioteka Polska, „Africa” 1939, t. 12, nr 2, s. 258.

¹⁶ R. STOPA, *Hotentoci...*, s. 54.

ściej jednak są to opracowania będące skrzyżowaniem etnografii i biografii¹⁷. W proponowanym podejściu, choć jest ono szlachetne i warte wsparcia, tkwi pewne niebezpieczeństwo. Może się bowiem okazać, że autor marginalizuje lub ukrywa w swojej opowieści wszystko to, co mogłoby tej sympatii szkodzić, co niweczy obraz „szlachetnego dzikusa”. Faktycznie u Romana Stopy nie znajdujemy informacji na temat zwykłego bandytyzmu, złodziejstwa, które notuje się wszędzie, u „szlachetnych Buszmenów” również¹⁸. W podobny sposób i w podobnym czasie (lata 50.) o „Buszmenach” pisała Elizabeth Marshall Thomas, pisarka i córka znanej badaczki ludów San, Lorny Marshall, w książce *The Harmless People*¹⁹. Choć praca ta znalazła umiarkowane uznanie wśród badaczy antropologów afrykanistów²⁰, to niestety odium mitotwórstwa zaciążyło na jej ostatecznej ocenie²¹. W przypadku prac Romana Stopy sytuacja wydaje się analogiczna – mamy znakomite obserwacje i niezwykle wartościowe teksty oryginalne, ale mamy też stosowne pominięcia.

Krakowski afrykanista porusza też w swoich dziełach, zasygnalizowany na początku tego artykułu, problem pier-

¹⁷ M. SHOSTAK, *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman*, Harvard University Press, Cambridge 2000; EADEM, *Return to Nisa*, Harvard University Press, Cambridge 2009.

¹⁸ K. MOSZYŃSKI, *Ludy zbieracko-łowieckie, ich kultura materialna oraz podstawowe wiadomości o formach współżycia zbiorowego, o wiedzy, życiu religijnym i sztuce*, PWN, Warszawa 1951, s. 105.

¹⁹ E. MARSHALL THOMAS, *The Harmless People*, Knopf Doubleday Publishing Group, New York 1958.

²⁰ I. SCHAPER, *The Harmless People. Elizabeth Marshall Thomas*, „American Anthropologist” 1960, t. 62, nr 2, s. 341-342; M. DOUGLAS, *The Harmless People. By Elizabeth Marshall Thomas*, „Africa” 1961, t. 31, nr 02, s. 195-196.

²¹ Por. R.J. GORDON, *The Bushman Myth. The Making of a Namibian Underclass*, Westview Press, Boulder 2000.

wotności kultur buszmeńskich i hotentockich. W tym zakresie uwagi etnologiczne prof. Stopy, choć przecież często publikowane w latach po II wojnie światowej, noszą wyraźne znamiona antropologii międzywojnia i wcześniejszej. Przede wszystkim przenika je myślenie w kategoriach ewolucjonistycznych (podporządkowanie glottogonicznej koncepcji pierwotności języków mlaskowych) i charakterystyczne szczególnie dla niemieckiej etnologii przedwojennej zbliżenie antropologii fizycznej i społecznej/kulturowej²². W tamtych latach niemal powszechnie uważano prace niemieckich uczonych za opisowe i obiektywne, a nie za ideologicznie ukształtowane interpretacje. Jeszcze w latach 50. wybitny polski etnolog Kazimierz Moszyński, w swoim monumentalnym wprowadzeniu do etnografii, łączył cechy fizyczne ludności z cechami psychicznymi, odwołując się wprost do prac niemieckich antropologów przedwojennych, w szczególności pracy Egona Freiherr von Eickstedta²³, czołowego przedstawiciela Rassenkunde. „Człowiek Moszyńskiego nie został odebrany w swoim czasie jako ten, który opiera się na «niewłaściwej» literaturze, który syntetyzuje wiedzę nauk etnologicznych z podejrzanymi faktami i skutkami”²⁴, ponieważ zarówno przed wojną, jak i lata po, typologie i hierarchie ras oraz „pro-

²² Por. A. GINGRICH, *Kraje niemieckojęzyczne*, [w:] *Antropologia. Jedna dyscyplina, cztery tradycje: brytyjska, niemiecka, francuska i amerykańska*, red. F. BARTH et al., tłum. J. TEGNEROWICZ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 114-116.

²³ K. MOSZYŃSKI, *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1958, s. 360.

²⁴ Z. LIBERA, *Antropologia biologiczno-kulturowa i polityka rasowa III Rzeszy w działalności Sektion Rassen- und Volkstumsforschung Institut fur Deutsche Ostarbeit*, [w:] *Antropologia i etnologia w czasie wojny. Działalność Sektion Rassen- und Volkstumsforschung Institut fur Deutsche Ostarbeit*,

wadzenie analizy kulturowej według kryterium rasowego nie spotykało się ze sprzeciwem”²⁵, było przyjętym, choć nie absolutnie i bezdyskusyjnie obowiązującym, sposobem pracy naukowej.

Stąd czytanie prac Romana Stopy z perspektywy prezentystycznej gubi ważny historyczny kontekst jego dzieła. Nie powinno zatem dziwić ani tym bardziej oburzać, że na pierwszych stronach książki poświęconej kulturze Buszmenów²⁶ Roman Stopa pisze, że są oni „zacofani” zarówno pod względem fizycznym, jak i kulturowym. „Po pierwsze, postać ich jest prymitywna pod względem fizycznym”²⁷. Wynika to z ich cech cielesnych, które do pewnego stopnia zbliżają niektóre szczepy czy niektóre indywidua do małp: a) przeciętna wysokość ciała odpowiada mniej więcej wysokości małp człekokształtnych [...], d) twarz podobna do małpy, gdyż zarówno nos, jak i podbródek są bardzo słabo rozwinięte”²⁸. Buszmen Stopy to „człowiek naturalny”, kierujący się instynktem (jak zwierzęta): „[...] dla Buszmena «zew stepu» jest czymś w rodzaju instynktu u ptaków

---

Krakau 1940-1944, w świetle nowych materiałów źródłowych, red. M. MAJ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 31.

²⁵ G. KUBICA, *Antropologiczny dyskurs rasowy: jego twórcy i dekonstruktorzy*, [w:] *W krainie metarefleksji. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Robotyckiemu*, red. J. BARAŃSKI, M. GOŁONKA-CZAJKOWSKA, A. NIEDŹWIEDŹ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 96.

²⁶ R. STOPA, *Archaizm...*

²⁷ W przypisie prof. Roman Stopa wyjaśnia, że pojęcie „«prymitywny» nie może być czytane literalnie, że nie chodzi o sens bezwzględny, lecz «prymitywność» należy tu pojmować przede wszystkim jako postawę duchową – bezsprzecznie stojącą w związku z zacofaniem czy raczej wyspecjalizowaną w pewnym kierunku i dostosowaną do warunków budową fizyczną” (*ibidem*, s. 1).

²⁸ *Ibidem*, s. 1-3.

przelotnych”²⁹, jego życie można zrozumieć, pisze Stopa, wyłącznie przez łączne rozważenie środowiska naturalnego, w którym żyje, i ludzi, jako że step „żłobi w duszy ludzkiej wrażenia głębokie i niezapomniane”. „Na tle tej przyrody człowiek w zgodnej, cichej z nią zmowie, niejako w przymierzu, człowiek pierwotny o psychice dziecka, o rękach delikatnych, nie umiejących pracować, [...] niby małopółd [...], to Buszmen”³⁰. Porównania do dziecka, a zatem stosowanie wyobrażeń mitopoetyckich w stylu Vico, zwierząt, a nawet odwołanie do fizycznego niedostosowania do pracy służą Romanowi Stopie do podkreślenia pierwotności i naturalności, wskazują jednak na cechy psychiczne: „Buszmen nie jest w ogóle zdolny do rozumowego ogarniania świata. Tym zasadniczo różni się od człowieka cywilizowanego”³¹. Ponieważ ramy, które narzuca język, nie są neutralne, należy pamiętać, że tego typu narracja przez dziesiątki lat służyła umacnianiu europejskiego paternalizmu i obecności kolonialnej w Afryce, sugerowano, że „ludy”, „plemiona” Afryki, to narody niegotowe, „nie dorosłe” do niepodległego bytu.

Należy zaznaczyć, że poglądy prof. Stopy nie kontrastowały z obiegowymi poglądami innych uczonych³², szczególnie niemieckich antropologów fizycznych i etnologów, którzy także próbowali wykazać podobieństwo Nama do małych człekokształtnych³³, a jeszcze kilkanaście lat wcześniej zaangażowani byli w organizację popularnych, objaz-

²⁹ R. STOPA, *Hotentoci...*, s. 81.

³⁰ *Ibidem*, s. 54; podkreślenie – M.B.

³¹ R. STOPA, *Archaizm...*, s. 5.

³² A. BARNARD, *Anthropology and the Bushman*, s. 2.

³³ M.W. KOWALSKI, *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 108.

dowych „ludzkich zoo” (zwanych też „ekspozycjami etnologicznymi”), w ramach których prezentowano publicznie przedstawicieli „Naturvölker”³⁴. Na przykład w haśle broszury reklamującej jedną z takich objazdowych wystaw krążącej w 1900 roku po Holandii można było przeczytać, że Buszmeni z wyglądu mają więcej cech małpich niż ludzkich³⁵.

Jednocześnie niemieccy antropolodzy fizyczni, tacy jak Eugen Fischer czy Otto Reche, rozwijali teorie rasowe, które przestały ograniczać się do rejestracji różnic fizycznych między populacjami, a coraz wyraźniej nawiązywały do teorii wiążących fizyczność z cechami umysłowymi, do teorii Johanna Blumenbacha czy Christopha Meinersa. W 1913 roku ukazała się praca Eugena Fischera o „mieszaniach z Rehoboth”, w której dowodzi on, że z mieszanych małżeństw rodzi się zdegenerowane potomstwo, utwierdzając tym samym dziewiętnastowieczne koncepcje Arthura de Gobineau na temat czystości rasowej. Ten ostatni sięgnął po przykład Buszmenów, chcąc pokazać, że można nauczyć ich cywilizowanych gestów i zachowań, ale ich natury to nie zmieni³⁶. Oczywiście Roman Stopa w żadnej mierze nie nawiązuje do wspomnianych opracowań, nie może być też posądzony o rasizm, chodzi wyłącznie o to, że ówczesny „klimat naukowy” dopuszczał myślenie w kategoriach bliskości „rasy i kultury”, czyniąc niejednokrotnie oba pojęcia synonimami.

---

³⁴ *Ibidem*, s. 103-104.

³⁵ R. CORBEY, *Ethnographic Showcases, 1870-1930*, „Cultural Anthropology” 1993, t. 8, nr 3, s. 347.

³⁶ S. MORAN, *Representing Bushmen. South Africa and the Origin of Language*, University Rochester Press, Rochester 2009, s. 67.

Roman Stopa w swoich badaniach skazany był w gruncie rzeczy na siebie, w niewielkim stopniu znał literaturę antropologiczną i etnograficzną dotyczącą społeczności, którymi się zajmował, gromadził materiał etnograficzny na marginesie własnych badań językoznawczych, w swoich interpretacjach odwoływał się do obiegowych opinii naukowych i potocznych wyobrażeń, a mimo to znaczna część jego obserwacji życia codziennego, a szczególnie materiał folklorystyczny pozostają do dziś cennym źródłem danych terenowych, źródłem, które wciąż czeka na właściwe opracowanie.

BIBLIOGRAFIA

- BARNARD Alan, *Anthropology and the Bushman*, Berg, Oxford – New York 2007.
- BARNARD Alan, *Social Anthropology and Human Origins*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- COMAROFF John L., COMAROFF Jean, *Etniczność sp. z o.o.*, tłum. W. Usakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- CORBEY Raymond, *Ethnographic Showcases, 1870-1930*, „Cultural Anthropology” 1993, t. 8, nr 3.
- DOUGLAS Mary, *The Harmless People. By Elizabeth Marshall Thomas*, „Africa” 1961, t. 31, nr 02.
- GEERTZ Clifford, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.
- GINGRICH Andre, *Kraje niemieckojęzyczne*, [w:] *Antropologia. Jedna dyscyplina, cztery tradycje: brytyjska, niemiecka, francuska i amerykańska*, red. F. BARTH et al., tłum. J. Tegnerowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

- GORDON Robert J., *The Bushman Myth. The Making of a Namibian Underclass*, Westview Press, Boulder 2000.
- HERBERT Robert K., *The Sociohistory of Clicks in Southern Bantu*, [w:] *Language in South Africa*, red. R. MESTHRIE, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- KENT Susan, *Ethnicity, Hunter-Gatherers, and the „Other”. Association or Assimilation in Africa*, Smithsonian Institution Press, Washington 2002.
- KOWALSKI Michał W., *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- KUBICA Grażyna, *Antropologiczny dyskurs rasowy: jego twórcy i dekonstruktorzy*, [w:] *W krainie metarefleksji. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Robotyckiemu*, red. J. BARAŃSKI, M. GOLONKA-CZAJKOWSKA, A. NIEDŹWIEDŹ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- KUPER Adam, *Wymyślanie społeczeństwa pierwotnego. Transformacje mitu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- LEE Richard Barry, DEVORE Irven, *Man the Hunter*, Transaction Publishers, Chicago 1968.
- LIBERA Zbigniew, *Antropologia biologiczno-kulturowa i polityka rasowa III Rzeszy w działalności Sektion Rassen- und Volkstumsforschung Institut fur Deutsche Ostarbeit*, [w:] *Antropologia i etnologia w czasie wojny. Działalność Sektion Rassen- und Volkstumsforschung Institut fur Deutsche Ostarbeit*, Krakau 1940-1944, w świetle nowych materiałów źródłowych, red. M. MAJ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- MARSHALL THOMAS Elisabeth, *The Harmless People*, Knopf Doubleday Publishing Group, New York 1958.
- MORAN Shane, *Representing Bushmen. South Africa and the Origin of Language*, University Rochester Press, Rochester 2009.
- MOSZYŃSKI Kazimierz, *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1958.

- MOSZYŃSKI Kazimierz, *Ludy zbieracko-łowieckie, ich kultura materialna oraz podstawowe wiadomości o formach współżycia zbiorowego, o wiedzy, życiu religijnym i sztuce*, PWN, Warszawa 1951.
- SANDS Bonny, GÜLDEMANN Tom, *What Click Languages Can and Can't Tell Us about Language Origins*, [w:] *The Cradle of Language*, red. C. KNIGHT, R. BOTHA, Oxford University Press, Oxford 2009.
- SCHAPERA Isaac, *The Harmless People. Elizabeth Marshall Thomas*, „American Anthropologist” 1960, t. 62, nr 2.
- SHOSTAK Marjorie, *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman*, Harvard University Press, Cambridge 2000.
- SHOSTAK Marjorie, *Return to Nisa*, Harvard University Press, Cambridge 2009.
- SOKOLEWICZ Zofia, *Wstęp do etnografii Afryki*, PWN, Warszawa 1968.
- STOPA Roman, *Archaizm kultury buszmeńskiej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin 1947.
- STOPA Roman, *Hotentoci. Kultura – język. Bajki – pieśni*, Wiedza – zawód – kultura, Kraków 1949.
- STOPA Roman, *Narodziny myśli i mowy ludzkiej (studium z pogranicza psychologii, socjologii i praindoeuropeistyki)*, Książnica Powszechna, Kraków 1948.
- STOPA Roman, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki Południowo-Zachodniej*, Warszawa 1938, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej*, z. 1.
- SZAREWSKA Berta, *Stare i nowe religie w tropikalnej i południowej Afryce*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
- WESTERMANN Diedrich, *Studies on the Peoples and Culture of South West Africa*. By Roman Stopa. 1938. Warszawa: Instytut Biblioteka Polska, „Africa” 1939, t. 12, nr 2.
- WILMSEN Edwin N., *Land Filled with Flies. A Political Economy of the Kalahari*, University of Chicago Press, Chicago 1989.
- WOLF Eric R., *Europa i ludy bez historii*, tłum. W. Usakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

Fot.1. Sanowie (Buszmeni), Afryka Południowo-Zachodnia
(tereny pogranicza obecnej Namibii i Botswany), 1935 rok.
Fotografia z kolekcji prof. Romana Stopy. Ze zbiorów Muzeum
Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

Jacek Kukuczka

Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie

NIEZNANE FOTOGRAFIE ROMANA STOPY

Szkic do portretu ludów Kojas

*Fotografować ludzi jest łatwo, ale coś o nich
w ten sposób powiedzieć – już trudniej.*

Robert Caputo

*Jeśli na przystanku autobusowym fotogra-
fuję mężczyznę, który czeka na autobus, to
na zdjęciu musi być widoczne coś więcej niż
tylko mężczyzna czekający na autobus.*

Arno Fisher

Z DZISIEJSZEJ, ETNOGRAFICZNEJ perspektywy bio-gram prof. Romana Stopy mógłby wyglądać następująco: językoznawca, etnomuzykolog, autor wielu publikacji naukowych i popularnonaukowych, znawca języków i kultury ludów Kojas¹, w tym szczególnie Sanów

---

¹ W artykule przyjmuję pisownię polskojęzyczną, stosowaną przez Zygmunta Komorowskiego w pracy *Kultury Czarnej Afryki* (Ossolineum, 1994). W innych publikacjach, np. w zbiorowej pracy *Ludy Afryki. Przegląd regionalny* (Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1985),

(Buszmenów), a także Koin-Koin (Hotentotów). Wieloletni profesor i wykładowca języków afrykańskich na UJ, jeden z nielicznych polskich badaczy i naukowców prowadzących w Afryce samodzielny projekt badawczy. W 1935 roku przebywał na terenach południowo-zachodniej Afryki (obecna Namibia i Botswana) wśród Sanów i Koin-Koin, a także sąsiadujących z nimi ludów Bantu. W trakcie językoznawczych badań terenowych w Afryce zgromadził unikalną kolekcję etnograficzną, obrazującą kulturę materialną Sanów, która obecnie znajduje się w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie (MEK).

Gdyby nie wspomnieć o fotografiach, w zasadzie nic by się nie stało – biogram i tak wydawałby się kompletny. A jednak, choć sprawa dotyczy marginesu naukowej aktywności krakowskiego językoznawcy, niewielka, bo licząca zaledwie 21 zdjęć kolekcja właśnie z punktu widzenia etnografii (a zwłaszcza jej dynamicznie rozwijającej się subdyscypliny – antropologii fotografii) wydaje się warta przypomnienia. Tym bardziej że mamy do czynienia ze zbiorem z jednej strony dość trudnym do jednoznacznej identyfikacji, z drugiej zaś – w polskich warunkach unikalnym, rzucającym światło zarówno na kolekcję etnograficzną, jak i kontekst samego pobytu prof. Stopy w Afryce.

We współczesnej antropologii/etnografii, a ściślej – w antropologicznej refleksji nad ukazywaniem/prezentowaniem świata pozaeuropejskiego, fotografia jest doskonałym przykładem odsłaniającym odmienne sposoby postrzegania i rejestrowania kultury. Fotografię rozumianą

---

stosowana jest pisownia Khoisan. Ponadto spotykane są zapisy: Koisan, Koi-San, Koin-San.

jako obrazy (ikonę) kultury definicyjnie rozpatrywać należy jako:

- narzędzie naukowego opisu, umożliwiające zmysłowe poznanie rzeczywistości (ilustrację uzupełniającą opis słowny);
- samodzielne dzieło sztuki o wysokich walorach estetycznych;
- a wreszcie jako „wypowiedź” tworzącą samoistną narrację, którą trzeba widzieć jako opowieść o świecie, ale także projekt widzenia świata².

Fotografia jest zatem traktowana nie tylko jak dokument – rejestracja faktów kulturowych charakterystycznych dla danego miejsca, ale również jako zapis ideowych i estetycznych upodobań jej twórców. Same zaś zdjęcia funkcjonować mogą nie tylko jako ilustracja dokumentacyjna i naukowa, ale nabierają charakteru potocznej opowieści o świecie.

Gdyby tak zdefiniowaną funkcję fotografii odnieść do zdjęć, które pozostawił po sobie prof. Stopa, z pewnością spełniałyby doskonale warunki pierwszej kategorii, czyli narzędzia naukowego opisu (ilustrację umożliwiającą opis słowny). Jednak biorąc pod uwagę podejście profesora do badanych społeczności, podkreślany przez niego samego głęboki humanizm i szacunek do Buszmenów i Hotentotów, fotografie wykonane i zgromadzone przez polskiego badacza ludów Kojasana można by potraktować także jako projekt/sposób widzenia tego świata. Profesor Stopa podkreślał, że dla dogłębnego poznania języka nie wystarczą

---

² M. SZTANDARA, *Słów kilka o fotografii. Propozycje badawcze i możliwe interpretacje*, [w:] *Antropologia wobec fotografii i filmu*, red. G. PEŁCZYŃSKI, R. VORBRICH, UAM, Poznań 2004, s. 27-36.

studia nad jego fonetyką czy gramatyką lub pisaną w nim literaturą, lecz przede wszystkim należy poznać warunki, w których język ten funkcjonuje w swoim środowisku. Taką postawę i przekonanie prof. Stopa zawdzięczał m.in. wspomnianemu już humanizmowi którą jak również – czego nigdy nie ukrywał – emocjonalnemu stosunkowi dla Afrykanów. Warto w tym miejscu przytoczyć krótki fragment z zachowanych zapisków prof. Stopy, który dobrze oddaje „misję”, którą on sam widział w swoich badaniach w Afryce: „[...] to nie jest podróż Livingstone’a ani podróż w stylu wyprawy księcia Meklemburskiego (w której wziął udział nasz wybitny antropolog Jan Czekanowski). Moja podróż miała na celu przede wszystkim badania językowe u Hotentotów i Buszmenów, a zwłaszcza studia fonetyczne nad ich wymową, nad sposobem w jaki oni „mlaskają”, jak łączą oni owe mlaski z samogłoskami i spółgłoskami, jakie są rodzaje tych mlasków i co one wyrażają [...]. Człowiek, względnie nauka, ma prawo i obowiązek dotrzeć do źródeł mowy ludzkiej [...], bo wszakże mowa to pierwszorzędne narzędzie myśli, rozwoju ludzkiego i kultury”³. Ważne jest w tym cytacie ostatnie słowo: kultura. Jadąc do Afryki, stosunkowo jeszcze młody, czterdziestoletni naukowiec był świetnie przygotowanym językoznawcą dysponującym wiedzą i znajomością interesującego go języka (języków). niespełna rok później z Afryki powrócił już nie tylko językoznawca, ale i etnograf – wprawiony (również niepowodzeniami i zmaganiem) terenowiec, świadomy ważności procesów społecznych i zachodzących zmian kulturowych,

---

³ Cytat za odręcznymi notatkami oraz zapiskami z podróży zgromadzonymi w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie (Roman Stopa K III – 125, sygn. 16, 54 i 88).

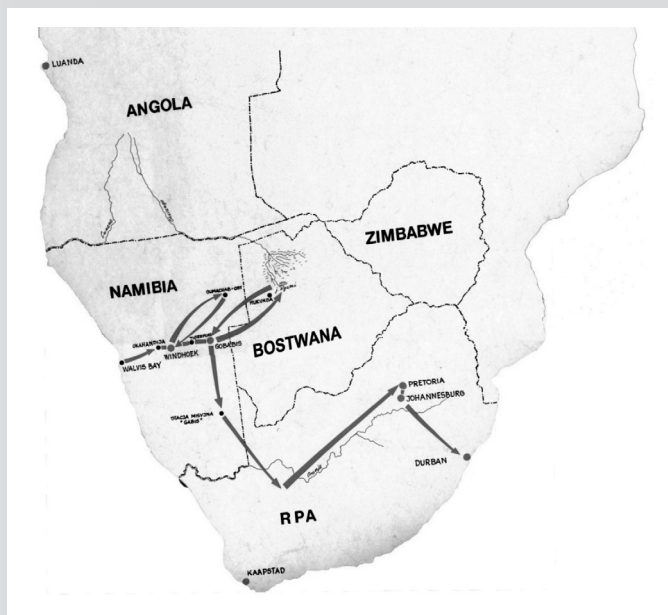

które – co ważne – chciał jak najlepiej udokumentować.

Opisane pokrótce okoliczności sprawiły, że dziś, po 80 latach od daty jego podróży, możemy pracować na zgromadzonej przez niego etnograficznej i fotograficznej kolekcji. Ta jednak nie zaistniałaby bez samej podróży, a mówiąc slangiem etnografów, bez tzw. terenu. Warto zatem choć pokrótce zarysować czasowe, geograficzne i kulturowe tło pobytu prof. Romana Stopy w Afryce. Kolekcja etnograficzna i zachowane fotografie są bowiem efektem zdarzeń, które miały miejsce na terenach obecnej Namibii i Botswany (a po części także RPA) w 1935 roku.

Roman Stopa wraz żoną Marią (to ważny fakt w jego biografii!), po trwającej kilka tygodni podróży statkiem wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki, przybyli w marcu 1935 roku do Walvis Bay, strategicznego portu wchodzącego w skład ówczesnej brytyjskiej Afryki Południowo-Zachodniej (obejmującej tereny obecnej RPA i Namibii). Po załatwieniu niezbędnych formalności urzędowych państwo Stopowie udali się w podróż do Okahandija, jednego z najstarszych ośrodków (osiedli) miejskich na terenie obecnej Namibii, gdzie przebywali pomiędzy 26 marca a 14 maja, goszcząc w Rhenische Mission, protestanckim ośrodku misyjno-badawczym. Tam też, zapewne z uwzględnieniem sugestii dr. Veddera, wybitnego językoznawcy i zarazem „opiekuna naukowego” pobytu dr. Romana Stopy w Afryce, ukształtowały się jego program badań i trasa podróży. Z Okahandija Stopowie przenieśli się do Windhuk, stolicy obecnej Namibii, skąd 3 czerwca udali się na farmę Guma-xab Ost (Gumachab Ost), prowadzoną przez państwa Wiśniewskich, rodzinę polskich emigrantów i farmerów. Przez ponad trzy tygodnie pobytu w tym miejscu dr Roman Sto-

pa prowadził językoznawcze badania porównawcze wśród zatrudnionych na farmie Sanów i Koin-Koin. 30 czerwca Roman Stopa ponownie przenosi się do Windhuk, by po kilku dniach wraz z żoną wyruszyć na wschód, do Gobabis, misji, a zarazem osady na krańcach pustyni Kalahari. Tam spędza w sumie ponad dwa miesiące. W okresie tym odbywa zapewne swą jedyną podróż w głąb pustyni, docierając w kierunku północno-wschodnim aż do rozlewisk delty Okavango (na terenach obecnej Botswany). Podczas tej kilkunastodniowej podróży (co w kontekście fotografii niezwykle ważne – zapewne niesamotnej) zetknął się z Sanami żyjącymi jeszcze we względnej izolacji od białego człowieka i prowadzącymi nadal koczowniczo-łowiecki tryb życia. Także podczas pobytu w Gobabis Roman Stopa zakupuje u niejakiego Rudebutza (?) kolekcję fotografii. W połowie września, ponownie poprzez Windhuk, państwo Stopowie udają się do Tsumeb na północno-wschodnie tereny ówczesnej mandatowej Afryki Południowo-Zachodniej, gdzie przez kilka dni przebywają na tamtejszej misji (protestanckiej?). Niestety nieprzychylny stosunek okolicznych niemieckich farmerów do młodego polskiego naukowca uniemożliwia mu podjęcie badań w okolicach zarówno tej miejscowości, jak i sąsiedniego Grootfontein. Jednak w zachowanych osobistych notatkach profesora Stopy znajduje się wzmianka o tym, że podczas kilkudniowego pobytu w Grootfontein nabył on od Niemca nazwiskiem Scheit kolejne fotografie. Koniec września Stopowie spędzają ponownie w Windhuk, tym razem korzystając z gościny u innych Polaków, państwa Rudzieckich. Podczas tego pobytu Roman Stopa zakupił od przebywających w mieście Ovambo obrazy wykonane techniką pirografii (wypalania żelazną iglicą na drewnianej desce – obecnie

Rys 1. Poglądowa mapa miejsc badań i podróży odbytych przez prof. Romana Stopę w 1935 roku na terenach obecnej Namibii, Botswany i RPA.

w kolekcji MEK). Z Windhuk Roman Stopa wraz z żoną powoli kierowali się już na południe kraju, gdzie zatrzymali się w Keetmanshoop. Tam krakowskiemu językoznawcy udaje się nawiązać kontakt i przeprowadzić badania wśród Koin-Koin z grupy Nama. Również w czasie pobytu na południu Namibii Roman Stopa odbywa kilkunastodniową eskapadę do Lüderitz na Wybrzeżu Szkieletowym. Z Keetmanshoop pod koniec października państwo Stopowie wyruszyli do Kapsztadu, gdzie przebywali aż do połowy listopada 1935 roku. Stamtąd przenieśli się do Johannesburga i nad jezioro Chrissie, skąd 11 grudnia dotarli do Durbanu. Afrykę opuścili statkiem, wypływającym do Hamburga, do

którego dobili 27 lutego 1936 roku. Do kraju, do rodzinnego Krakowa przybyli początkiem marca⁴.

Opisana pokrótce trasa podróży i miejsc badań jest z całą pewnością tylko znaczącym skrótem trwającego ponad siedem miesięcy pobytu. Niektóre z wymienionych miejsc to obecnie południowoafrykańskie metropolie lub spore – jak na warunki namibijskie – miasta, inne pozostają trudnymi do identyfikacji punktami na mapie (farmy, miejsca na trasie podróży na tereny obecnej Botswany). Jednak rzecz nie w tym, by jak na szachownicy dokładnie odtworzyć „ruchy” i punkty przeprowadzonych przez prof. Stopę badań, lecz szerzej spojrzeć na pozostawioną przez niego spuściznę. Co ważne, dokonania prof. Romana Stopy rozważane są najczęściej – co wydaje się zresztą naturalne – z perspektywy językoznawczej, tymczasem możliwe, a nawet konieczne jest i inne spojrzenie. Na potrzeby tego tekstu możemy nazwać je antropologicznym lub etnologicznym.

Z punktu widzenia etnografii (muzealnictwa etnograficznego) ówczesnemu dr. Stopie w okresie trwających zaledwie kilka miesięcy badań językoznawczych udało się zgromadzić unikalną i jedyną jak dotychczas w polskich zbiorach etnograficznych kolekcję obiektów obrazującą kulturę ludów Kojas (głównie Sanów/Buszmenów, ale także Koin-Koin/Hotentotów)⁵. Kolekcja ta została pozyskana

---

⁴ Trasę podróży i miejsc pobytu prof. Romana Stopy w Afryce Południowo-Zachodniej opracowano na podstawie odręcznych notatek, zapisków z podróży, rachunków, biletów i innych archiwaliów zgromadzonych w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie (Roman Stopa K III – 125, sygn. 54).

⁵ W zbiorach Muzeum znajdują się obecnie 82 obiekty, z których większość (51) obrazuje kulturę materialną Sanów (Buszmenów), pozostałe (31) pozyskane zostały wśród Khoi-Khoi (Koin-Koin), zwanych po-

bezpośrednio przez badacza uczestniczącego w zaplanowanym i realizowanym zgodnie z wytycznymi projekcie naukowo-badawczym. Ponadto, gdy po jego powrocie trafiła do muzealnych zbiorów, została przez niego samego opisana/spisana jako zwarty zespół obiektów. Wybuch II wojny światowej oraz późniejsze zawirowania lokalowo-organizacyjne spowodowały, że w pełni opracowana i opisana została ona dopiero w monograficznym, pozaeuropejskim numerze Rocznika MEK, który ukazał się w 1998 roku⁶. Jednak same obiekty, niezależnie od stopnia opracowania, były wielokrotnie prezentowane na wystawach czasowych zarówno w muzeum, jak i poza Krakowem⁷.

Przy opracowywaniu zbiorów etnograficznych pominięto (m.in. ze względu na wątpliwości, o których poniżej) niewielki, aczkolwiek cenny zbiór fotografii pozyskanych

---

tocznie Hotentotami, Owambo i Bakalahari (należących do ludów Bantu) oraz od Burów (Afrykanerów), białych mieszkańców Afryki Południowej, wywodzących się z osadników holenderskich. W kolekcji tej brakuje obecnie 15 obiektów przyrodniczych (skór szakali, jaj strusich itp.) oraz ośmiu obiektów o charakterze etnograficznym, które zaginęły bądź uległy zniszczeniu podczas okupacji, gdy zbiory musiano często przemieszczać. Przy okazji warto wspomnieć o bezcennej kolekcji nagrań – są to płyty winylowe z zarejestrowanym głosem Romana Stopy, wypowiedzi zawierają folklor słowny (opowieści, legendy, bajki i pieśni) ludów Kojasan. W sumie jest to kolekcja dziewięciu płyt winylowych (obroty 78).

⁶ J. KUKUCZKA, *Afrykańskie zbiory prof. Romana Stopy w Muzeum Etnograficznym w Krakowie*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie” 1998, t. 14, s. 167-182.

⁷ Między innymi: *Buszmeni i Hotentoci. Archaiczne kultury Afryki Południowej*, wystawa towarzysząca sesji poświęconej prof. Romanowi Stopie, MEK, grudzień 1995 – styczeń 1996; *Afryka. Kultury Namibii 100 lat temu i dziś*, MEK, lipiec – wrzesień 2004; *Podróżnicy. Zbiory podróżników polskich w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, MEK, listopad 2001 – maj 2002; *Polskie opisanie świata*, Muzeum Etnograficzne. Oddział Muzeum Narodowego we Wrocławiu, wrzesień 1995 – wrzesień 1996.

od prof. Stopy. Kolekcja fotografii (a raczej ikonografii, bo w jej skład wchodzi np. karta pocztowa) liczy zaledwie 21 sztuk. Część z niej trafiła do MEK wraz z kolekcją etnograficzną w 1936 roku, pozostałe jej elementy musiały zostać przekazane w okresie powojennym (lub wówczas zostały dopiero zinwentaryzowane). Do dziś fotografie te pozostają zagadką i wyzwaniem dla afrykanistów, a równocześnie – bez cienia wątpliwości – są nieocenionym źródłem wiedzy zarówno o samych Sanach, jak i realiach społecznych panujących w latach 30. XX w. w południowo-zachodniej Afryce. Ponadto rozwijająca się prężnie w ostatnich dekadach antropologia wizualna pozwala nam dziś spojrzeć na utrwalony w nich obraz jak na źródło relacji pomiędzy badaczem (językoznawcą/etnografem) a badanymi (Sanami/krajowcami).

Zanim jednak krytycznie spojrzymy na ikonograficzny materiał zgromadzony przez prof. Stopę, trzeba choć w skrócie opisać ten dość przypadkowy – jak wydawałoby się na pierwszy rzut oka – zbiór fotografii. Tak jak w przypadku obiektów, większość z nich dokumentuje Sanów, ich życie codzienne, obozowiska i spotkania z białymi lub ludnością z innych grup etnicznych (np. z Bantu). Pozostałe to portrety mężczyzn i kobiet Koin-Koin (Hotentotów), Owambo oraz sceny z życia ludu Herero⁸. Podstawowym pytaniem pozostaje jednak: czy profesor Roman Stopa w ogóle fotografował? Pytanie to może wydawać się dziwne w zestawieniu z niewielką, ale jednak kolekcją fotografii,

---

⁸ Warto zaznaczyć, że w zbiorach Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie znajduje się jeszcze kilka innych fotografii wykonanych przez Romana Stopę (bądź towarzyszącą mu osobę) lub pozyskanych (zakupionych) w trakcie podróży po terenach obecnej Namibii i Botswany.

które za jego sprawą trafiły do muzealnych zbiorów i archiwów. Aby rozwiać wątpliwości, możemy dziś stwierdzić, że część z tych fotografii sam „autoryzował”, wykorzystując je np. w artykule *Kalahari i jej mieszkańcy*⁹. Dwa z pięciu wykorzystanych tam kadrów znajdują się pośród wspomnianych 21 zdjęć w zbiorach MEK. Ponadto co najmniej dwa dalsze z pozostałych 19 przedstawiają tę samą grupę Sanów, wykonane one zostały w identycznych okolicznościach, a zatem najprawdopodobniej pochodzą z tej samej kliszy, od tego samego autora, o którym sądzimy, że był nim prof. Stopa. Zatem możemy mówić o w miarę pewnym autorstwie czterech (sic!) zdjęć. A reszta? I tu zaczynają się już tylko spekulacje. Z archiwalnych, zachowanych zapisów na rewersach kart, na które zdjęcia zostały niegdyś naklejone (!), dowiadujemy się, że autorem części z nich był kpt. (kapitan) J. Nickl. Niestety, nic nie wiemy o tym człowieku, nie wspomina o nim ani profesor Stopa w swoich wspomnieniach, ani też nie ma po nim śladu w zachowanych archiwaliach znajdujących się w spuściźnie po profesorze w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie¹⁰. Pewnym wyjątkiem w tej grupie pozostaje karta pocztowa przedstawia-

⁹ R. STOPA, *Kalahari i jej mieszkańcy*, „Kontynenty” 1974, nr 9, s. 20-21.

¹⁰ Jedynie częściową odpowiedź na te pytania dają notatki i fragmenty dziennika. Dowiadujemy się z nich m.in., że podczas pobytu w Gobabis pomiędzy 3 VII a 12 IX 1935 roku Roman Stopa zakupił fotografie od niejakiego Rüdebu...a (nazwisko nieczytelne). W ogólnym zestawieniu wydatków, które prowadził na podstawie rachunków i zapisków własnych, możemy znaleźć informację, że na zakup fotografii wydał w sumie 1F i 16s (szylingów). Było to 10 fotografii zakupionych w Windhuk, po 5 w Gobabis i Grootfontein oraz po 8 w Lüderitz i Kolmanskoop, co daje łącznie 36 zdjęć. Nie rozstrzyga to jednak ostatecznie, czy wśród nich są i te (a jeśli tak, to które i ile?) znajdujące się obecnie w zbiorach MEK (Roman Stopa K III – 125, sygn. jedn. 54).

jąca kobietę buszmeńską z dzieckiem na plecach, sygnowana u dołu podpisem w językach angielskim i afrikaans.

Na podstawie zachowanego materiału archiwalnego i dokonanych porównań możemy przyjąć, że (mniejsza) część fotografii była autorstwa bądź samego profesora Stopy, bądź osoby, która mu towarzyszyła podczas podróży, a która użyczyła mu (lub wykonywała dla niego) fotografie. Pozostałe to najprawdopodobniej zakupy dokonane w studiach fotograficznych w Gobabis, Windhuk itd.¹¹ Niestety dylematy związane z autorstwem pozostaną już raczej niemożliwe do ostatecznego rozstrzygnięcia. Mimo tego aktualne pozostają pytania: jaką Afrykę możemy zobaczyć na tych zdjęciach? Co mówią nam one o Sanach, Koin-Koin, Bantu, białych na terenach Afryki Południowo-Zachodniej w latach 30. XX wieku? I wreszcie, *last but not least*, dlaczego i po co językoznawcy potrzebne były fotografie?

Odpowiedź wydaje się tkwić w samej osobowości profesora, duże znaczenie ma też to, co czasami w etnografii określa się jako „działanie terenu”. Otóż prof. Stopa, pro-

---

¹¹ Był to wówczas proceder naturalny – podróżnicy i badacze zakupywali odbitki od rezydujących w ówczesnych koloniach i świadczących usługi fotografów, często jedynych w promieniu setek kilometrów. Dysponowali oni najczęściej własnym atelier, a przede wszystkim odpowiednim sprzętem, który umożliwiał im fotografowanie tzw. typów antropologicznych (zdjęcia z profilu, często portretowe, na odpowiednio dobranym tle lub w określonym sztafażu) lub wykonywanie zdjęć w terenie. W tym kontekście warto wspomnieć postać i działalność polskiego fotografa, Kazimierza Zagórskiego, który w latach 1924-1937 mieszkał i pracował w Leopoldville (dzisiejsza Kinsza). Jego fotografie – wykonane i dystrybuowane w setkach odbitek – zasilily wiele kolekcji i archiwów. Szerzej na ten temat zob. m.in.: C.M. GEARY, *In and Out of Focus. Images from Central Africa, 1885-1960*, Smithsonian Institution, Waszyngton 2002; K. MUSZYŃSKA, *Afryka zaklęta w fotografiach Zagórskiego*, „Fotografia” 2000, nr 19.

Fot. 2. Farmerzy w powozie zaprzęgniętym w osły (tzw. donkmobil), Afryka Południowo-Zachodnia (tereny pogranicza obecnej Namibii i Botswany), 1935 rok. Fotografia z kolekcji prof. Romana Stopy. Ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

wadząc badania w dekadzie lat 30., nie mógł nie zwracać uwagi na szerszy kontekst, a zwłaszcza na fakt, iż prowadził je w czasie, gdy gwałtownym przeobrażeniom poddana została nie tylko kultura ludów Kojas, ale nawet ich język. Ta specyfika czasu i miejsc badań rozrzuconych na wielkim obszarze dzisiejszej Namibii i Botswany musiały skłonić go do gromadzenia obiektów i rejestrowania na kliszy stanu zachowania badanych przez siebie archaicznych kultur plemiennych. Miejsca, w których przebywał (miasta, misje, farmy, ale także areszty-więzienia), dawały mu możliwość obserwowania nie tylko Sanów i Koin-Koin, ale wszystkich mieszkańców ówczesnej Afryki Południowo-Zachodniej, a więc takich grup etnicznych, jak: Herero, Damara, Ovambo, a także białych osadników.

~~~~~

Dlatego oprócz językoznawczych notatek i zapisów nutowych znajdujemy w jego spuściźnie także unikalne obiekty pozyskane – co ważne – bezpośrednio od napotkanych Sanów oraz bezcenne fotografie dokumentujące owe spotkania, jak również miejsca i ludzi, z którymi zetknął się po drodze. Na dwóch – chyba najlepszych z całego zbioru – widać, jak napotkani Sanowie zostali „ustawieni” do zdjęcia. Niektórzy z nich z uśmiechem, ciekawością bądź nieśmiałością „próbują się odnaleźć” przed obiektywem aparatu, pozostali spoglądają we wskazaną stronę lub na drugą osobę (na co wskazuje cień uchwycony w kadrze). Widać, że fotografujący był blisko fotografowanych, umiał nawiązać z nimi kontakt (spróbujmy sobie wyobrazić zdziwienie Buszmenów spotykających na obrzeżach pustyni Kalahari białego, który sprawnie posługuje się ich językiem!). Co więcej, istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że część obiektów etnograficznych (pojemnik na „puder” wykonany ze skorupy żółwia, ozdoby z tłuczonych skorup jaj strusich, może też i skórzany fartuszek) to te same, które zostały uchwycone na zdjęciach. Poza tym na szyi mężczyzny widać „obrożę” wykonana najprawdopodobniej z paciorków szklanych, a więc rzecz charakterystyczną dla zdobnictwa bantuiskich ludów Nguni (Ngoni). A zatem, dysponując tymi fotografiami, przywracamy niejako osobowość posiadanym przedmiotom, widzimy, jak były noszone, a przede wszystkim poznajemy ich dawnych właścicieli. To pewna wartość dodana tej skromnej kolekcji fotograficznej.

Oprócz Buszmenów i Hotentotów na zachowanych fotografiach odnaleźć można zupełnie inne sceny. To raczej efekt zdjęcia wykonanego w ten sposób, że fotografowani mogli nie mieć świadomości, iż właśnie w tej chwili są – dosłownie – uwieczniani na kliszy. Widać to doskonale na

Fot. 3. Sanowie (Buszmeni), Afryka Południowo-Zachodnia
(tereny pogranicza obecnej Namibii i Botswany), 1935 rok.

Fotografia z kolekcji prof. Romana Stopy. Ze zbiorów
Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

przykładzie kadru, na którym kobiety Herero obkładają organiczną mieszanką konstrukcję (poszycie) chaty. Nawet towarzyszące im dziecko nie widzi obiektywu (a w każdym razie nie patrzy w kierunku fotografującego).

Są to sytuacje codzienne, niewystudiowane, wręcz przypadkowe – a jednak przez to prawdziwe. Oczywiście, nie ulega wątpliwości, że prof. Stopa najwięcej uwagi poświęcał temu, czego żaden obiekt ani fotografia oddać nie mogły, a co wiązało się ze zmianami w języku badanych grup etnicznych. Jednak badając języki mlaskowe, dostrzegął w nich to, co równolegle działo się z kulturą: zmienność, zapożyczenia, wzajemne wpływy. Można zatem powiedzieć, że fotografie prof. Stopy to przykład typowego wykorzystania obrazu do celów naukowych. Ale jednocześnie Roman Stopa, znawca opisywanych przez siebie ludów, ich języka i kultury, postrzegał fotografowanych i uwiecznionych na kliszy ludzi jako coś oczywistego, nie interesowała go wyjątkowość ani „egzotyczność” Sanów, Koin-Koin czy Herero. Jego fotografie wydobywają i zachowują dla nas obraz nieupiększonej codzienności i zwyczajności egzystencji. Brak w nich aury tajemniczości, egzotycznego powabu czy teatralnej inscenizacji. Fotografie wykonane i zgromadzone przez polskiego naukowca są wypadkową jego zainteresowań badawczych, osobistej wrażliwości oraz zaangażowania w sytuację, w jakiej znalazły się interesujące go przede wszystkim ludy Kojas. Warto podkreślić, że prof. Stopa wolny był od tak charakterystycznej dla etnografów (niemal po dziś dzień), uporczywej pasji odnajdywania i uwieczniania kultury, możliwie nietkniętej ręką białego człowieka. Wręcz przeciwnie, dla niego liczył się przede wszystkim język i nie miało specjalnego znaczenia, że rozmawia z kimś odzianym tylko w „kanonicznie czysty”

Fot. 4. Kobiety Herero. Afryka Południowo-Zachodnia
(tereny pogranicza obecnej Namibii i Botswany), 1935 rok.
Fotografia z kolekcji prof. Romana Stopy. Ze zbiorów
Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

i skromny skórzany fartuszek biodrowy i ozdoby z tłuczonych skorup jaj strusich czy też w pozyskane od białych fragmenty odzieży. I tę specyfikę podejścia widać również na zgromadzonych zdjęciach, na których obok Sanów i Koin-Koin napotkanych zarówno na farmach, jak i na pustyni uwiecznieni zostali ich „ucywilizowani” już pobratymcy – Ovambo i Herero.

Na zdjęciach wykonanych i pozyskanych przez Romana Stopę możemy dostrzec jeszcze coś innego. Jest to temat dość drażliwy, który – być może – zaważył później na jego dalszej karierze naukowej. Profesor Stopa był gorącym orędownikiem tezy (by nie powiedzieć teorii), że Sanowie,

Fot. 5. Kobiety i dzieci Sanów (Buszmenów) oraz mężczyzna Bantu. Afryka Południowo-Zachodnia (tereny pogranicza obecnej Namibii i Botswany), 1935 rok. Fotografia z kolekcji prof. Romana Stopy. Ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

a właściwie ich język pozostaje „pierwociną”, wręcz przykładem „archeologii mowy ludzkiej”. Ta dyskusyjna teza wymagała podparcia także innymi – antropologicznymi i etnograficznymi dowodami, stąd np. w kolekcji znajduje się tak charakterystyczne ujęcie Sanów i przedstawiciela ludności Bantu, które – poprzez kontrast we wzroście i budowie ciała między Murzynem a Buszmenami – miało niejako wspomagać teorie językoznawcze o pierwotności tych ostatnich.

Czy więc fotografie prof. Stopy (a ściślej, zgromadzone i wykonane przez niego fotografie) są tylko dokumentem – narzędziem wspierającym naukowy, językoznawczy opis?

A może część z nich jest także jakąś „osobistą wypowiedzią”, formą opowieści o świecie? Na te pytania trudno znaleźć jednoznaczną odpowiedź; być może ten, kto się z nimi zetknie, będzie musiał ocenić każde zdjęcie z osobna. Jednak, niezależnie od oceny, dzięki tym nielicznym zdjęciom możemy dziś wiedzieć znacznie więcej o ludziach i kulturach, którym prof. Stopa poświęcił większą część swojego długiego życia. Bez wątpienia też z perspektywy czasu wartość tych fotografii tylko rośnie. Są jak „szkice na marginesie” – niby tylko dodatek, coś podrzędnego, a jednak odsłaniają nam rzeczywistość, którą trudno oddać słowem. To dzięki nim, nawet bardziej niż dzięki obiektom i naukowym publikacjom, zachowany został fragment świata, którego doświadczył w południowej Afryce prof. Roman Stopa.

PS. Nie mamy 100% pewności, kto wykonał zdjęcie, które zamieszczone jest na początku tego tekstu. Nie znamy ani miejsca, ani okoliczności jego wykonania. A jednak na fotografii grupy (rodziny?) Sanów przed *pontokiem* (pocieczna nazwa, której używał sam prof. Stopa na określenie ich domostw), jeśli popatrzymy z dzisiejszej perspektywy, zobaczymy coś więcej (znacznie więcej!) niż tylko grupę (rodzinę?) Sanów przed *pontokiem*. I to jest właśnie w fotografii wielkie – okoliczności jej wykonania i intencje fotografującego zostają zawieszone, a czas otwiera przed nami pole do jej interpretacji.

BIBLIOGRAFIA

CAPUTO Robert, *Szkola fotografowania National Geographic. Ludzie i portrety*, tłum. M. Hen, Wydawnictwo G+J RBA, Warszawa 2002.

- GŁOWACKA Zuzanna, *Szukanie Afryki*, „Teatr” 2007, nr 6.
- KOMOROWSKI Zygmunt, *Kultury Czarnej Afryki*, Ossolineum, Warszawa – Wrocław 1995.
- KUKUCZKA Jacek, *Afrykańskie zbiory prof. Romana Stopy w Muzeum Etnograficznym w Krakowie*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie” 1998, t. 14.
- SELIGMAN C.G., *Ludy Afryki*, tłum. E. Promińska, PWN, Warszawa 1972.
- STANISŁAWSKA Olga, *Zobaczyć Afrykę to być oslepionym*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 42.
- STOPA Roman, *Archaizm kultury buszmeńskiej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin 1947.
- STOPA Roman, *Hotentoci*, „Lud” 1947, t. 38.
- STOPA Roman, *Spod chłopskiej strzechy na katedrę uniwersytetu*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987.
- STOPA Roman, *Studia nad kulturą Buszmenów*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności” 1938, t. 43, nr 6.
- STOPA Roman, *Z badań nad ludnością i kulturą Afryki Południowo-Zachodniej*, Warszawa 1938, *Prace Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Krajowej*, z. 1.
- STOPA Roman, *Z Woli Batorskiej przez Afrykę do Krakowa*, „Magazyn Kulturalny” 1982, nr 1-3.
- SZTANDARA Małgorzata, *Słów kilka o fotografii. Propozycje badawcze i możliwe interpretacje*, [w:] *Antropologia wobec fotografii i filmu*, red. G. PEŁCZYŃSKI, R. VORBRICH, Wydawnictwo UAM, Poznań 1994.
- SZYFELBEJN-SOKOLEWICZ Zofia, *Wstęp do etnografii Afryki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1968.
- WANNENBURGH Alf, *The Bushmen*, New Holland, Cape Town (Kapsztad) 1979.

CZĘŚĆ II

KRAKOWSKA AFRYKANISTYKA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Profesor Tadeusz Lewicki,
fotografia z archiwum
dr Urszuli Lewickiej-Rajewskiej

Robert Kłosowicz

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jagielloński

AFRYKANISTYCZNY DOROBK NAUKOWY TADEUSZA LEWICKIEGO

W STYCZNIU 2016 ROKU minęła 110. rocznica urodzin wybitnego uczonego, którego znaczna część dorobku naukowego jest klasyfikowana jako afrykanistyczna. Profesor Tadeusz Lewicki, chociaż znany jest przede wszystkim jako jeden z najwybitniejszych polskich orientalistów, arabista i historyk średniowiecza, z dzisiejszej perspektywy może śmiało być określany jednym z pionierów polskiej afrykanistyki. Wynika to z faktu, że w czasie, gdy profesor Lewicki był już w pełni dojrzałym badaczem, afrykanistyka znajdowała się dopiero we wczesnej fazie tworzenia, dlatego jego dorobek w zakresie badań afrykanistycznych jest zwykle klasyfikowany jako orientalistyczny¹. Zresztą sam uczony niejednokrotnie określał się

¹ Doktor Alicja Małecka, jedna z najbliższych współpracowników profesora w swoich wspomnieniach określa Lewickiego jako „arabistę i afrykanistę”, zob. A. MAŁECKA, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Cracovia Leopoldis” 1998, nr 15, s. 8.

reprezentantem polskiej afrykanistyki, która w jego rozumieniu wchodziła w zakres badań orientalistycznych². Celem tego rozdziału jest przypomnienie sylwetki wybitnego badacza, arabisty i afrykanisty o ugruntowanej renomie międzynarodowej, związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim, ze szczególnym uwzględnieniem jego dorobku afrykanistycznego.

Tadeusz Lewicki urodził się 26 stycznia 1906 roku we Lwowie w rodzinie inteligenckiej pochodzenia ziemiańskiego. Jego ojciec Tadeusz Lewicki był znanym prawnikiem. W roku 1919 w wieku trzynastu lat Lewicki wziął udział w walce o polskość Lwowa przeciwko nacjonalistom ukraińskim w szeregach polskich ochotników znanych jako Orleńscy. W 1925 roku ukończył VIII Państwowe Gimnazjum Realne im. Kazimierza Wielkiego we Lwowie, zaś w 1927 roku podjął studia prawnicze na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza, kontynuując w ten sposób tradycje rodzinne. Marząc jednak o karierze dyplomatycznej w jednym z krajów muzułmańskich, w 1928 roku wyjechał do Paryża, gdzie studiował nauki polityczne i języki wschodnie³. Wówczas też udał się na kilka miesięcy do Algierii, gdzie przebywał w środowisku arabskim. Język i kulturę kraju poznawał w jednej z oaz w pobliżu miasta Biskra leżącego u podnóża masywu Dżabal al-Aurus⁴. W tym okresie odbył też pieszą wędrówkę przez

² T. LEWICKI, *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na Międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam* (26 IX – 3 X 1965), „Etnografia Polska” 1968, t. 12, s. 225; wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką profesora T. Lewickiego, 20 VI 2016.

³ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 10.

⁴ Biskra w starożytności była rzymskim miastem o nazwie Vesce-ra, położonym na skrzyżowaniu szlaków karawan prowadzących z Sahary na wybrzeże Morza Śródziemnego.

Saharę do Trypolitanii, w ubiorze Beduina towarzysząc pasterzom wielbłądów. Jak później wspominał, to w tym czasie podjął brzemienne w skutkach decyzję o zmianie kierunku studiów⁵.

Po powrocie do Lwowa Lewicki rzucił studia prawnicze, poświęcając się badaniom orientalistycznym pod kierunkiem wybitnego arabisty, profesora Zygmunta Smogorzewskiego (1884-1931), byłego dyplomaty carskiej Rosji, który wcześniej był wicekonsulem rosyjskim w Algierii⁶. Smogorzewski z Algierii przywiózł zbiór niezbadanych wcześniej rękopisów ibadyckich⁷. Wiele informacji na ich temat uzyskał także od francuskiego arabisty polskiego pochodzenia Kalasantego Motylińskiego⁸. Od roku 1930 Smogorzewski, który coraz bardziej podupadał na zdrowiu, w osobie Lewickiego upatrzył sobie następcę i zainteresował swego ucznia ibadytami z obszaru Maghrebu⁹. W 1931

⁵ J. BUBKA, B. OSTAFIN, *Tadeusz Lewicki (1906-1992)*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994, s. 167.

⁶ *Zygmunt Smogorzewski*, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [on-line:] <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/zygmunt-smogorzewski> – 16 V 2016.

⁷ Większość zgromadzonych przez niego rękopisów przeszło do zbiorów Uniwersytetu Lwowskiego.

⁸ Gustaw Adolf Kalasanty Motyliński (1854-1907) – syn emigranta polskiego, urodzony we francuskiej Algierii, badacz Afryki, znawca kultury i języka arabskiego, orientalista i podróżnik. Jako tłumacz we francuskiej Legii Cudzoziemskiej, odbył wiele wypraw w głąb Sahary. Zorganizował wyższą szkołę studiów arabskich w Konstantynie. Specjalizował się w badaniach nad ibadytami, zob. *Wielka Encyklopedia PWN*, PWN, Warszawa 2003, t. 18, s. 147.

⁹ Ibadyci – umiarkowana sekta charydżycka, która pojawiła się w Al-Iraku pod koniec VII wieku i rozprzestrzeniła się przede wszystkim wśród Berberów Maghrebu, zob. J. SOURDEL, D. SOURDEL, *Cywili-*

roku Lewicki, już jako asystent Smogorzewskiego, uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy o historii Afryki Północnej w okresie wczesnego średniowiecza, napisanej pod kierunkiem swego mistrza¹⁰.

W listopadzie 1931 roku zmarł prof. Smogorzewski i z braku następcy likwidacji uległa Katedra Orientalistyki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Lewicki został wówczas zatrudniony w Katedrze Historii Starożytnej prowadzonej przez prof. Konstantego Chylińskiego. W latach 1932-1934 Lewicki przebywał na stypendium we Francji, gdzie uzyskał możliwość kształcenia się na paryskich uniwersytetach – Sorbonie i Collège de France, m.in. u takich sław naukowych jak wybitny znawca mistycyzmu muzułmańskiego Louis Massignon czy arabista William Marçais. Następnie udał się do głównych ośrodków ibadytów na Saharze algierskiej – oaz M'zab, Beni Isugen i Wargli, gdzie na miejscu studiował ibadyckie rękopisy¹¹. Badania te zaowocowały serią artykułów w najpoważniejszym wówczas czasopiśmie naukowym specjalizującym się w zagadnieniach świata islamu – „Revue des Études Islamiques”¹².

W drugiej połowie lat 30. Lewicki, zatrudniony jako starszy asystent w Katedrze Historii Starożytnej UJK, zaangażował się w badania nad źródłami arabskimi do dzie-

zacja islamu, tłum. M. SKURATOWICZ, W. DEMBSKI, PIW, Warszawa 1980, s. 477.

¹⁰ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 10-11; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej cyt.: AUJ], sygn. III 246,teczka osobowa T. Lewickiego, Oświadczenia w sprawie doktoratu T. Lewickiego napisane przez prof. W. Podlachę (21 III 1949) i dr. A. Klawka (23 II 1949).

¹¹ Wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką profesora T. Lewickiego, 20 VI 2016.

¹² A. ZABORSKI, *Min Bilād Aṣ-Ṣaqāliba Ilā Bilād As-Sūdān – od Stowiańszczyzny po Sudan*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata...*, s. 7-8.

jów Słowiańszczyzny. Stały się one jego ważnym polem badawczym także w następnych latach, a jego praca zaowocowała książką pt. *Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera”, geografa arabskiego z XII w. al-Idrisiego (uwagi ogólne, tekst arabski, tłumaczenie)*, która ukazała się w Krakowie roku w 1945, a później stała się podstawą do rozpoczęcia procedury habilitacyjnej, zakończonej kolokwium habilitacyjnym w 1949 roku. Badanie rękopisów arabskich do dziejów Słowiańszczyzny spowodowało zawarcie znajomości, a później przyjaźni, z wybitnym krakowskim arabistą profesorem Tadeuszem Kowalskim, kierownikiem Katedry Filologii Orientalnej UJ.

W okresie II wojny światowej Lewicki jako żołnierz Armii Krajowej walczył w oddziałach partyzanckich na Zamojszczyźnie, był też redaktorem partyzanckiej gazetki „Echa Leśne”. Następnie brał udział w powstaniu warszawskim w stopniu podporucznika jako dowódca plutonu przeciwpancerneho w I Obwodzie „Radwan” w Zgrupowaniu „Chrobry II”¹³. Po upadku powstania był jeńcem w oflagu Murnau w Bawarii. Po wyzwoleniu obozu przez oddziały amerykańskie przez pewien czas pozostawał w Niemczech, służąc w oddziałach wartowniczych w amerykańskiej strefie okupacyjnej. W 1946 roku przybył do Włoch i został żołnierzem II Korpusu. W Fermo wykładał historię i literaturę polską w Gimnazjum i Liceum Mechanicznym II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Następnie został ewakuowany do Wielkiej Brytanii, skąd po krótkim pobycie w 1947 roku powrócił do kraju.

¹³ Tadeusz Lewicki, [w:] *Powstańcze biogramy*, [on-line:] http://www.1944.pl/historia/powstancze-biogramy/Tadeusz_Lewicki_1 – 14 V 2016.

Po powrocie do Polski Lewicki osiedlił się w Krakowie, gdzie podjął pracę w Polskiej Akademii Umiejętności. W sierpniu 1949 roku został zatrudniony na Uniwersytecie Jagiellońskim, na którym pracował aż do emerytury¹⁴. Początkowo był lektorem języka arabskiego, a po uzyskaniu habilitacji w grudniu 1949 roku został powołany na stanowisko zastępcy profesora w Katedrze Filologii Orientalnej na Wydziale Humanistycznym¹⁵. W 1951 roku został kierownikiem Katedry Filologii Orientalnej, która w 1972 roku została przekształcona w Instytut Filologii Orientalnej¹⁶. Profesor Lewicki przez wiele lat był także przewodniczącym Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk. Jego zasługą była rozbudowa na Uniwersytecie Jagiellońskim studiów orientalistycznych i utworzenie w ich ramach specjalności afrykanistycznej.

Na początku lat 60. XX wieku, w związku z dekolonizacją Afryki i powstawaniem niepodległych państw, znacznie wzrosło zainteresowanie tym kontynentem, co spowodowało rozwój, a w niektórych państwach powstanie, studiów afrykanistycznych; sytuacja taka miała miejsce także w Polsce¹⁷. Dzięki swym zainteresowaniom ibadytami i historią średniowiecza Afryki profesor Lewicki, jako do-

¹⁴ AUJ, sygn. SIII 246,teczka osobowa T. Lewicki, Umowa o pracę zawarta z Rektorem UJ, 24 X 1949.

¹⁵ Ibidem, Dziekanat Wydziału Humanistycznego UJ w Krakowie, Sprawa zatwierdzenia habilitacji dr. Tadeusza Lewickiego z zakresu filologii arabskiej, 29 XII 1949.

¹⁶ Ibidem, Potwierdzenie odbioru pisma powołującego dr. Tadeusza Lewickiego na kierownika Katedry Filologii Orientalnej, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Departament Kadr, Wydział Samodzielnych Kadr Naukowych w Warszawie, 20 VIII 1953.

¹⁷ Pierwsza w Polsce katedra afrykanistyki powstała na Uniwersytecie Warszawskim w 1969 roku jako Katedra Semitystyki i Afrykanistyki, zob. <http://www.afrykanistyka.uw.edu.pl/o-katedrze> – 5 VI 2016.

skonały znawca źródeł arabskich, był jednym z nielicznych badaczy w Polsce dobrze przygotowanych do badań związanych z historią Afryki. Nieprzypadkowo też na ten okres (1960-1970) przypada największa liczba jego publikacji i aktywność konferencyjna w ramach problematyki afrykanistycznej. Doskonały warsztat związany z wykształceniem filologicznym i arabistycznym, w tym świetna znajomość języka arabskiego, rozległa wiedza historyczna i geograficzna dotycząca tego regionu, poparta odbytymi w latach 30. XX wieku badaniami terenowymi pozwoliły mu na gruntowne badania źródeł arabskich do historii Afryki, co znalazło odzwierciedlenie w publikacjach, np. *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*¹⁸, *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*¹⁹, *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*²⁰. Swoje zainteresowania, ograniczające się wcześniej do Afryki Północnej, rozszerzył na badanie obszarów na południe od Sahary²¹. Szczególnie jego osiągnięcia jako badacza średniowiecznej historii Sudanu Zachodniego pozycjonują go wśród najwybitniejszych znawców tego tematu na świecie.

¹⁸ T. LEWICKI, *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

¹⁹ IDEM, *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*, „Etnografia Polska” 1965, t. 9, s. 221-293.

²⁰ IDEM, *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Warszawski. Studium Afrykanistyczne, Warszawa 1969.

²¹ IDEM, *Z przeszłości Zachodniej Afryki*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717; IDEM, *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, „Etnografia Polska” 1963, t. 7, s. 31-191.

Lewickiego fascynowały też kontakty polityczne i handlowe przedstawicieli świata muzułmańskiego z mieszkańcami Afryki Subsaharyjskiej zamieszkującymi zarówno wschodnie, jak i zachodnie wybrzeże, w konsekwencji czego powstały prace: *Z dziejów handlu transsaharyjskiego. Kupcy i misjonarze ibadyccy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*²²; *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*²³.

W 1965 roku profesor Lewicki został zaproszony na Międzynarodowy Kongres Historii Afryki (*International Congress of African History*), zorganizowany przez University College w Dar es Salaam, we współpracy z rządem Zjednoczonej Republiki Tanzanii i przy wsparciu UNESCO. W kongresie, który odbywał się w dniach 26 września – 2 października 1965 roku wzięło udział ponad stu czterdziestu delegatów z całego świata. Prowadzono debatę dotyczącą zagadnień historii Afryki Subsaharyjskiej oraz nauczania historii w szkołach afrykańskich. W otwarciu kongresu wziął udział prezydent Tanzanii Julius Nyerere. Warto zaznaczyć, że na Kongresie Lewicki był jedynym polskim przedstawicielem i jak sam to określił – reprezentował polską afrykanistykę, wygłaszając referat *Arabic Sources for the History of Africa to the South of Sahara*²⁴.

²² IDEM, *Z dziejów handlu transsaharyjskiego: kupcy i misjonarze ibadyccy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1, s. 3-18; IDEM, *Z przeszłości Nubii*, „Przegląd Orientalistyczny” 1965, nr 3, s. 215-228.

²³ IDEM, *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (styczeń-czerwiec).

²⁴ IDEM, *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na Międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam (26 IX – 3 X 1965)*, s. 225-264.

Jedną z najważniejszych pozycji w dorobku naukowym profesora są badania nad ibadytami. W 776 roku ibadyci utworzyli niezależną i stabilną społeczność z centrum w Tahert (dzisiejsze Tiaret w Algierii), nazywanym „małym Al-Irakiem”. Przez półtora wieku miasto było ośrodkiem bogatego życia intelektualnego i ekonomicznego, z którego ibadyci kontrolowali handel na duże odległości. W krótkim czasie objęli oni swą władzę Berberów na dużych obszarach Maghrebu i Libii²⁵. Badania Lewickiego wykazały, że północno-zachodnie szlaki handlowe prowadzące z miast położonych nad Morzem Śródziemnym przez Saharę do Sudanu (*bilād as-Sūdān*)²⁶ funkcjonowały właśnie głównie dzięki ibadytom z Afryki Północnej. Dzięki ibadyckim osadom krainy Sudanu utrzymywały kontakty ze światem, a miasta na szlakach karawanowych bogaciły się na handlu, w ramach którego wymieniano sól z saharyjskich kopalń na proso, złoto, kość słoniową, konie i niewolników z obszarów Afryki Subsaharyjskiej. Na przykład ibadyci z regionu Trypolitanii prowadzili wymianę handlową z mieszkańcami obszarów przylegających do jeziora Czad. Za

²⁵ J. SOURDEL, D. SOURDEL, *op. cit.*, s. 554, 570.

²⁶ Sudan, po arabsku *bilād as-Sūdān* – „Kraina Czarnych”. Termin ten stosowany był na określenie krain Afryki podzwrotnikowej, do których w średniowieczu dotarł islam. Opisuje krainę geograficzną i historyczną rozciągającą się między Sahelem a strefą lasów równikowych oraz pomiędzy płaskowyżem abisyńskim a Oceanem Atlantyckim. Historyczny Sudan dzieli się na trzy części. Sudan Zachodni obejmował basen Senegalu i środkowego Nigru i rozciągał się od Oceanu Atlantyckiego po jezioro Czad, należał do niego obszar, na którym współcześnie znajdują się takie państwa, jak: Senegal, Gambia, Gwinea Bissau, Mali, Niger. Sudan Środkowy rozciągał się od jeziora Czad do granic obecnej Republiki Sudanu, obejmując większą część obecnej Republiki Czadu. Sudan Wschodni obejmował basen górnego Nilu i obecnie stanowi większość dzisiejszego terytorium Republiki Sudanu, zob. *ibidem*, s. 563.

kupcami podążali misjonarze, którzy rozpowszechniali na tym obszarze islam²⁷. Lewicki uważał, że jeden z najwcześniejszych szlaków pomiędzy Tāhert, Wargla a Sudanem został ustanowiony na przełomie VIII i IX wieku. Mniej więcej w tym samym czasie powstała druga trasa handlowa między Tādmekka, Wargla, Tozeur a Qayrawān. Nieco później otwarto kolejny, trzeci szlak handlowy, który prowadził przez osady Wargla, Mzab i Wādī Rīḡ²⁸. Badania Lewickiego dotyczące islamizacji znacznych obszarów Sudanu Zachodniego i Sudanu Środkowego za pośrednictwem ibadytów między VIII a XIV wiekiem, oparte na wnikliwej analizie źródeł ibadyckich, stały się inspiracją dla wielu późniejszych badaczy tej problematyki i wnoszą wiedzę na temat kształtowania się relacji między arabsko-berberyjską ludnością Afryki Północnej a negroidalną ludnością Afryki Subsaharyjskiej²⁹. Tym samym zainteresowania profesora ibadytami obejmują także historię plemion berberyjskich

²⁷ K. KOŚCIELNIAK, *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906-1992) to Islamic and West African Studies*, „Analecta Cracoviensia” 2012, t. 44, s. 247-248.

²⁸ T. LEWICKI, *L'État nord-africain de Tāhert et ses relations avec le Soudan occidental à la fin du VIIIe et au IXe siècle*, „Cahiers d'Études Africaines” 1962, t. 2, s. 513-535. Zob. więcej: IDEM, *Traits d'histoire du commerce transsaharien. Marchands et missionnaires ibādites au Soudan occidental et central au cours des VIIIe-Xe siècles*, „Etnografia Polska” 1964, t. 8, s. 291-311; IDEM, *Les origines et l'islamisation de la ville de Tādmakka d'après les sources arabes*, „Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer” 1979, 46, s. 163-168; K. KOŚCIELNIAK, *op. cit.*, s. 248.

²⁹ T. LEWICKI, *The Role of the Sahara and Saharians in the Relationships between North and South*, [w:] *General History of Africa*, t. 3: *Africa from the 7th to the 11th Century*, red. I. HRBEK, London 1992, s. 151; T. LEWICKI, *The Ibadites in Arabia and Africa*, „Journal of World History” 1971, 13, s. 117; IDEM, *Les Sources Ibādites de L'Histoire Médiévale De L'Afrique Du Nord*, „Africana Bulletin” 1988, nr 35, s. 31-42; K. KOŚCIELNIAK, *op. cit.*, s. 248.

i ich islamizacji³⁰. Przykładem może być badany przez niego przypadek afrykańskiego królestwa Zawila, które było częścią obecnego wschodniego Fezzanu, nad którym ibadyckie elity przejęły kontrolę³¹.

W 1974 roku została wydana w języku angielskim znacząca publikacja prof. Lewickiego – *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*³² (Pożywienie ludów Afryki Zachodniej w wiekach średnich na podstawie źródeł arabskich), która przyniosła mu rozgłos w światowym środowisku afrykanistycznym. Badania Lewickiego mają do dzisiaj duże znaczenie dla historyków zajmujących się gospodarką ludów Afryki Zachodniej w średniowieczu, gdyż na podstawie dostępnych źródeł pisanych odtworzył on ówczesną dietę mieszkańców tego obszaru przed przybyciem roślin z obu Ameryk, takich jak kukurydza, maniok, orzeszki ziemne, czerwona papryka czy pomidory. Jego książka została wydana przez Cambridge University Press

³⁰ T. LEWICKI, *Un État soudanais médiéval inconnu le royaume de Zāfūn(u)*, „Cahiers D'Études Africaines” 1971, nr 44, s. 501-525; IDEM, *Les Noms Propres Berbères Employés Chez Les Nafūsa Médiévaux (VIII-XVI Siècle)*, „Folia Orientalia” 1972-1973, t. 16, s. 5-35; IDEM, *L'origine nord-africaine des Bafour*, [w:] *Proceedings of the Second International Congress on Studies on Cultures of the Western Mediterranean*, Algier 1978, s. 145-153; IDEM, *Les Origines De L'islam Dans Les Tribus Berbères Du Sahara Occidental: Mūsā Ibn Nuṣayr Et 'Ubadyt Allāh Ibn Al-Habhāb*, [w:] *Ex fasciulo XXXII Memoriae J. Schacht Dedico „Studia Islamica”*, Paris 1970, s. 203-214; IDEM, *Quelques extraits inédits relatifs aux voyages des commerçants et des missionnaires ibādites nord-africains au pays du Soudan occidental au Moyen Âge*, „Folia Orientalia” 1960, t. 2, s. 1-27.

³¹ Fezzan (Fazzān) to kraina historyczna położona w południowo-zachodnim regionie dzisiejszej Libii, zamieszkiwana przez berberyjski lud Garamantów, przodków dzisiejszych Tuaregów, w okresie od V wieku p.n.e. do VII wieku n.e., zob. IDEM, *Z przeszłości Afryki zachodniej*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717.

³² IDEM, *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*, Cambridge University Press, London 1974.

i uzyskała 26 recenzji wybitnych autorytetów naukowych. Z badań Lewickiego wynikało, iż ludność opisywanego obszaru żywiła się ryżem dziko rosnącym (dzisiaj niemal zapomnianym), fasolą, a niedobory wapnia uzupełniała sokiem z liści baobabu³³. W ten sposób, sięgając po teksty średniowiecznych historyków i geografów arabskich, odtworzył on wiele informacji o życiu społecznym i gospodarczym mieszkańców Afryki Zachodniej w tym okresie, m.in. zaprzeczył panującemu wówczas w nauce pogładowi, że na obszarach Afryki Subsaharyjskiej nie mogły rozwinąć się silne, zorganizowane państwa ze względu na brak odpowiedniego pożywienia³⁴. Wnioski zebrane z tekstów arabskich są do dziś wykorzystywane w badaniach współczesnych historyków i etnografów.

Profesor Lewicki zainspirowany sugestiami Williama Marçaisa powrócił do badań nad pozostałościami języka romańskiego w onomastyce Afryki Północnej. Po przeanalizowaniu szeregu źródeł arabskich zauważył, że w różnych miejscowościach na obszarze Maghrebu, gdzie miejscowa ludność została zromanizowana w okresie imperium rzymskiego jeszcze przez parę wieków po podboju tego obszaru przez Arabów, zachowały się pozostałości języka romańskiego. Dowodem na to są m.in. pisma geografa arabskiego al-Idrisiego, który w połowie XII wieku przez szereg lat przebywał na dworze normńskiego króla Sycylii Rogera II. Al-Idrisi zauważa, że mieszkańcy Gafsy, miasta położone-

³³ IDEM, *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, s. 65-70, 108-110.

³⁴ Według panującego wówczas w nauce poglądu silne państwo nie może powstać w oparciu o gospodarkę zbieracką lub łowiecką, gdyż jedynie gospodarka oparta o uprawę roślin może dać podstawy do budowy sprawnie funkcjonującego państwa.

go w południowej Tunezji, posługują się językiem latyno-afrykańskim, co świadczyłoby o tym, że język romański na niektórych obszarach Maghrebu był używany jeszcze w XII wieku. Nie zachowały się żadne teksty w tym języku, jednak prof. Lewicki przeanalizował romański materiał onomastyczny zawarty w źródłach arabskich, co nie było rzeczą prostą, gdyż alfabet arabski nie nadawał się do oddawania głosek języka latyno-afrykańskiego³⁵. Rozważania Tadeusza Lewickiego zostały zawarte w rozprawie pt. *Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord* opublikowanej w „Roczniku Orientalistycznym”³⁶, poprzedzonej komunikatem zapowiadającym rozprawę, który ukazał się w biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego w 1950 roku pt. *Szczątki języka romańskiego w północno-zachodniej Afryce w epoce arabskiej*. Rozprawa prof. Lewickiego spotkała się ze znacznym zainteresowaniem językoznawców, o czym świadczą recenzje, które ukazały się w najbardziej prestiżowych periodykach naukowych.

Ważną pozycją w dorobku uczonego była książka pt. *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara* (Wrocław–Warszawa–Kraków 1969). Pozycja ta zawiera doskonałe omówienie źródeł arabskich do dziejów średniowiecznej Afryki na południe od Sahary. Książka powstała na podstawie wykładów przygotowywanych do wygłoszenia na uniwersytecie w Ghanie, dokąd Lewicki został zaproszony w charakterze profesora wizytującego. Zrezygnował jednak z wyjazdu po zamachu stanu, do którego

³⁵ W. MAŃCZAK, *Prace romanistyczne profesora Tadeusza Lewickiego*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata...*, s. 15-17.

³⁶ T. LEWICKI, *Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord. Observations d'un arabisant*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17, s. 415-480.

doszło w lutym 1966 roku, w wyniku którego obalono Kwame Nkrumaha³⁷.

Tadeusz Lewicki ma także wkład w badania nad geografią historyczną Afryki poprzez studiowanie starych map i identyfikowanie na ich podstawie historycznych państw afrykańskich. Wspomniane mapy ukazywały się systematycznie w Europie od XIII wieku, jednak najstarsza zachowana pochodzi z 1339 roku. Rysownikami tych map byli głównie Katalończycy z Majorki i Włosi. Opierali się oni na informacjach dostarczanych im przez kupców zarówno europejskich, jak i arabskich, którzy w tym okresie zapuszczali się w głąb Afryki³⁸.

W czasie swojej długiej działalności naukowej Lewicki prowadził badania w wielu państwach afrykańskich: Senegalu, Algierii, Mauretanii, Kamerunie i Tanzanii. Ostatni jego wyjazd do Afryki (Algieria – M'zab) miał miejsce w 1984 roku, profesor miał wówczas 78 lat.

Profesor Lewicki był członkiem wielu towarzystw naukowych, z których warto wspomnieć Polską Akademię Nauk, Polską Akademię Umiejętności, Académie des Sciences d'Outre-Mer, Association Internationale d'Études des Civilisations Méditerranéennes, Royal Asiatic Society, Körösi Csoma, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne i Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Należy też wspomnieć, że w Polskiej Akademii Nauk prowadził założony przez siebie Zakład Numizmatyki przy

³⁷ A. ZABORSKI, *op. cit.*, s. 11 T. LEWICKI, *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

³⁸ IDEM, *Ze studiów nad geografią historyczną Afryki. Królestwo Or-gana map europejskich*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3, s. 183-198.

Instytucie Kultury Materialnej, który później został przeniesiony na Uniwersytet Jagielloński jako Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki³⁹. Jej celem było prowadzenie kompleksowych badań znalezisk monet z terenu Polski. Lewicki dostrzegł bowiem potrzebę badań nad monetami arabskimi znajdującymi na terenie Polski i krajów sąsiednich, widząc w nich ważne źródło do badań nad wczesnymi dziejami państwa polskiego, szczególnie że źródła pisane dla tego okresu są ubogie⁴⁰. W związku z jego pasją kolekcjonerską był cenionym numizmatykiem, uchodzącym za wybitnego eksperta w tym środowisku, o czym mogą świadczyć także publikacje naukowe m.in. *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*⁴¹. Profesor był też wieloletnim redaktorem naczelnym czasopisma naukowego „Folia Orientalia”⁴².

W uznaniu zasług w dziedzinie filologii orientalnej w lutym 1986 roku profesor Lewicki otrzymał doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego, co bardzo sobie cenił, gdyż uznawał tę uczelnię za spadkobierczynię Uniwersytetu Jana Kazimierza w Lwowie⁴³. Profesor został także odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odro-

³⁹ AUJ, sygn. SIII 246,teczka osobowa T. Lewickiego, Udzielenie zezwolenia na pracę w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Departament Studiów Uniwersyteckich, Warszawa, 29 VI 1954.

⁴⁰ U. LEWICKA-RAJEWSKA, *Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki – zlikwidowana*, „Alma Mater” 2012, nr 150, s. 43-46.

⁴¹ T. LEWICKI, *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1958, 2/1, s. 11-14.

⁴² A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 12.

⁴³ Tadeusz Lewicki, Uniwersytet Wrocławski, [on-line:] <http://uni.>

dzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi i Medalem Komisji Edukacji Narodowej⁴⁴.

Tadeusz Lewicki zmarł w Krakowie 22 listopada 1992 roku i został pochowany na cmentarzu Rakowickim. Jego życie było bogate i pełne pasji, co dobrze odzwierciedla fragment nekrologu przytoczony we wspomnieniach Alicji Małeckiej: „[...] po długim i szczęśliwym życiu zmarł w Krakowie”⁴⁵. W pamięci współpracowników zapisał się jako człowiek niezwykle pracowity, sprawny organizator i wybitny naukowiec. Był także wspaniałym dydaktykiem, a jego wykłady cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów. Przez cały okres swojej działalności na Uniwersytecie Jagiellońskim otaczała go aura patrioty i podróżnika. W szarej rzeczywistości PRL-u wydawał się osobą z innego świata⁴⁶.

Profesor Lewicki był wybitnym orientalistą, w czym zawiera się jego dorobek językoznawcy, arabisty i afrykanisty. W badaniach afrykanistycznych specjalizował się w obszarach Afryki Północnej i Sudanu rozumianego jako historyczna kraina rozciągająca się na południe od Sahelu nazwana przez Arabów – Sudanem, po arabsku Bilād as-Sudan. W środowisku afrykanistów uchodził za wybitnego znawcę tej tematyki i autorytet naukowy, co skutkowało m.in. zapraszaniem go na kongresy afrykanistyczne oraz powierzeniem mu przez międzynarodowy zespół redakcyjny napisania jednego z rozdziałów wielotomowej historii

wroc.pl/o-nas/nagrody-i-wyr%C3%B3%C5%BCnienia/doktorzy-honoris-causa/tadeusz-lewicki – 11 V 2016.

⁴⁴ J. BUBKA, B. OSTAFIN, *op. cit.*, s. 172-173.

⁴⁵ A. MAŁECKA, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁶ Wywiad z dr A. Małecką, Kraków, 3 XI 2016.

Afryki wydanej przez UNESCO⁴⁷. Duża część jego działalności naukowej z pewnością może być zaliczona do dorobku polskiej afrykanistyki, sytuuje go ona w gronie najwybitniejszych przedstawicieli tego środowiska naukowego. Znamienne jest, że ostatni referat, jaki prof. Lewicki wygłosił w swoim życiu, pt. „Z przeszłości Afryki na południe od Sahary – epoka przedkolonialna” – na sesji naukowej Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego – był poświęcony historii Afryki⁴⁸. Sam Lewicki niejednokrotnie określał swoje badania jako afrykanistyczne, a w jego domu nie brakowało pamiątek i rzeczy związanych z kontynentem afrykańskim⁴⁹.

Warto także zaznaczyć, że profesor Lewicki pozostawał w związku małżeńskim z Anną Kowalską-Lewicką (1920-2009), etnografką, córką wybitnego orientalisty profesora Tadeusza Kowalskiego. Doktor Anna Kowalska-Lewicka prowadziła badania m.in. w Senegalu i Mauretanii nad gospodarką mleczną koczowniczych ludów Fulbe i Maurów, zamieszkujących obszary Sahary mauretańskiej⁵⁰. Przebywała tam wraz z mężem w ramach misji naukowej finansowanej przez Instytut Badań Podstawowych Czarnej Afryki w Dakarze (*Institut Fondamental d'Afrique Noire* – IFAN). Była także autorką książki pt. *Mauretania* wydanej w 1976

⁴⁷ J. HAUZIŃSKI, *Więcej niż jedno życie, czyli o profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Litteraria Copernicana” 2014, 1 (13), [on-line:] <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2014.012/4197>, s. 178 – 15 I 2016.

⁴⁸ A. ZABORSKI, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁹ Wywiad z dr U. Lewicką-Rajewską, córką prof. T. Lewickiego, Kraków, 15 IX 2016.

⁵⁰ A. SPISS, *Dr Anna Kowalska-Lewicka (1920-2009)*, „PAUza Akademicka” 2009, nr 59, s. 3, [on-line:] http://pauza.krakow.pl/59_3_2009.pdf – 12 V 2016.

roku⁵¹ oraz artykułu naukowego poświęconego kobietom w M'zabie: *Modern changes of women's life in M'Zab, Algieria*⁵².

W dniach 17-18 listopada 1993 roku w Polskiej Akademii Nauk odbyła się sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Lewickiego, którą otworzył dyrektor Instytutu Filologii Orientalnej UJ prof. Stanisław Stachowski⁵³.

LISTA WYBRANYCH PUBLIKACJI NAUKOWYCH PROFESORA
TADEUSZA LEWICKIEGO ORAZ REFERATY WYGŁOSZONE
NA KONFERENCJACH NAUKOWYCH I KOMISJI
ORIENTALISTYCZNEJ PAN ODNOSZĄCE SIĘ DO AFRYKI

Lista ułożona chronologicznie według dat ukazania się publikacji.

- *Le Culte du Bélier dans la Tunisie Musulmane*, Extrait de la „Revue des Études Islamiques” 1936, s. 195-200.
- *Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord. Observations d'un arabisant*, „Rocznik Orientalistyczny” 1953, t. 17, s. 415-480.
- *Études ibāḍites nord-africaines. Partie I: Tasmiya Šuyūḥ Ġabal Nafūsa wa-qurāhum. Liste anonyme des šayḥs ibāḍites et des localités du Ġabal Nafūsa contenue dans le 'Siyar al-mašā'ih' (VIe-XIIe s.) Texte arabe avec introduction, commentaire et index*, „Prace Orientalistyczne” 1955, t. 4.

⁵¹ A. KOWALSKA-LEWICKA, *Mauretania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.

⁵² EADEM, *Modern changes of women's life in M'Zab*, „Ethnologia Polona” 1991, t. 15-16.

⁵³ B. MICHALAK, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, „Przegląd Orientalistyczny” 1994, nr 1-2, s. 94.

- *Łamane ozdoby jako namiastka srebrnej monety we wczesnośredniowiecznym Maghrebie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1958, 2/1, s. 11-14.
- *Les ibādites en Tunisie au Moyen Age*, A. Signorelli, Roma 1959.
- *Quelques extraits inédits relatifs aux voyages des commerçant et des missionnaires ibādites nord-africains au pays du Soudan occidental et central au Moyen Âge*, „Folia Orientalia” 1960-1961, t. 2, s. 1-27.
- *Z dziejów handlu transsaharyjskiego: kupcy i misjonarze ibādyccy w zachodnim i środkowym Sudanie w VIII-XII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1961, nr 1 (37), s. 3-18.
- *Najstarsza wzmianka o stosunkach Arabii muzułmańskiej ze wschodnim wybrzeżem Afryki*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (styczeń – czerwiec).
- *Z przeszłości Afryki na południe od Sahary*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1962 (lipiec-grudzień).
- *Początki państwowości w Zachodnim Sudanie*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1963 (styczeń-czerwiec).
- *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu według źródeł arabskich*, „Etnografia Polska” 1963, t. 7, s. 31-191.
- *Materiały do bibliografii Zachodniej Afryki za lata 1957-1961*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1963, t. 9, s. 359-468.
- *Początki państwa Kānem – Bornū*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1964 (lipiec-grudzień).

- *Z przeszłości Nubii*, „Przegląd Orientalistyczny” 1965, nr 3 (55), s. 215-228.
- *Animal Husbandry Among Mediaeval Agricultural People of Western and Middle Sudan (According to Arab Sources)*, „Acta Ethnographica Hungarica” 1965, t. 14, z. 1-2, s. 165-178.
- *Z przeszłości Zachodniej Afryki*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965, t. 11, s. 679-717.
- *Źródła arabskie do dziejów Afryki na południe od Sahary*, „Etnografia Polska” 1965, t. 9, s. 221-293.
- *Arabski handel niewolnikami murzyńskimi do końca XVI w.*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1966 (lipiec-grudzień).
- *Awunkulat w średniowiecznej Afryce*, „Etnografia Polska” 1966, t. 10, s. 445-449.
- *Przeżytki starych kultów i wierzeń pogańskich u średniowiecznych Berberów doby muzułmańskiej*, „Lud” 1966, t. 50, s. 230-296.
- *Najważniejsze problemy historiografii Afryki Subsaharyjskiej na międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam (26 IX – 3 X 1965)*, „Etnografia Polska” 1967, t. 11, s. 225-264.
- *Średniowieczni pisarze arabscy o bogactwach mineralnych Afryki i ich eksploatacji*, „Studia z Dziejów Górnicstwa i Hutnictwa” 1967, t. 11, s. 7-112.
- *Archeologia na międzynarodowym Kongresie Historii Afryki w Dar es Salaam w 1965*, „Archeologia Polski” 1969, t. 1 (14), s. 255-266.
- *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Warszawski. Studium Afrykanistyczne, Warszawa 1969.
- *Arabic External Sources for the History of Africa to*

the South of Sahara, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

- *Ze studiów nad geografią historyczną Afryki. Królestwo Organa map europejskich XIV-XVI w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1970, nr 3 (75), s. 183-198.
- *Zāfūnu – nieznane średniowieczne królestwo sudańskie*, nadbitka z: „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie” 1970.
- *Arabic External Sources for the History of Africa to the South of Sahara*, Wrocław 1969, *Prace Komisji Orientalistycznej PAN*, nr 9.
- *The Ibadites in Arabia and Africa*, „Journal of World History” 1971, 13, s. 51-130.
- *West African food in the Middle Ages. According to Arabic Sources*, London 1974.
- *Etudes maghrébines et soudanaises I*, „Prace Orientalistyczne” 1976, t. 22.
- *L'origine nord-africaine des Bafour*, [w:] *Actes du Deuxième Congrès International D'Étude des Cultures de la Méditerranée Occidentale*, Alger 1978, s. 145-154.
- *Etudes maghrébines et soudanaises II*, „Prace Orientalistyczne” 1983, t. 26.
- *Gannar – Le Nom Wolof de la Mauritanie*, „Paideuma. Mitteilungen und Kulturkunde” 1989, Bd. 35, s. 177-179.
- *The Role of the Sahara and Saharians in the Relationships between North and South*, [w:] *General History of Africa*, t. 3: *Africa from the 7th to the 11th Century*, red. I. Hrbek, London 1992.

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania pani dr Urszuli Lewickiej-Rajewskiej, córce prof. Tadeusza Lewickiego za udzielenie wywiadu i udostępnienie mi archiwum rodzinnego, oraz pani dr Alicji Małeckiej, wieloletniemu pracownikowi naukowo-dydaktycznemu Instytutu Orientalistyki, za udzielenie wywiadu dotyczącego osoby profesora Tadeusza Lewickiego.

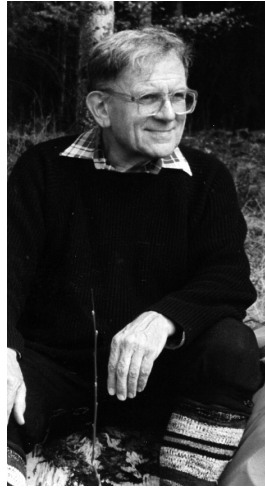
BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego,teczki personalne pracowników UJ, sygn. SIII 246 (Tadeusz Lewicki).
- BUBKA Jolanta, OSTAFIN Barbara, *Tadeusz Lewicki (1906-1992)*, [w:] *Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego*, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.
- HAUZIŃSKI Jerzy, *Więcej niż jedno życie, czyli o profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*, „Litteraria Copernicana” 2014, 1, <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/LC/article/view/LC.2014.012/4197>.
- Kolokwium naukowe ku czci profesora Tadeusza Lewickiego w pierwszą rocznicę śmierci (1993), „Africana Bulletin” 1994, 42.
- KOŚCIELNIAK Krzysztof, *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906-1992) to Islamic and West African studies*, „Analecta Cracoviensia” 2012, t. 44, <http://bc.upjp2.edu.pl/dlibra/plain-content?id=1114>.
- KOWALSKA-LEWICKA Anna, *Mauretania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.
- KOWALSKA-LEWICKA Anna, *Modern changes of women's life in M'Zab*, „Ethnologia Polona” 1991, t. 15-16.
- KUCZYŃSKI Antoni, *Korzenie i współczesność polskich badań etnologicznych w Afryce*, „Etnografia Polska” 1994, t. 38, z. 1-2.

- LEWICKA-RAJEWSKA Urszula, *Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki przy Instytucie Orientalistyki – zlikwidowana, „Alma Mater” 2012, 150.*
- MACIUSZAK Kinga, *Z historii orientalistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim, „Alma Mater” 2009-2010, 120-121.*
- MAŁECKA Alicja, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992), „Cracovia Leopoldis” 1998, nr 15.*
- MAŃCZAK Witold, *Prace romanistyczne profesora Tadeusza Lewickiego, [w:] Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.*
- MICHAŁAK Barbara, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Tadeusza Lewickiego, „Przegląd Orientalistyczny” 1994, nr 1-2.*
- ROZYNEK Józef, ZIÓŁKOWSKI Józef, *Doktorzy honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego 1948-2002, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.*
- SOURDEL Dominique, SOURDEL Janine, *Cywilizacja islamu, tłum. M. Skuratowicz, W. Dembski, PIW, Warszawa 1980.*
- SPISS Anna, *Dr Anna Kowalska-Lewicka (1920-2009), 2009, 10 XII, (59), http://pauza.krakow.pl/59_3_2009.*
- Tadeusz Lewicki, [w:] Powstańcze biogramy, http://www.1944.pl/historia/powstancze-biogramy/Tadeusz_Lewicki_1.*
- Wielka Encyklopedia PWN, Warszawa 2003, t. 18.*
- ZABORSKI Andrzej, *Min Bilād Aṣ-Ṣaḡaliba Ilā Bilād As-Sūdān – od Słowiańszczyzny po Sudan, [w:] Studia Orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata. Materiały sesji naukowej poświęconej pamięci profesora Tadeusza Lewickiego, Kraków, 17-18 listopada 1993, red. E. GÓRSKA, B. OSTAFIN, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Filologii Orientalnej, Kraków 1994.*
- ZABORSKI Andrzej, *Tadeusz Lewicki (1906-1992), [w:] Złota księga Wydziału Filologicznego, red. J. MICHAŁIK, W. WALECKI, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.*

Profesor Andrzej Waligórski, fot. J. Rys¹

Profesor Leszek Dziegiel²

¹ Zdjęcie pochodzi z publikacji: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. FRYŚ-PIETRASZKOWA, A. KOWALSKA-LEWICKA, A. SPISS, t. 1, Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, Kraków 2002, s. 298.

² Fotografia ze zbiorów Pracowni Dokumentacji i Informacji Etnograficznej UJ.

Joanna Bar
Instytut Politologii
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

TEMATYKA AFRYKAŃSKA
W BADANIACH
ANDRZEJA WALIGÓRSKIEGO
I LESZKA DZIĘGŁA

OKRES POWOJENNY w Polsce nie sprzyjał organizacji zagranicznych badań terenowych, tym bardziej prowadzonych na terenach państw kolonialnych, administrowanych przez kraje Europy Zachodniej. Niemniej jednak istniała grupa polskich badaczy, którzy mieli możliwość poznawania i badania kultur pozaeuropejskich. Chronologicznie pierwszym z polskich antropologów, którzy po II wojnie światowej prowadzili badania naukowe na kontynencie afrykańskim, był Andrzej Waligórski, uczeń i doktorant Bronisława Malinowskiego³.

³ W tekście autorka będzie posługiwać się terminem „antropologia”, gdyż to anglosaskie określenie (twórcami pojęcia byli uczeni z Wielkiej Brytanii i jej kręgu polityczno-kulturowego) rozumiane jako synonim etnologii pojawia się w Polsce coraz częściej, zastępując bardziej znane polskiemu czytelnikowi pojęcia etnografii i etnologii.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie sylwetek naukowych oraz analiza afrykanistycznego dorobku naukowego dwóch krakowskich antropologów, absolwentów, a następnie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, których badania związane były z problematyką afrykańską. Profesor Andrzej Waligórski spędził dwa lata w Kenii (1946-1948) wśród plemienia Luo, prowadząc tam intensywne badania terenowe. Profesor Leszek Dzięgiel, jego uczeń, doktorant, współautor i kontynuator jego prac, mimo podejmowanych starań, nigdy nie zdołał osobiście zobaczyć Afryki i jej piękna.

Podstawę źródłową niniejszego artykułu stanowią w pierwszym rzędzie dwa obszernie wywiady z Leszkiem Dzięglem, przeprowadzone przez autorkę w latach 2001 i 2005, jako część międzynarodowego programu badawczego *Wandel und Kontinuität in den Transformationsländern Ost- und Südosteuropas*⁴. W wywiadach tych znalazły się informacje na temat współpracy z Andrzejem Waligórskim oraz o wspólnym opracowywaniu przywiezionych przez niego z Kenii wyników badań terenowych. Uzupełnieniem uzyskanych wówczas danych stały się dwie monografie autorstwa Leszka Dzięgla: *Swoboda na smyczy. Wspomnienia 1946-1956*⁵, praca o charakterze autobiograficznym, wydana w Krakowie w 1996 roku, oraz mające mniej osobisty charakter, choć także poświęcone środowisku krakowskiej

⁴ Program ten realizowany był w ramach międzynarodowego grantu FOROST (*Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa*) pod kierownictwem prof. Klaus Rotha z monachijskiego Ludwig-Maximilians-Universität w latach 2001-2005.

⁵ L. DZIĘGIEL, *Swoboda na smyczy. Wspomnienia 1946-1956*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 1996.

inteligencji opracowanie *Paradise in a Concrete Cage. Daily Life in Communist Poland. An Ethnologist's View*⁶.

Spośród tekstów wspomnieniowych, które ukazały się po śmierci Leszka Dziegla, należy wymienić artykuły Krzysztofa Lalika (*Wspomnienie o profesorze Leszku Dziegłu*)⁷, Eugeniusza Jaworskiego i Ewy Kosowskiej (*Leszek Dziegiel 1931-2005*)⁸, Macieja Kurcza (*Profesor Leszek Dziegiel – antropolog niezapomniany*)⁹ oraz Marka Tracza (*Prof. dr hab. Leszek Dziegiel: 15 IX 1931 – 19 IV 2005*)¹⁰. Poświadczają one wysoką pozycję Leszka Dziegla w świecie nauki polskiej jako uznanego antropologa oraz wybitnego znawcę problemów kurdyjskich. Autorka niniejszego artykułu natomiast, sama związana naukowo z tematyką afrykańską, miała również możliwość poznania i docenienia dorobku profesora jako wybitnego znawcy zagadnień Afryki Wschodniej¹¹.

Sylwetka i dorobek naukowy starszego o pokolenie Andrzeja Waligórskiego zostały zaprezentowane w wydawnictwie *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, w tomie pierwszym, w biogramie autorstwa

⁶ IDEM, *Paradise in a Concrete Cage. Daily Life in Communist Poland. An Ethnologist's View*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 1998.

⁷ K. LALIK, *Wspomnienie o profesorze Leszku Dziegłu*, „Arcana” 2005, nr 3, s. 85-88.

⁸ E. JAWORSKI, E. KOSOWSKA, *Leszek Dziegiel (1931-2005)*, „Lud” 2005, t. 89, s. 384-394.

⁹ M. KURCZ, *Profesor Leszek Dziegiel – antropolog niezapomniany*, „Arcana” 2006, nr 2, s. 169-174.

¹⁰ M. TRACZ, *Prof. dr hab. Leszek Dziegiel: (15 IX 1931 – 19 IV 2005)*, „Etnografia Polska” 2005, t. 49, z. 1/2, s. 219-222.

¹¹ Pełny spis publikacji Leszka Dziegla, związanych z tematyką afrykańską, został zamieszczony w wykazie bibliograficznym.

Leszka Dzięgła¹², a także w licznych artykułach wspomnieniowych, autorstwa zarówno Dzięgła (m.in. *Andrzej Waligórski 1908-1974*¹³, *Andrzej Waligórski – etnograf szybko zapomniany*¹⁴, *Z perspektywy ucznia*¹⁵), jak i innych jego współpracowników i uczniów, m.in.: Barbary Olszewskiej-Dyoniziak (*Profesor Andrzej Waligórski 28 XII 1908 – 8 VIII 1974*¹⁶) oraz Andrzeja Palucha (*Wspomnienie o profesorze Andrzeju Waligórskim*¹⁷). Jego pamięci zostało poświęcone opracowanie zbiorowe *Antropologiczne wizje kultury. Praca zbiorowa poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Waligórskiego*¹⁸. Spośród publikacji afrykanistycznych Andrzeja Waligórskiego wymieniona zostanie w tym miejscu jedynie najważniejsza monografia *Społeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949. Studium wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*¹⁹, lista pozostałych prac, związanych tema-

¹² L. DZIĘGIEL, *Andrzej Waligórski (1908-1974)*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy...*, s. 298-302.

¹³ IDEM, *Andrzej Waligórski 1908-1974*, „Etnografia Polska” 1975, t. 19, z. 2, s. 19-23.

¹⁴ IDEM, *Andrzej Waligórski – etnograf szybko zapomniany*, [w:] *Na egzotycznych szlakach. O polskich badaniach etnograficznych w Afryce, Ameryce i Azji w dobie powojennej*, red. IDEM, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1987, s. 11-22.

¹⁵ IDEM, *Z perspektywy ucznia*, [w:] *Autorytety polskie*, red. B. GOŁĘBIEWSKI, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2002, s. 70-71.

¹⁶ B. OLSZEWSKA-DYONIZIAK, *Profesor Andrzej Waligórski 28 XII 1908 – 8 VIII 1974*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1976, z. 9, s. 11-17.

¹⁷ A. PALUCH, *Wspomnienie o profesorze Andrzeju Waligórskim*, „Przegląd Socjologiczny” 1976, t. 28, s. 342-344.

¹⁸ *Antropologiczne wizje kultury. Praca zbiorowa poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Waligórskiego*, red. B. OLSZEWSKA-DYONIZIAK, Wydawnictwo „Studeu”, Ustroń 2004.

¹⁹ A. WALIGÓRSKI, *Społeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949. Studium wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969.

tycznie z Afryką, zamieszczona została w spisie bibliograficznym.

Andrzej Waligórski urodził się w 1908 roku w Krakowie. W 1926 roku podjął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, studiując równolegle na kierunkach: filozofia, językoznawstwo ogólne i anglistyka. W 1931 roku uzyskał stopień magistra filozofii z zakresu językoznawstwa, a następnie dzięki poparciu profesora Romana Dyboskiego dwukrotnie otrzymał z Funduszu Kultury Narodowej roczne stypendium na studia w Londynie²⁰.

Andrzej Waligórski, studiując w London School of Economics, zafascynowany seminariami prowadzonymi przez Bronisława Malinowskiego, w których uczestniczyła grupa inteligencji afrykańskiej, m.in. przyszły prezydent niepodległej Kenii Jomo Kenyatta, skierował swe zainteresowania ku nowym dla niego obszarom badawczym: afrykanistyce i antropologii – zwłaszcza w ujęciu funkcjonalnym oraz antropologii ekonomicznej²¹. Były to lata, które najpełniej ukształtowały zarówno jego warsztat badawczy, jak i horyzonty naukowe. Studia w London School of Economics zakończył uzyskaniem w 1938 roku stopnia doktora filozofii, obroną rozprawy „Język sugestii, magii i propagandy we współczesnym społeczeństwie brytyjskim”, napisanej pod kierunkiem Bronisława Malinowskiego²².

²⁰ L. DZIĘGIEL, *Andrzej Waligórski (1908-1974)*, s. 298; cytowana tu nota biograficzna była podstawowym źródłem danych przytaczanych w prezentacji życiorysu i działalności naukowej A. Waligórskiego.

²¹ A. KUCZYŃSKI, „*Eleganci w białych garniturach, często z własnym rowerem...*”, *relacja Andrzeja Waligórskiego*, [w:] *Wśród buszu i czarowników. Antologia polskich relacji o ludach Afryki*, red. IDEM, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1990, s. 418.

²² L. DZIĘGIEL, *Andrzej Waligórski (1908-1974)*, s. 299.

Powróciwszy do kraju na krótko przed wybuchem II wojny światowej, Andrzej Waligórski podjął pracę w Państwowym Instytucie Kultury Wsi w Warszawie, łącząc ją z wykładami głoszonymi na Wydziale Rolnym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po wybuchu wojny wziął udział w kampanii wrześniowej, zaś po ucieczce z obozu jenieckiego, w Paryżu w roku 1940 zgłosił swój akces do tworzących się na emigracji Polskich Sił Zbrojnych. Ze względu jednak na swe wykształcenie i kontakty naukowe został oddelegowany do pracy o charakterze naukowo-politycznym w Królewskim Instytucie ds. Międzynarodowych w Londynie, w którym poprzez działania propagandowo-informacyjne, m.in. liczne odczyty, działał na rzecz sprawy polskiej.

Po zakończeniu wojny nie zdecydował się na natychmiastowy powrót do kraju, m.in. ze względu na możliwość podjęcia badań terenowych w Afryce, zleconych mu przez Uniwersytet Londyński. Wyjazd do prowincji Nyanza, znajdującej się na terenach ówczesnej Brytyjskiej Afryki Wschodniej, dzisiejszej Kenii, był możliwy dzięki pośrednictwu poznanej na seminariach Malinowskiego Audrey I. Richards, już wówczas uznanej badaczki Afryki.

Okres od czerwca 1946 do kwietnia 1948 roku Waligórski spędził w jednej z wiosek nilockich Luo – drugiego co do wielkości plemienia kenijskiego. Doskonale przygotowany do prowadzonych badań, zarówno dzięki wykształceniu, jak i znajomości języka badanej społeczności, przez dwa lata prowadził obserwację uczestniczącą, analizując roczny cykl prac społeczności rolniczej. Przedmiotem jego badań były zagadnienia szeroko rozumianej antropologii ekonomicznej, procesy przemian związanych z modernizacją społeczno-kulturową oraz kulturowe konsekwencje transformacji gospodarczej, wspieranej przez brytyjskie

władze kolonialne; polegającej na przechodzeniu od tradycyjnej gospodarki plemiennej pasterskich nomadów do gospodarki towarowej i pieniężno-rynkowej osiadłych rolników. Jak napisał wiele lat później jego uczeń: „Były to pierwsze w dziejach polskiej etnologii nowoczesne, stacjonarne badania empiryczne na Czarnym Kontynencie”²³.

Po zakończeniu badań, mimo oferty zatrudnienia na Uniwersytecie Londyńskim, Waligórski podjął decyzję o powrocie do kraju i rodzinnego Krakowa, gdzie podjął pracę w ówczesnej Katedrze Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego, od 1948 roku jako adiunkt, od 1955 roku jako docent, jednocześnie aktywnie działając w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym (PTL).

Oceniając jego dorobek naukowy z tego okresu, należy mieć na uwadze kilka istotnych faktów, przede wszystkim – w ówczesnych realiach politycznych nastąpiło odcięcie polskiej humanistyki od światowego nurtu nauki. Nie było dostępu do nowo wydawanych zachodnich książek oraz specjalistycznych czasopism naukowych. W cieniu rosnącego prymatu marksizmu malały wpływy dominują-

²³ *Ibidem*; warto zwrócić uwagę, że w latach 1907-1909 prowadził terenowe badania antropologiczne w Afryce Jan Czekanowski, były to jednak badania o innym charakterze. Czekanowski podczas swojego również dwuletniego pobytu przebył trasę prowadzącą z Mombasy poprzez Jezioro Wiktorii do Rwandy, następnie wzdłuż Rowu Środkowoafrykańskiego do Jeziora Alberta, dalej w kierunku dorzeczy rzek Ituri-Aruwimi i Uele, tym samym poświęcając badanym społecznościom najwyżej kilkanaście dni. Rodzaj prowadzonych przez Czekanowskiego eksploracji zaliczyć można do typu badań nazwanych później przez brytyjskiego badacza W.H.R. Riversa „badaniami surveyowymi”. Polegają one na pobycie wśród plemion zamieszkujących rozległejsze terytoria w celu sprecyzowania problematyki wymagającej badań. „Badania surveyowe” stanowią więc przeciwieństwo „badań intensywnych”, popularnych dopiero od czasów Bronisława Malinowskiego.

cych przed wojną i żywych w polskim dyskursie naukowym kierunków teoretycznych, w sytuacji gdy zgodnie z celną konstatacją Jerzego Damrosza „[...] stronami sporu byli marksiści i wszelcy inni”²⁴.

Badania pozaeuropejskie zostały zarzucone, zarówno ze względu na brak praktycznych możliwości ich prowadzenia, jak i ze względów ideologicznych. Afrykanistykę łączono z sukcesami kolonialnymi państw zachodnich, a tym samym z wrogiem socjalizmowi imperializmem.

Odcięcie od kontaktów zagranicznych narzucało skierowanie zainteresowania badawczego ku tematom krajowym, lecz również w ograniczonym zakresie. W okresie stalinowskim w niełasce cały czas pozostawała socjologia; niemożliwe były jakiekolwiek prace prowadzone na podstawie badań opinii publicznej. W praktyce naukom społecznym pozostawały do realizacji prowadzone w ograniczonym zakresie badania zmian społeczności miast i wsi pod wpływem przemian socjalistycznych oraz badania kultury materialnej. Zgodnie z duchem czasu, w roku 1950 na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego zostało powołane Studium Historii Kultury Materialnej. Katedra Etnografii odrodziła się jako samodzielna jednostka dopiero w 1956 roku²⁵.

Jak więc mógł być wówczas postrzegany przez władze Andrzej Waligórski, uczeń Bronisława Malinowskiego i londyńskiej School of Economics, stypendysta brytyj-

²⁴ J. DAMROSZ, *Myśl teoretyczna w polskiej etnografii i etnologii w okresie powojennym 1945-89*, Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna, Warszawa – Siedlce 1996, s. 76.

²⁵ *Historia Instytutu*, [on-line:] <http://www.etnologia.uj.edu.pl/instytut/historia> – 15 IV 2015.

ski w Afryce, zwolennik funkcjonalizmu, krytykowanego przez naukę marksistowską?

Trudna dla niego sytuacja zmieniła się nieco dopiero u progu lat 60., gdy – wraz z rywalizacją o wpływy w nowo powstających państwach afrykańskich – polityczna poprawność pozwalała zwrócić zainteresowanie ku Czarnemu Lądowi. W prasie naukowej i popularnonaukowej zaczęły sobie przecierać szlak coraz liczniejsze artykuły i rozprawy poświęcone Afryce, pojawiły się pierwsze monografie.

Wówczas właśnie Andrzej Waligórski podjął wykłady na Uniwersytecie Warszawskim, prowadzone dla studentów etnografii oraz w nowo utworzonym Studium Afrykanistycznym tej uczelni. Poprawiła się także jego pozycja w organizacyjnych strukturach naukowych. W Warszawie został członkiem Rady Naukowej wspomnianego Studium Afrykanistycznego, Rady Naukowej Pracowni Zagadnień Społecznych i Kulturalnych Afryki Współczesnej Polskiej Akademii Nauk. W Krakowie – został mianowany członkiem Komisji Socjologicznej, Komisji Orientalistycznej oraz Komisji Etnograficznej przy krakowskim oddziale PAN. W latach 1962-1963 zajmował stanowisko prezesa krakowskiego oddziału PTL, od 1966 roku był członkiem Zarządu Sekcji Amerykanistycznej PTL. W 1968 roku Andrzej Waligórski został mianowany profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Choć już w pierwszych miesiącach po powrocie do kraju Waligórski złożył do wydawnictwa swój pierwszy artykuł związany tematycznie z pobytem w Kenii (*Gleboznawstwo pierwotne*)²⁶, to jednak dopiero w latach 60. ukazały się po-

²⁶ A. WALIGÓRSKI, *Gleboznawstwo pierwotne*, „Lud” 1948-1951, t. 39, s. 181-227.

zostałe publikacje afrykanistyczne (odpowiednio: *Gospodarka chłopska na terenach kolonialnych i pokolonialnych*²⁷, *Studia nad więzią terytorialną i rodzinną wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*²⁸, *Kinship Terminology of the Luo*²⁹). Dopiero w 1969 roku, nakładem Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, ukazała się monografia Andrzeja Waligórskiego podsumowująca wyniki badań, przeprowadzonych w Kenii, zatytułowana *Spółeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949. Studium wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*³⁰.

Warto zwrócić jednak uwagę na fakt, że publikując artykuły i monografie w okresie dwudziestu lat, które upływały od prowadzonych przez niego badań terenowych, Andrzej Waligórski potrafił odnieść wyniki swoich badań do stanu aktualnego, zapewne dzięki prywatnym kontaktom i uzyskiwanym dzięki nim nowszym publikacjom. Nabytą w ten sposób wiedzę na temat bieżących problemów Kenii mógł potwierdzić własne obserwacje, iż również u progu niepodległości Luo, jak żadne inne plemię w tym kraju, potrafili się przystosować do warunków stworzonych przez Europejczyków. Potrafili zarówno zwiększać areał ziemi uprawnej, jak i ciągnąć korzyści z gospodarki pieniężnej, sprzedając nadwyżki rolnicze i hodowlane, stając się siłą roboczą – jako policjanci, robotnicy, dokerzy. Dążąc do oświaty i wykształcenia, przejmowali stanowiska w admi-

²⁷ IDEM, *Gospodarka chłopska na terenach kolonialnych i pokolonialnych*, „Przegląd Socjologiczny” 1965, t. 19/1, s. 61-95.

²⁸ IDEM, *Studia nad więzią terytorialną i rodzinną wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*, „Etnografia Polska” 1964, t. 7, s. 299-362.

²⁹ IDEM, *Kinship Terminology of the Luo*, „Africana Bulletin” 1968, nr 8, s. 57-63.

³⁰ IDEM, *Spółeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949...*

nistracji, prowadzili działalność polityczno-emancypacyjną. Konkludując, że obserwowany przez niego system społeczno-gospodarczy Luo „uksztaltował się w oparciu o trzy odrębne, wyrastające z różnych źródeł i zgoła niezharmonizowane ze sobą tendencje: nilocką – pasterską, bantuską – rolniczą oraz – znacznie zresztą późniejszą – europejską cywilizację techniczną”³¹, badał ich wzajemne zależności.

Wspomniana powyżej monografia *Spółeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949...*, która ukazała się w postaci podręcznika-skryptu była zarazem jego ostatnim tekstem poświęconym Afryce. W swej powojennej pracy badawczej Andrzej Waligórski analizował bowiem trzy odrębne obszary tematyczne. Jak już wspomniano, opracowywał wyniki badań przeprowadzonych w Afryce Wschodniej; zakładał, że jest to modelowy obszar przyszłego rozwoju społeczeństw chłopskich w Afryce. Rozważał zagadnienia teorii kultury, podkreślał wartość metody funkcjonalnej, i wreszcie analizował historię antropologii kulturowej, będąc zarazem autorem pierwszego polskiego podręcznika z tego zakresu, zatytułowanego *Antropologiczna koncepcja człowieka*³².

Równolegle pragnął popularyzować myśl i dorobek naukowy swego mentora Bronisława Malinowskiego w Polsce. Jeszcze przed wojną, w 1937 roku, wspólnie z Józefem Chałasińskim przetłumaczył *Życie seksualne dzikich*³³. Idea

³¹ *Ibidem*, s. 67.

³² IDEM, *Antropologiczna koncepcja człowieka*, PWN, Warszawa 1997.

³³ B. MALINOWSKI, *Życie seksualne dzikich w północno-zachodniej Melanezji. Miłość, małżeństwo i życie rodzinne u krajowców z Wysp Trobrianda Brytyjskiej Nowej Gwinei*, Wydawnictwo J. Przeworskiego, Warszawa 1938.

wydania *Dzieł wszystkich* Malinowskiego została zrealizowana jednak dopiero po śmierci Waligórskiego.

Ostatnie lata życia Andrzeja Waligórskiego upłynęły na niezwykle intensywnej pracy naukowej i organizacyjnej. W 1973 roku został kierownikiem Zakładu Kultury i Oświaty Instytutu Socjologii UJ, prezesem reaktywowanej w tym roku Komisji Etnograficznej przy oddziale PAN w Krakowie, równocześnie zasiadał w Radzie Naukowej Instytutu Rolnictwa i Leśnictwa Krajów Tropikalnych i Subtropikalnych ówczesnej Akademii Rolniczej w Krakowie. Snuł plany wydawnicze, przygotowywał nowe programy studiów. Plany te przerwała śmierć. Andrzej Waligórski zmarł w 1974 roku. Pozostawił po sobie grono uczniów, zafascynowanych zarówno wiedzą, jak i niezwykłą osobowością uczonego, podejmujących także zagadnienia kultur pozaeuropejskich. Tematykę badań afrykanistycznych zdołali podjąć i kontynuować m.in. Andrzej Paluch, przyszły twórca Zakładu Antropologii Społecznej Instytutu Socjologii UJ, Dyrektor Instytutu Socjologii UJ w latach 1988-1990, kontynuator idei wydania *Dzieł wszystkich* Bronisława Malinowskiego, a także Leszek Dzięgiel, dyrektor Instytutu Etnologii UJ w latach 1987-1999, współpracownik w zakresie opracowywania materiałów terenowych przywiezionych z Kenii i współautor publikacji o tej tematyce.

Leszek Dzięgiel urodził się w 1931 roku w rodzinie inteligentnej w Mysłowicach. W 1950 roku pomyślnie zdany egzaminem maturalnym ukończył naukę w katowickim Liceum im. Adama Mickiewicza i planował podjąć studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, na kierunku Historia. Jednak ze względu zarówno na pochodzenie społeczne, jak i brak przynależności do ówczesnych prosystemowych

organizacji młodzieżowych, mimo doskonale zdanego egzaminu wstępnego, został przydzielony do Studium Historii Kultury Materialnej. Studia te zakończył w roku 1955 obroną pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. Kazimierza Muszyńskiego i uzyskaniem stopnia magistra etnografii³⁴.

W 1972 roku uzyskał tytuł doktora nauk historycznych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, broniąc pracę zatytułowaną „Rolnictwo chłopskie w Afryce Wschodniej – studium z zakresu etnologii antropologicznej”, której promotorem był profesor Andrzej Waligórski.

Stosunkowo długi, siedemnastoletni odstęp czasu, który upłynął między zakończeniem studiów a obroną pracy doktorskiej, związany był z wieloletnimi problemami ze znalezieniem pracy w wyuczonym zawodzie. Utworzone w 1950 roku z powodów ideologiczno-politycznych Studium Historii Kultury Materialnej nie zapewniało swym absolwentom ani pracy w Krakowie, ani możliwości dalszego rozwoju naukowego.

Pracy zgodnej z nabytym wykształceniem można było szukać jedynie w prowincjonalnych placówkach muzealnych. Nakazy pracy w tym właśnie okresie zaczęły przechodzić do przeszłości, a i tak – wobec przysłowiowej już wtedy „nadprodukcji humanistów” – w praktyce nie obejmowały one nigdy ani etnografów, ani archeologów.

Krakowski ośrodek uniwersytecki dysponował ubogą ofertą etatową dla swych absolwentów, zwłaszcza humani-

³⁴ Podstawowym źródłem danych przytaczanych w życiorysie i działalności naukowej Leszka Dziągła były wspomniane we wstępie pracy wywiady dla programu FOROST, przeprowadzone w latach 2001 i 2005.

stów, a samo miasto pozostawało w tym czasie administracyjnie zamknięte. Trudności z zameldowaniem się w nim miał każdy, kto nie mógł wykazać się stałym zatrudnieniem, z drugiej strony utrudniano również zatrudnianie osób, które nie posiadały zaświadczenia o stałym zameldowaniu w Krakowie.

W przypadku pochodzącego spoza Krakowa Dziegła nadzieje na możliwość pozostania w Krakowie i kontynuacji rozpoczętej już w czasie studiów pracy naukowej wiązały się z teoretyczną możliwością podjęcia studiów doktoranckich, które wówczas, przez krótki czas, nazywano według radzieckiej terminologii „aspiranturą”. Celujące wyniki w nauce, badania terenowe, prowadzone już w czasie studiów pod kierunkiem wybitnych krakowskich profesorów: Kazimierza Muszyńskiego, Romana Reinfussa, Kazimierza Dobrowolskiego, Andrzeja Waligórskiego oraz publikacje naukowe dawały – jak się wydawało – realne poparcie dla tych ambicji. O negatywnym wyniku rozmowy kwalifikacyjnej zdecydowały jednak kwestie polityczne i brak poparcia stosownej jednostki partyjnej dla bezpartyjnego absolwenta.

W następnych latach Leszek Dziegiel pracował m.in. jako redaktor czasopisma krajoznawczego „Ziemia”, przy wykopaliskach archeologicznych wokół Nowej Huty, jako instalator urządzeń odgromowych we wsiach podkrakowskich, nauczyciel języka polskiego i historii w Niższym Seminarium Duchownym w Katowicach, instruktor turystyki i krajoznawstwa w Pałacu Młodzieży w Katowicach czy w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, w którym pełnił funkcję kierownika budowy muzeum skansenowskiego.

Mimo trudnych okoliczności życiowych osobista determinacja sprawiła, że nigdy nie zerwał kontaktu ze

światem nauki. Dzięki podtrzymywanej przyjaźni z prof. Andrzejem Waligórskim otrzymał od niego propozycję sporządzenia kwerendy i naukowego opracowania części wyników badań, przywiezionych z Kenii.

Jak już wspomniano, po 1969 roku Andrzej Waligórski zdecydował się zawiesić czasowo prace nad dalszą publikacją opracowań, poświęconych Afryce, pozostałe zaś nieopracowane materiały z badań terenowych przekazał właśnie Dzięgliwi. Zostały one wykorzystane m.in. do przygotowywanej przez niego pracy doktorskiej, w której miały stać się podstawą rozdziału wstępnego, stanowiącego punkt wyjścia do rozważań na temat późniejszej ewolucji chłopstwa wschodnioafrykańskiego³⁵, a także do opublikowanego pod dwoma nazwiskami artykułu *Roczny cykl produkcyjny chłopskiej zagrody zachodniokenijskich Luo*³⁶.

Mimo że Andrzej Waligórski wykładał antropologię społeczną na Uniwersytecie Jagiellońskim do roku 1974, nie miał zbyt dużych możliwości, by pomóc swojemu doktorantowi w karierze uniwersyteckiej. Dopomógł mu jednak w otrzymaniu pierwszej stałej pracy o charakterze naukowym – w nowo utworzonym wówczas Instytucie Rolnictwa i Leśnictwa Krajów Tropikalnych i Subtropikalnych przy ówczesnej Akademii Rolniczej w Krakowie. Leszek Dzięgiel pracował tam do roku 1983, kolejno jako pracownik naukowo-techniczny, adiunkt i docent. Jednostka badawcza oferowała swym pracownikom możliwość rozwoju naukowego, udostępniając księgozbiór z szeregiem cennych publikacji tematycznych w języku angielskim, pozyskiwa-

³⁵ A. KUCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 422.

³⁶ L. DZIĘGIEL, A. WALIGÓRSKI, *Roczny cykl produkcyjny chłopskiej zagrody zachodniokenijskich Luo*, „Lud” 1974, t. 58, s. 41-72.

nych z zagranicy; w dużej mierze dotyczących także Afryki. Instytut umożliwiał również swoim pracownikom naukę i doskonalenie znajomości języka angielskiego. Mimo planów i przygotowań Dziegiel nie pojechał jednak nigdy do Afryki. Przypadek sprawił, że obszarem jego dalszych zainteresowań stała się Azja.

W 1974 roku Leszek Dziegiel otrzymał roczne stypendium rządu Republiki Afganistanu. Ponowna okazja do wyjazdu naukowego pojawiła się po czterech latach, w 1977 roku. Wówczas udało mu się zrealizować pierwszy z serii trzech wyjazdów do Kurdystanu irackiego, gdzie zebrał oryginalny materiał terenowy, pozyskany w około 80 wsiach północno-wschodnich prowincji Iraku, który przysłużył się do przygotowania rozprawy habilitacyjnej „Społeczność wiejska współczesnego Kurdystanu irackiego u progu modernizacji”, obronionej w roku 1982 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Rozprawę habilitacyjną wydano w języku angielskim, dzięki czemu jej treść odbiła się szerokim echem w środowiskach diaspory kurdyjskiej na Zachodzie. Po przetłumaczeniu zaś na język kurdyjski – sorani – do dziś pozostaje istotną pozycją wśród lektur uniwersyteckich w irackim Kurdystanie.

Habilitacja była ostatnim krokiem w kierunku uzyskania statusu samodzielnego pracownika naukowego. Jej obrona zbiegła się w czasie z kryzysem personalno-organizacyjnym w ówczesnej Katedrze Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego, której groziło rozwiązanie z powodu braku wystarczającej liczby samodzielnych pracowników. W 1982 roku Leszek Dziegiel podjął pracę w Instytucie Etnologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1987 roku, ze względu na ciężką chorobę prof. Anny Zembrzyckiej-Kunachowicz, objął stanowisko dyrektora jednostki

(która w 1995 roku została przemianowana na Instytut Etnologii), pozostając na tym stanowisku do 1999 roku. Po przejściu na emeryturę w roku 2001 sprawował nadal funkcję kierownika jednego z zakładów Instytutu, wówczas już Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej. Na lata pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim przypadają nadania stopni profesorskich: stanowiska profesora nadzwyczajnego UJ w roku 1992, tytułu profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych w roku 1995, a następnie stanowisko profesora zwyczajnego w roku 2000.

W tym okresie Leszek Dziegiel rozpoczął kolejny, trzeci już w swoim życiu zawodowym kierunek badań, który sam określał jako badanie wpływu „realnego socjalizmu” na życie i kulturę codzienną Polski oraz krajów postsojalistycznych Europy Środkowej i Wschodniej (zwłaszcza miast i ich inteligencji), prowadzonych także na podstawie własnych przeżyć i doświadczeń.

Leszek Dziegiel był aktywnym działaczem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, członkiem Komitetu Nauk Etnologicznych PAN oraz Komisji Etnograficznej Oddziału Krakowskiego PAN. Zmarł w 2005 roku. Pisząca te słowa była jego studentką i doktorantką, jedną z grupy osób, których zafascynował swą pasją i przyczynił się do skierowania zainteresowań badawczych ku Afryce.

* * *

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na współczesne znaczenie wiedzy na temat plemion zamieszkujących Kenię i Sudan Południowy. Jest ona niezwykle istotna dla zrozumienia genezy i uwarunkowań sporów i walk na tle etnicznym, które cyklicznie wybuchają w tym regionie. W Afryce Wschodniej – podobnie jak w innych regionach tego konty-

mentu – obywatele poszczególnych państw nadal nierzadko przekładają tożsamość plemienną nad narodową. Dość wspomnieć, że w wyborach prezydenckich, które odbyły się 27 grudnia 2007 roku w Kenii o wyborze prezydenta w praktyce decydowały dwie grupy etniczne. Ubiegający się o reelekcję prezydent Mwaki Kibaki reprezentował interesy plemienia Kikuju, a Rail Odinga, lider opozycyjnego ugrupowania Pomarańczowy Ruch Demokratyczny (ODM, Orange Democratic Movement), mógł liczyć na głosy członków plemienia Luo. Luo, straciwszy swą uprzywilejowaną pozycję z okresu kolonialnego, od lat oskarżają Kikuju, że od czasów ogłoszenia niepodległości przez Kenię w 1963 roku zdominowali oni życie polityczne w kraju. W grudniu 2007 roku w wyniku aktów przemocy z powodu walk politycznych na tle etnicznym zginęło około 300 osób, w ciągu kolejnego miesiąca ponad 800.

Znajomość genezy międzyplemiennych sporów, wybuchających w tej części Afryki między migrującą w przeszłości nilocką ludnością pasterską a osiadłymi rolnikami Bantu, istotna jest także dla zrozumienia szeroko pojmowanego tła wojny domowej w Sudanie Południowym. Tłumaczy także obserwowane współcześnie oznakiciążenia Sudanu Południowego w kierunku państw Wspólnoty Wschodnioafrykańskiej, tłumaczonego m.in. wielowiekową tradycją migracji ludów nilockich po terenach nieposiadających wyraźnych przeszkód geograficznych.

Współcześnie wszelkie oznaki niestabilności, zarówno w Sudanie Południowym, jak i w Kenii mają istotne znaczenie dla polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, ze względu na znaczenie strategiczne obu tych państw w obliczu narastającego zagrożenia fundamentalizmem islamskim. Sieć zależności jest jednak niezwykle skomplikowana,

jak choćby fakt, że z Luo wywodzi się rodzina prezydenta Obamy.

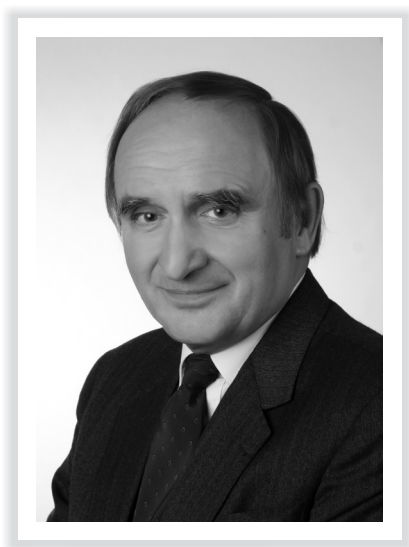
Badania Andrzeja Waligórskiego i Leszka Dziągła nad transformacją społeczno-gospodarczą Luo w okresie przełomowych dla wielu krajów Afryki lat 40. XX w. stanowią więc z pewnością cenny przyczynek nie tylko do poznania procesów przemian społeczno-gospodarczych w badanym okresie, lecz także do zrozumienia współczesnych konfliktów etnicznych w regionie.

BIBLIOGRAFIA

- Antropologiczne wizje kultury. Praca zbiorowa poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Waligórskiego*, red. B. OLSZEWSKA-DYONIZIAK, Wydawnictwo „Studeu”, Ustroń 2004.
- Autorytety polskie*, red. B. GOŁĘBIEWSKI, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2002.
- BAR Joanna, *Niełatwe dziesięciolecie. Postawy społeczno-polityczne inteligencji krakowskiej w latach 1956-1980*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2009.
- DAMROSZ Jerzy, *Myśl teoretyczna w polskiej etnografii i etnologii w okresie powojennym 1945-89*, Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna, Warszawa – Siedlce 1996.
- DZIĘGIEL Leszek, *Andrzej Waligórski – etnograf szybko zapomniany*, [w:] *Na egzotycznych szlakach. O polskich badaniach etnograficznych w Afryce, Ameryce i Azji w dobie powojennej*, red. L. DZIĘGIEL, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1987.
- DZIĘGIEL Leszek, *Andrzej Waligórski (1908-1974)*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. FRYŚ-PIETRASZKOWA, A. KOWALSKA-LEWICKA, A. SPISS, t. 1, Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, Kraków 2003.

- DZIĘGIEL Leszek, Andrzej Waligórski 1908-1974, „Etnografia Polska” 1975, t. 19, z. 2.
- DZIĘGIEL Leszek, *Paradise in a Concrete Cage. Daily Life in Communist Poland. An Ethnologist's View*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 1998.
- DZIĘGIEL Leszek, *Swoboda na smyczy. Wspomnienia 1946-1956*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 1996.
- DZIĘGIEL Leszek, *W pierścieniu pozorów*, „Arcana” 2005, nr 3.
- DZIĘGIEL Leszek, WALIGÓRSKI Andrzej, *Roczny cykl produkcyjny chłopskiej zagrody zachodniokenijskich Luo*, „Lud” 1974, t. 58.
- DZIĘGIEL Leszek, *Z perspektywy ucznia*, [w:] *Autorytety polskie*, red. B. GOŁĘBIEWSKI, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2002.
- Historia Instytutu*, [on-line:] <http://www.etnologia.uj.edu.pl/institut/historia>.
- JAWORSKI Eugeniusz, KOSOWSKA Ewa, *Leszek Dziegiel (1931-2005)*, „Lud” 2005, t. 89.
- KURCZ Maciej, *Profesor Leszek Dziegiel – antropolog niezapomniany*, „Arcana” 2006, nr 2.
- LALIK Krzysztof, *Wspomnienie o profesorze Leszku Dziegłu*, „Arcana” 2005, nr 3.
- MALINOWSKI Bronisław, *Życie seksualne dzikich w północno-zachodniej Melanezji. Miłość, małżeństwo i życie rodzinne u krajowców z Wysp Trobrianda Brytyjskiej Nowej Gwinei*, Wydawnictwo J. Przeworskiego, Warszawa 1938.
- MARKIEWICZ Władysław, JAKUBCZAK Franciszek, *Dzień powszedni Polaka w świetle pamiętników i kronik*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 1973, nr 1-2, s. 19-27.
- Na egzotycznych szlakach. O polskich badaniach etnograficznych w Afryce, Ameryce i Azji w dobie powojennej*, red. L. DZIĘGIEL, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1987.
- OLSZEWSKA-DYONIZIAK Barbara, *Profesor Andrzej Waligórski 28 XII 1908 – 8 VIII 1974*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1976, z. 9.
- PALUCH Andrzej, *Wspomnienie o profesorze Andrzeju Waligórskim*, „Przegląd Socjologiczny” 1976, t. 28.

- Polityczne wymiary etniczności*, red. M. MIECZKOWSKA, D. SCHOLZE, Wydawnictwo Dante, Kraków 2009.
- Prof. dr hab. Andrzej Waligórski, <http://www.socjologia.uj.edu.pl/andrzejwaligorski>.
- TRACZ Marek, Prof. dr hab. Leszek Dziegiel: (15 IX 1931 – 19 IV 2005), „Etnografia Polska” 2005, t. 49, z. 1/2.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Antropologiczna koncepcja człowieka*, PWN, Warszawa 1973.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Gleboznawstwo pierwotne*, „Lud” 1948-1951, t. 39.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Gospodarka chłopska na terenach kolonialnych i pokolonialnych*, „Przegląd Socjologiczny” 1965, t. 19/1.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Kinship Terminology of the Luo*, „Africana Bulletin” 1968, nr 8.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Spółeczność afrykańska w procesie przemian 1890-1949. Studium wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969.
- WALIGÓRSKI Andrzej, *Studia nad więzią terytorialną i rodzinną wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*, „Etnografia Polska” 1964, t. 7.
- Wśród buszu i czarowników. Antologia polskich relacji o ludach Afryki*, red. A. KUCZYŃSKI, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1990.
- Wywiady przeprowadzone z Leszkiem Dziegłem w latach 2001 i 2005, taśmy z nagraniami w posiadaniu autorki.
- <http://www.etnologia.uj.edu.pl/index.php/home/historia>.
- <http://www.kurd.pl/Article150.html>.
- <http://www.kurd.pl/print.php?sid=43>.

Profesor Andrzej Zaborski,
zdjęcie z archiwum
Marii Gawron-Zaborskiej

Joanna Mormul

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jagielloński

ANDRZEJ ZABORSKI – BADACZ JĘZYKÓW KUSZYCKICH I SEMICKICH

ANDRZEJ ZABORSKI urodził się 7 października 1942 roku w Krakowie jako syn Romana i Bolesławy (z domu Róg) Zaborskich, prawnika i nauczycielki. W 1960 roku zdał maturę w III Liceum Ogólnokształcącym im. Jana Kochanowskiego w Krakowie. W 1965 roku ukończył studia orientalistyczne (filologia arabska i afrykanistyka) w Katedrze Filologii Orientalnej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rok później został zatrudniony w swej macierzystej jednostce na stanowisku asystenta¹. W 1969 roku również na Uniwersytecie Jagiellońskim obronił pracę doktorską zatytułowaną: *Biconsonantal Verbal Roots in Semitic*², napisaną pod kierun-

¹ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej cyt: AUJ], sygn. DSO II,teczka osobowa A. Zaborski, Życiorys autorstwa Andrzeja Zaborskiego, 25 VII 1977.

² Tytuł polski: Czasownikowe rdzenie dwuspółgłoskowe w językach semickich; ibidem, odpis dyplomu doktorskiego z 11 XI 1963 r., 8 II 1973.

kiem prof. Jerzego Kuryłowicza. Do jego językoznawczych mistrzów w tym początkowym okresie kariery naukowej należeli również: Aleksy Klawek, Tadeusz Lewicki, Tadeusz Milewski oraz Zenon Klemensiewicz. W 1976 roku Andrzej Zaborski uzyskał swoją pierwszą habilitację (z semitystyki) na podstawie rozprawy habilitacyjnej pt. *The verb in Cushitic*³ obronionej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Praca ta była pierwszą habilitacją poświęconą językoznawstwu afroazjatyckiemu na świecie. Jej recenzentami byli: Jerzy Kuryłowicz z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Karel Petráček z Uniwersytetu Karola w Pradze oraz Robert Hetzron z Uniwersytetu Kalifornijskiego w Santa Barbara⁴. 1 marca 1978 roku Andrzej Zaborski został powołany na docenta w zakresie afrykanistyki. Utworzenie, specjalnie z myślą o nim, etatu, było motywowane chęcią rozwoju afrykanistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵. W 1984 roku swą drugą habilitację uzyskał na Uniwersytecie Wiedeńskim (tym razem z afrykanistyki). W 1989 roku otrzymał tytuł

³ A. ZABORSKI, *The verb in Cushitic*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1975.

⁴ K. DUFKOVÁ, V. BLÁŽEK, *Andrzej Zaborski (7.10.1942 – 1.10.2014)*, „Linguistica Brunensia” 2015, t. 63, iss. 2, s. 137; AUJ, sygn. DSO II,teczka osobowa A. Zaborski, Wniosek do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej ds. Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w Warszawie, 24 VIII 1976; ibidem, Wniosek Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. dr. hab. Franciszka Ziejki o powołanie na stanowisko profesora zwyczajnego w Zakładzie Arabistyki Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. nadzw. dr. hab. Andrzeja Zaborskiego, 1 III 2000.

⁵ AUJ, sygn. DSO II,teczka osobowa A. Zaborski, Pismo Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki powołujące Obywatela Dr. hab. Andrzeja Zaborskiego na stanowisko docenta, 14 III 1978; ibidem, Pismo Dyrektora Instytutu Filologii Orientalnej UJ do Dziekana Wydziału Filologicznego UJ w sprawie rozwoju afrykanistyki, 16 III 1977.

profesora nadzwyczajnego, w 1995 roku – profesora nauk humanistycznych, a w 2000 roku nadano mu tytuł *Professor Ordinarius*⁶.

Przez wiele lat Profesor Zaborski był redaktorem naczelnym czasopisma „Folia Orientalia”, wydawanego przez Oddział Krakowski Polskiej Akademii Nauk, a także serii *Oriental Languages in Translation* (*Języki orientalne w przekładzie*), realizując w ten sposób jedną ze swoich naukowych pasji – teorię i praktykę przekładu. W swych rozważaniach nad kwestiami teoretycznymi dotyczącymi przekładu odrzucał koncepcję „przekładu filologicznego”, postrzegając ją jako nieprzydatną i stojąc na stanowisku, że każdy przekład musi różnić się od oryginału pod względem strukturalnym, choćby z powodu różnic między samymi językami⁷. W latach 2002–2004 prof. Zaborski był także członkiem redakcji „Rocznika Orientalistycznego”.

Profesor Andrzej Zaborski był również bardzo aktywny w swej działalności w towarzystwach naukowych. Począwszy od 1997 roku, pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Orientalistycznej PAN w Krakowie. Był także członkiem Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN (w latach 1999–2002, a następnie 2007–2010 jego wiceprzewodniczącym) oraz członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego

⁶ N. PAWLAK, *In memoriam: Profesor Andrzej Zaborski (1942–2014) klasyk semitystyczno-afrykanistycznego językoznawstwa porównawczego*, „Afryka” 2014, nr 40, s. 7.

⁷ *Ibidem*, s. 10. Zob. więcej: A. ZABORSKI, *Nobody Translates Untranslatables, Or Untranslability Does Not Exist*, [w:] *Oriental languages in translation: proceedings of the international conference Cracow, 7th–8th April 2008 dedicated to the memory of Władysław Dulęba*, red. A. ZABORSKI, M. PIELA, t. 3, Polish Academy of Sciences Press, Kraków 2008.

(1961-1989)⁸. Przez wiele lat reprezentował Polskę w Międzynarodowym Komitecie Organizacyjnym najważniejszych międzynarodowych konferencji etiopistycznych – *International Conferences of Ethiopian Studies* (ICES)⁹. Był również członkiem zagranicznych towarzystw naukowych, m.in. Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Centro di Studi Camito-Semitici, Association Internationale de Dialectologie Arabe¹⁰.

W ciągu swojej długiej kariery naukowej prof. Zaboriski dał się poznać jako wybitny językoznawca – specjalista z zakresu badań porównawczych i rekonstrukcji. Już w swojej pracy magisterskiej zatytułowanej „The Medieval History of the Beja Tribes according to Arabic Sources” ujawnił semitystyczno-afrykanistyczne zainteresowania, które w przyszłości miały przekuć się na szerokie językoznawcze studia porównawcze w ramach tych dwóch obszarów¹¹.

Uznanie międzynarodowe w środowisku afrykanistów przyniosły mu zarówno szeroko zakrojone badania na gruncie języków kuszyckich, jak również prace porównawcze z dziedziny językoznawstwa afroazjatyckiego. Do jednej z najważniejszych należy rozprawa, na podstawie której Andrzej Zaboriski uzyskał swą pierwszą habilitację. Jest

⁸ *Profesor Andrzej Zaboriski (1942-2014)*, nekrolog zamieszczony na stronie Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk, [on-line:] <http://www.kno.pan.pl/index.php/nekrologi/257-profesor-andrzej-zaboriski-1942-2014> – 20 III 2016.

⁹ 19 ICES. *Conference Manual*, 19th International Conference of Ethiopian Studies: Ethiopia – Diversity and Interconnections through Space and Time, Warsaw, 24-28 August 2015, s. 24-25.

¹⁰ N. PAWLAK, *In memoriam...*, s. 8.

¹¹ *Ibidem*, s. 7.

to wydana w 1975 roku monografia *The Verb in Cushitic*¹², która w recenzji zamieszczonej w „Bulletin of the School of Oriental and African Studies” z 1977 roku uznana została za dzieło pionierskie w dziedzinie językoznawczych studiów porównawczych. Z przychylną opinią spotkała się także zastosowana w pracy metodologia badań historyczno-porównawczych, jak również zebrany materiał z języków kuszyckich, którego część po raz pierwszy ujrzała światło dzienne¹³.

W 1986 roku w Wiedniu ukazała się drukiem jedna z najważniejszych publikacji Andrzeja Zaborskiego – *The Morphology of Nominal Plural in the Cushitic Languages*¹⁴, po dziś dzień cytowana przez badaczy językoznawstwa afroazjatyckiego i traktowana jako jedno z podstawowych źródeł wiedzy na temat morfologii języków kuszyckich. W ramach badań w obrębie językoznawstwa afroazjatyckiego w kwestii rekonstrukcji i wewnętrznej klasyfikacji języków afroazjatyckich prof. Zaborski stał, między innymi, na stanowisku, że języki omockie¹⁵ nie stanowią osob-

¹² A. ZABORSKI, *Studies Hamito-Semitic. The Verb in Cushitic*, Kraków 1975, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, z. 48.

¹³ F.R. PALMER, [Andrzej Zaborski: *Studies in Hamito-Semitic, I. The verb in Cushitic*. (*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CCCXC VII. Prace Językoznawcze, Zeszyt 48.*) 184 pp. [Kraków]: Uniwersytet Jagielloński, [1975]], „Bulletin of the School of Oriental and African”, February 1977, t. 40, iss. 01, s. 198–202; N. PAWLAK, *In memoriam...*, s. 8.

¹⁴ A. ZABORSKI, *The Morphology of Nominal Plural in the Cushitic Languages*, Afro-Pub, Wien 1986.

¹⁵ Języki omockie – języki z dorzecza rzeki Omo wyodrębnione z języków zachodniokuszyckich, zalicza się do nich języki: aari, hamer-banna, karo, dime, dizi, sheko, mocha, yemsa/janjero, gimira, wolaytta/wolamo, gamo, gofa, basketto, male, chara. U zarania XXI wieku liczba

nej grupy w ramach rodziny afroazjatyckiej. Sprzeciwiał się tym samym poglądom niektórych językoznawców (np. Harolda Fleminga), którzy uważali je za odrębną gałąź w rodzinie afroazjatyckiej¹⁶, obstając przy przynależności języków omockich do zachodniego odgałęzienia języków kuszyckich, znajdującego się pod silnym wpływem języków z rodziny nilosaharyjskiej. W swych badaniach próbował również przybliżyć genealogię języków afroazjatyckich, wykorzystując w tym celu analizę ich cech morfologicznych¹⁷.

Andrzej Zaborski był także współautorem (wraz z Mohammedem Alim) jednego z niewielu po dziś dzień, a w momencie swojej publikacji w 1990 roku być może jedynego, podręcznika do nauki języka oromo – *Handbook of the Oromo Language*¹⁸. Był to pierwszy praktyczny podręcznik do nauki języka oromo wydany po II wojnie światowej. Bazował na dialekcie wschodnim tego języka (w literaturze

ich użytkowników wynosiła niewiele ponad milion, zob. N. PAWLAK, *Języki afrykańskie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 26.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ N. PAWLAK, *In memoriam...*, s. 9. Zob. więcej: A. ZABORSKI, *Ethiopian Languages Subareas*, [w:] *Unwritten Testimonies of the African Past. Proceedings of the International Symposium held in Ojrzeń near Warsaw on 7-8 November 1989*, red. S. PIŁASZEWICZ, E. RZEWUSKI, *Orientalia Varsoviensia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991; A. ZABORSKI, *Językoznawstwo afroazjatyckie albo chamito-semickie pod koniec XX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 1-2, s. 15-30; IDEM, *What Type of Typology of Afroasiatic?*, „Folia Orientalia” 2013, t. 50, s. 377-381.

¹⁸ M. ALI, A. ZABORSKI, *Handbook of the Oromo Language*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich / Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław et al. 1990, *Prace Komisji Orientalistycznej. Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie*, nr 21.

znany jako Eastern Oromo, Harar Oromo lub Ittu Oromo), tym samym będąc jedynym tego rodzaju podręcznikiem do nauki harar oromo wówczas opublikowanym. W przygotowaniach podręcznika oparto się na jednym informatorze – Mohammedzie Alim, rodzimym użytkowniku języka oromo w dialekcie harar, który pod koniec lat 80. XX wieku był lektorem języka oromo na Uniwersytecie Warszawskim¹⁹.

W latach 1974-1975 Andrzej Zaborski przebywał na stypendium w Kairze, na przełomie 1978/1979 roku w Damaszku, zaś w 1982 roku w Algierii. W okresie 1982-1983 wykładał jako *visiting professor* na Uniwersytecie Wiedeńskim, gdzie prowadził zajęcia z lingwistyki oraz dwóch głównych języków kuszyckich – oromo i somalijskiego. W latach 1983-1985 jako stypendysta Fundacji Humboldta przebywał w Kolonii. W tym też okresie, prowadząc badania do swojej habilitacji (1984), wyprawił się na dwa miesiące do Kenii, by badać język dahalo z rodziny języków kuszyckich – dziś wyjątkowo silnie zagrożony wymarciem²⁰.

¹⁹ *Ibidem*, s. IX-X. Pod względem gramatyki M. Ali i A. Zaborski oparli się na wydanej pięć lat wcześniej gramatyce języka oromo (dialektu wschodniego): J. OWENS, *A Grammar of Harar Oromo (Eastern Ethiopia)*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1985. W dorobku Andrzeja Zaborskiego możemy też znaleźć podręcznik i rozmówki do nauki dialektu egipskiego języka arabskiego, jak również tłumaczenia średniowiecznych tekstów arabskich, zob. A. ZABORSKI, *Dialekt egipski języka arabskiego. Kurs praktyczny*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1982; IDEM, *Rozmówki arabskie. Dialekt egipski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988; IDEM, *Wspaniały świat Oceanu Indyjskiego Sulajmāna Kupca, Abū Zajda as-Sirāfięgo i Buzurga Ibn Šahrijāra: od literatury faktu do przygody i fantastyki (IX-X w.)* [przeład z języka arabskiego ze wstępem i komentarzem], Księgarnia Akademicka, Kraków 1998.

²⁰ Język dahalo zaliczany jest do języków wschodniokuszyckich. Na tle języków kuszyckich wyróżnia się ze względu na obecność fonemów

Następnie ponownie wykładał w Wiedniu oraz Krakowie, a w 1986 roku w Turynie i rok później – w Udine. W roku 1989 prowadził dwumiesięczne badania w Sudanie, głównie dotyczące języka bedża²¹ i języków nubijskich²², powracając tym samym częściowo do zainteresowań naukowych zapoczątkowanych podczas przygotowań pracy magisterskiej. Rok akademicki 1990/1991 spędził na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie, gdzie prowadził badania w ramach zespołu badawczego „Żywe języki semickie a semitystyka porównawcza” pracującego pod kierunkiem prof. Gideona Goldenberga, został wówczas również powołany na dożywotniego członka (*fellow*) tamtejszego Institute for Advanced Studies. Wykładał także na Uniwersytecie w Heidelbergu, w Mainz, w Saragossie²³ oraz na Uniwersytecie Warszawskim. Wśród wykładanych przez prof. Zaborskiego kursów dominowały te dotyczące języków kuszyckich

mlaskowych (w liczbie czterech). Dane z ostatniej dekady XX wieku wskazywały, że wciąż żyło około 400 rodzimych użytkowników tego języka. Obecnie, według portalu *Ethnologue*, możliwe jest, iż nie pozostał żaden. Żyjąca niewielka liczebnie populacja ludu dahalo (ok. 2800) zaadaptowała w swej większości język suahili, zob. N. PAWLAK, *Języki afrykańskie*, s. 26, 73; *Ethnologue. Languages of the World, Dahalo*, [on-line:] <https://www.ethnologue.com/language/dal> – 15 XII 2016; *Dahalo in Kenya*, Joshua Project, [on-line:] https://joshuaproject.net/people_groups/11471/KE – 15 XII 2016.

²¹ Język bedża (bedawiyet, beja, bedawi) – język północnokuszycki, używany w Sudanie, Egipcie i Erytrei, zob. N. PAWLAK, *Języki afrykańskie*, Warszawa 2010, s. 26.

²² Języki nubijskie – języki z rodziny nilosaharyjskiej, używane w południowym Egipcie i Sudanie – wzdłuż Nilu oraz w prowincjach Darfur i Kordofan Południowy. Wywodzi się je z języka staronubijskiego – oficjalnego języka starożytnego królestwa Nuba, zob. *ibidem*, s. 30.

²³ AUJ, sygn. DSO II,teczka osobowa A. Zaborski, Formularz oceny pracownika naukowego – Andrzej Zaborski, rok akademicki 2006/2007.

(oromo, somalijskiego, bedża) i językoznawstwa afroazjatyckiego, ale prowadził również zajęcia z języka suahili, amharskiego, tuareskiego, czy masajskiego²⁴ oraz z wymarłych języków afroazjatyckich, takich jak: syryjski, akadyjski, staroegipski czy aramejski²⁵.

Od początku 2001 roku prof. Zaborski był kierownikiem Katedry Językoznawstwa Afroazjatyckiego²⁶ Instytutu Filologii Orientalnej UJ, która po jego śmierci uległa rozwiązaniu²⁷. W 2013 roku w wieku 71 lat przeszedł na emeryturę, jednakże do końca pozostawał zaangażowany naukowo. Zmarł 1 października 2014 roku w Krakowie. Jak pisze prof. Nina Pawlak we wspomnieniu poświęconemu prof. Zaborskiemu opublikowanemu w „Afryce”, śmierć Profesora zaskoczyła polskie środowisko naukowe, gdyż do końca pozostawał on aktywny naukowo, czy to jako recenzent w przewodach habilitacyjnych czy czasopismach naukowych, jak również jako uczestnik zaplanowanych konferencji²⁸. Kristýna Dufková i Václav Blažek z Uniwersytetu

²⁴ 19 ICES. *Conference Manual...*, s. 24-25; N. PAWLAK, *In memoriam...*, s. 8.

²⁵ M. PIELA, *Professor Andrzej Zaborski (1942-2014) – Obituary*, „The Biblical Annals/Roczniki Biblijne” 2015, t. 5, z. 1, s. 278. Również autorka niniejszego artykułu, będąc doktorantką w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, w semestrze letnim roku akademickiego 2012/2013 miała okazję uczęszczać na prowadzony przez prof. Zaborskiego w Instytucie Orientalistyki UJ wykład monograficzny *Wprowadzenie do języka suahili*.

²⁶ Jednostka UJ powołana w październiku 2000 roku.

²⁷ AUJ, sygn. DSO II, teczka osobowa A. Zaborski, Pismo Prorektora Uniwersytetu Jagiellońskiego ds. polityki kadrowej i finansowej prof. dr. hab. Krzysztofa Królasa powołujące prof. dr. hab. Andrzeja Zaborskiego na Kierownika Katedry Językoznawstwa Afroazjatyckiego, 22 XII 2000.

²⁸ N. PAWLAK, *In memoriam...*, s. 7.

Masaryka w Brnie do swojego wspomnienia o Andrzej Zaborskim opublikowanego w „Linguistica Brunensia” dołączają osiemnastostronicową, imponującą bibliografię jego prac. Potwierdzają również wzmożoną aktywność naukową Profesora aż do ostatnich dni – jeszcze pod koniec września 2014 roku pisał w korespondencji mailowej do jednego ze wspomnianych autorów, że musi przygotować kilka recenzji do „Folia Orientalia”, (które zdążył napisać), mimo iż szykował się już wówczas na poważną operację usunięcia guza nowotworowego na trzustce²⁹. Były uczeń Profesora, hebraista, dr hab. Marek Piela, napisał po jego śmierci, że „Profesor Andrzej Zaborski był mądrym mistrzem, dowcipnym erudytą i zapalonym żeglarzem, posiadającym patent kapitana żeglugi wielkiej”³⁰ (i tę morską pasję zaszczepił synowi)³¹. W pewien sposób słowa te dobrze podsumowują aktywne życie Profesora i oddają jego wszechstronność, ciężko się bowiem nie zgodzić, że dorobek prof. Andrzeja Zaborskiego stanowi istotny wkład zarówno w badania afrykanistyczne, jak i orientalistyczne na gruncie nauki polskiej, ale także światowej.

Pragnę serdecznie podziękować Pani mgr Marii Gawron-Zaborskiej, żonie prof. Andrzeja Zaborskiego, za rozmo-

²⁹ K. DUFOVÁ, V. BLÁŽEK, *op. cit.*, s. 137-156. Wybrana bibliografia prof. A. Zaborskiego z lat 1961-2012 została również zamieszczona w *Prof. dr hab. Andrzej Zaborski. Selected bibliography 1961-2012*, „Folia Orientalia” 2012, t. 49, s. 13-24; Rozmowa z mgr M. Zaborską-Gawron, żoną prof. A. Zaborskiego, Kraków, 3 III 2017.

³⁰ M. PIELA, *op. cit.*, s. 278.

³¹ Rozmowa z mgr M. Zaborską-Gawron, żoną prof. A. Zaborskiego, Kraków, 3 III 2017.

wę o Jej Mężu, wniesione uwagi do niniejszego artykułu, a także udostępnienie zdjęcia prof. Zaborskiego.

BIBLIOGRAFIA

- 19 ICES. *Conference Manual*, 19th International Conference of Ethiopian Studies: Ethiopia – Diversity and Interconnections through Space and Time, Warsaw, 24-28 August 2015.
- ALI Mohammed, ZABORSKI Andrzej, *Handbook of the Oromo Language*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich / Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław et al. 1990, *Prace Komisji Orientalistycznej. Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie*, nr 21.
- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, teczki personalne pracowników UJ, sygn. DSO II (Andrzej Zaborski).
- Dahalo in Kenya*, Joshua Project, [on-line:] https://joshuaproject.net/people_groups/11471/KE.
- DUFKOVÁ Kristýna, BLAŽEK Václav, Andrzej Zaborski (7.10.1942 – 1.10.2014), „Linguistica Brunensia” 2015, t. 63, iss. 2.
- Ethnologue. Languages of the World, *Dahalo*, [on-line:] <https://www.ethnologue.com/language/dal>.
- OWENS Jonathan, *A Grammar of Harar Oromo (Eastern Ethiopia)*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1985.
- PALMER Frank R., [Andrzej Zaborski: *Studies in Hamito-Semitic, I. The verb in Cushitic*. (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CCCXCVII. *Prace Językoznawcze*, z. 48) 184 pp. [Kraków]: Uniwersytet Jagielloński, [1975]], „Bulletin of the School of Oriental and African”, February 1977, vol. 40, iss. 01.
- PAWŁAK Nina, *In memoriam: Profesor Andrzej Zaborski (1942-2014) klasyk semitystyczno-afrykanistycznego językoznawstwa porównawczego*, „Afryka” 2014, nr 40.
- PAWŁAK Nina, *Języki afrykańskie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.

- PIELA Marek, *Professor Andrzej Zaborski (1942-2014) – Obituary*, „The Biblical Annals/Roczniki Biblijne” 2015, t. 5, z. 1.
- Prof. dr hab. Andrzej Zaborski. Selected bibliography 1961-2012*, „Folia Orientalia” 2012, t. 49.
- Profesor Andrzej Zaborski (1942-2014)*, nekrolog zamieszczony na stronie Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk, [on-line:] <http://www.kno.pan.pl/index.php/nekrologi/257-profesor-andrzej-zaborski-1942-2014>.
- ZABORSKI Andrzej, *Dialekt egipski języka arabskiego: kurs praktyczny*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1982.
- ZABORSKI Andrzej, *Ethiopian Languages Subareas*, [w:] *Unwritten Testimonies of the African Past. Proceedings of the International Symposium held in Ojrzeń near Warsaw on 7-8 November 1989*, red. S. PIŁASZEWICZ, E. RZEWUSKI, *Orientalia Varsoviensia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.
- ZABORSKI Andrzej, *Językoznawstwo afroazjatyckie albo chamito-semitckie pod koniec XX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 1-2.
- ZABORSKI Andrzej, *Nobody Translates Untranslatable, Or Untranslability Does Not Exist*, [w:] *Oriental languages in translation: proceedings of the international conference Cracow, 7th-8th April 2008 dedicated to the memory of Władysław Duleba*, red. A. ZABORSKI, M. PIELA, t. 3, Polish Academy of Sciences Press, Kraków 2008.
- ZABORSKI Andrzej, *Rozmówki arabskie. Dialekt egipski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988.
- ZABORSKI Andrzej, *Studies Hamito-Semitic. The Verb in Cushitic*, Kraków 1975, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, z. 48.
- ZABORSKI Andrzej, *Wspaniały świat Oceanu Indyjskiego Sulajmāna Kupca, Abū Zajda as-Sirāfiego i Buzurga Ibn Šahrijāra: od literatury faktu do przygody i fantastyki (IX-X w.)* [przekład z języka arabskiego ze wstępem i komentarzem], Księgarnia Akademicka, Kraków 1998.

ZABORSKI Andrzej, *The Morphology of Nominal Plural in the Cushitic Languages*, Afro-Pub, Wien 1986.

ZABORSKI Andrzej, *What Type of Typology of Afroasiatic?*, „Folia Orientalia” 2013, t. 50.

Doktor Alicja Małecka, fot. R. Kłosowicz

Robert Kłosowicz

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jagielloński

ALICJA MAŁECKA – KRAKOWSKA SUAHILISTKA

ZBIERAJĄC INFORMACJE i materiały o afrykanistach wywodzących się z kręgu pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, uznałem, że osobą, którą śmiało można zaliczyć do tego grona, jest pani dr Alicja Małecka, związana naukowo z dwiema wybitnymi postaciami krakowskiej afrykanistyki – profesorem Romanem Stopą i profesorem Tadeuszem Lewickim. Początkowo trudno mi było namówić panią doktor do udzielenia wywiadu na temat jej działalności naukowej na uniwersytecie oraz wspomnień o prof. Stopie i prof. Lewickim. Jako osoba bardzo skromna, nie uważała, by jej biogram naukowy mógł być zestawiony z dorobkiem tak wybitnych uczonych, którzy dla niej samej byli niedościgłymi mistrzami i osobami, które głęboko podziwiała. Na początku listopada 2016 roku udało mi się jednak spotkać z dr Małecką, która wyraziła zgodę na wywiad dotyczący zarówno jej działalności naukowej, jak i sylwetek wspomnianych wyżej uczonych. Artykuł biograficzny poświęcony dr Alicji Małeckiej

praktycznie w całości oparty jest na przeprowadzonych z nią wywiadach w jej krakowskim mieszkaniu 3 listopada i 20 grudnia 2016 roku oraz notatkach prywatnych, spisanych przez nią dla najbliższej rodziny, które była uprzejma mi udostępnić¹. Pragnę zaznaczyć, że w przypisach nie wyszczególniam źródła informacji, jeśli pochodzi ona z przeprowadzonej rozmowy z panią dr Małecką. Ponadto, dzięki pisemnej zgodzie pani doktor uzyskałem możliwość dostępu do dokumentów dotyczących jej osoby przechowywanych w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pani dr Alicja Małecka urodziła się 6 czerwca 1934 roku w Warszawie. Jej ojcem był znany inżynier lotnictwa, uznawany za jednego z ojców polskiego lotnictwa cywilnego, prof. Eugeniusz Małecki, a matką Bolesława z Niedźwieckich². Doktor Małecka wychowała się w domu o tradycjach patriotycznych. Jej ojciec był odznaczony orderem *Virtuti Militari* V klasy za bohaterstwo podczas wojny polsko-bolszewickiej, a w okresie dwudziestolecia międzywojennego był jednym z współtwórców Polskich Zakładów Lotniczych w Mielcu. Po wkroczeniu Niemców do Polski we wrześniu 1939 roku inżynier Małecki był odpowiedzialny za wysadzenie fabryki, by nie dostała się w ręce najeźdźcy. W konsekwencji tych wydarzeń rodzina Małeckich w obawie przed zemstą okupanta całą wojnę musiała się ukrywać, często zmieniając miejsca pobytu. Po wojnie rodzina przeniosła się do Krakowa, gdzie mieszkał stryj Alicji Małeckiej. Po zdaniu matury Alicja Małecka wstąpiła na Uniwersytet Jagielloński, na którym w latach 1951-1956 studiowa-

¹ Wywiad z dr A. Małecką, Kraków, 3 XI 2016 roku.

² Bolesława Małecka z domu Niedźwiecka, ukończyła filologię polską na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, tam też uzyskała stopień doktora.

ła filologię orientálną³. Jej zainteresowania od początku związane były z językoznawstwem, głównie w zakresie języka suahili, który stał się jej pasją naukową. Fascynacja językoznawstwem suahili znalazła odzwierciedlenie w tematyce pracy magisterskiej. Pracę magisterską pt. „Zapożyczenia arabskie w języku suahili z dziedziny odzieży, tkanin i ozdób” obroniła z wyróżnieniem w czerwcu 1956 roku⁴. Po obronie pani mgr Alicja Małeczka otrzymała od prof. Tadeusza Lewickiego propozycję pracy i we wrześniu 1956 roku została zatrudniona w charakterze asystenta na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katedrze Filologii Orientalnej⁵.

W dniu 10 października 1966 roku odbyła się publiczna obrona jej pracy doktorskiej pt. „Struktura zdania prostego w języku Suahili”⁶. Celem rozprawy napisanej pod kierunkiem prof. Tadeusza Lewickiego było dokonanie analizy systemu składniowego języka suahili metodą schematów zdaniowych, nawiązującą do metody gramatyk generatywnych przy uwzględnieniu elementów strukturalnych innych języków bantu⁷. Recenzentami w przewodzie

³ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej cyt: AUJ], sygn. WFlg 155 (Alicja Małeczka), Dyplom ukończenia studiów wyższych na Wydziale Filologicznym, nr 571, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 20 VI 1956.

⁴ Ibidem, sygn. WFlg 158 (Alicja Małeczka), Protokół Komisji Egzaminu Dyplomowego, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny, Kraków, 20 VI 1956.

⁵ Ibidem, sygn. SIII 246 (Alicja Małeczka), Umowa o pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim, nr K24/1373/56, Kraków, 12 IX 1956.

⁶ Ibidem, sygn. WFlg 155 (Alicja Małeczka), Protokół z posiedzenia Komisji Rady Wydziału Filologicznego UJ ds. publicznej obrony pracy doktorskiej mgr Alicji Małeczkiej, Kraków, 10 X 1966.

⁷ Ibidem, sygn. Dok. 55/66, Rozprawa doktorska pt. Struktura zdania prostego w języku Suahili, mgr Alicja Małeczka, Kraków, sierpień 1966.

doktorskim byli prof. Tadeusz Milewski z Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. Roman Stopa, emerytowany profesor UJ, oraz prof. Ludwik Zabrocki z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu⁸.

W ciągu wieloletniej pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim dr Alicja Małecka, jak sama przyznaje, zajmowała się głównie dydaktyką, wykładając język suahili. W działalności naukowej oprócz badań nad językiem suahili brała udział w tłumaczeniach znanych dzieł arabskich, m.in. *Księgi tysiąca i jednej nocy* przełożonej z oryginału arabskiego⁹. W latach 1974-1975 dr Małecka odbyła dziesięcioletni staż naukowy w Egipcie na Uniwersytecie w Kairze. Celem stażu było zebranie materiałów naukowych i pogłębienie znajomości mówionego języka arabskiego z naciskiem na dialekt egipski¹⁰.

Publikowane przez nią artykuły naukowe traktowały o: zapożyczeniach arabskich w języku suahili – *Quelques emprunts arabes dans la langue souahéli*¹¹, źródłach geograficzno-historycznych dotyczących Afryki Wschodniej – *La côte orientale de l'Afrique au Moyen – Age d'après le Kitab ar-rawd de al-Himyarî (XVe s.)*¹². Zajmowała się także, jak już wspomniano, strukturą języków bantu z naciskiem na sua-

⁸ Ibidem, sygn. WFlg 155 (Alicja Małecka), Prof. T. Lewicki Kierownik Katedry Filologii Orientalnej UJ do Dziekana Wydziału Filologicznego UJ prof. Wiktora Jakubowskiego, Kraków, 14 I 1966.

⁹ *Opowieść o Nimie i Num*, [w:] *Księga tysiąca i jednej nocy*, red. T. LEWICKI, t. 3, PIW, Warszawa 1973, s. 132-161.

¹⁰ Staż miał odbyć się rok wcześniej, ale w związku z wybuchem wojny izraelsko-arabskiej w 1973 roku nie mógł dojść do skutku.

¹¹ A. MAŁECKA, *Quelques emprunts arabes dans la langue souahéli*, „Folia Orientalia” 1959, t. 1, s. 141-143.

¹² EADEM, *La côte orientale de l'Afrique au Moyen – Age d'après le Kitab ar-rawd de al-Himyarî (XVe s.)*, „Folia Orientalia” 1962, t. 4, s. 331-339.

hili – *Patterns of simple sentences in Swahili*¹³, *Two remarks on the Swahili language*¹⁴, *Structure of simple sentence in the Swahili language within the range of the verbal group and congruency*¹⁵, *Ellipsis in the Swahili language*¹⁶.

Warto zaznaczyć, że dr Małecka była jedną z osób bardzo zaangażowanych w pomoc dla prof. Stopy, szczególnie w ostatnich latach jego pracy na uniwersytecie, jak również, gdy był już na emeryturze. Niejednokrotnie w rozmowie podkreślała, że bolało ją, iż prof. Stopa za życia nie był należycie doceniany w kraju, podczas gdy cieszył się estymą i poważaniem w środowisku naukowym zagranicą. Doktor Małecka zarysowała w rozmowie portret prof. Stopy jako osoby niezwykle ciepłej, skromnej i dobrej. Ceniła go nie tylko jako wybitnego naukowca, ale też szlachetnego człowieka, uważając, że jest on jedną z najważniejszych osób, które spotkała na swojej drodze życiowej. Sama siebie w rozmowie określiła uczennicą i do ostatnich dni przyjacielem profesora. Z kolei jej obraz profesora Lewickiego przedstawia osobę bardzo żywiołową, charyzmatyczną i niezwykle sprawną organizacyjnie.

Jak już wcześniej wspomniano, dr Alicja Małecka przez ponad 40 lat pracowała w Katedrze i Instytucie Filologii Orientalnej i była zawodowo związana z dwiema wybitnymi postaciami krakowskiej afrykanistyki. Jej praca

¹³ EADEM, *Patterns of simple sentences in Swahili*, „Folia Orientalia” 1965, t. 7, s. 275-288.

¹⁴ EADEM, *Two remarks on the Swahili language*, „Folia Orientalia” 1979, t. 20, s. 189-193.

¹⁵ EADEM, *Structure of simple sentence in the, Swahili language within the range of the verbal group and congruency*, „Folia Orientalia” 1968, t. 10, s. 153-223.

¹⁶ EADEM, *Ellipsis in the Swahili language*, „Folia Orientalia” 1969, t. 11, s. 195-200.

koncentrowała się głównie na działalności dydaktycznej. Jednak zarówno swoją długoletnią pracę na tym polu jako wykładowca suahili, jak i poprzez działalność naukową związaną z tym językiem na trwałe wpisała się w tradycje krakowskiej afrykanistyki.

Warto dodać, że dr Alicja Małecka była także głównym organizatorem i koordynatorem dwóch konferencji naukowych poświęconych prof. Romanowi Stopie. Pierwsza z nich była związana z 90. rocznicą urodzin profesora i została zorganizowana w dniach 23-25 sierpnia 1985 roku przez Uniwersytet Jagielloński i Language Origins Society, nosiła tytuł *Evolution of Speech and Language*¹⁷. Druga konferencja została poświęcona pamięci profesora i odbyła się 5 grudnia 1995 roku. Jej organizatorami były Instytut Filologii Orientalnej i Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie¹⁸.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Jubileusz prof. Romana Stopy, Informacja nr 17/37 Sekretarza ds. Prasowych UJ z dnia 30 września 1985 r.

Teczki personalne, sygn. SIII 246 (Alicja Małecka).

Wydział Filologiczny, sygn. WFlg 155, 158.

Rozprawy doktorskie, sygn. Dokt. 55/66.

LEWICKA-RAJEWSKA Urszula, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Stopy*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 3-4.

¹⁷ AUJ, sygn. SIII 246 (Roman Stopa), Jubileusz prof. Romana Stopy, Informacja nr 17/37 Sekretarza ds. Prasowych UJ z dnia 30 IX 1985.

¹⁸ U. LEWICKA-RAJEWSKA, *Sesja naukowa poświęcona pamięci profesora Stopy*, „Przegląd Orientalistyczny” 1996, nr 3-4, s. 208-209.

- MAŁECKA Alicja [przekład], *Opowieść o Nimie i Num* [w:] *Księga tysięcy i jednej nocy*, red. T. LEWICKI, t. 3, PIW, Warszawa 1973.
- MAŁECKA Alicja, *Ellipsis in the Swahili language*, „Folia Orientalia” 1969, t. 11.
- MAŁECKA Alicja, *La côte orientale de l’Afrique au Moyen – Age d’après le Kitab ar-rawd de al-Himyarî (XVe s.)*, „Folia Orientalia” 1962, t. 4.
- MAŁECKA Alicja, *Patterns of simple sentences in Swahili*, „Folia Orientalia” 1965, t. 7.
- MAŁECKA Alicja, *Quelques emprunts arabes dans la langue souahéli*, „Folia Orientalia” 1959, t. 1.
- MAŁECKA Alicja, *Structure of simple sentence in the, Swahili language within the range of the verbal group and congruency*, „Folia Orientalia” 1968, t. 10.
- MAŁECKA Alicja, *Two remarks on the Swahili language*, „Folia Orientalia” 1979, t. 20.
- Wywiady przeprowadzone z dr Alicją Małecką, Kraków, 3 listopada i 20 grudnia 2016 r.

NOTY O AUTORACH

DR HAB. JOANNA BAR, PROF. UP – historyk, etnolog, doktor habilitowany nauk społecznych, profesor w Katedrze Systemów Politycznych i Partyjnych w Instytucie Politologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii oraz współczesnych przemian polityczno-społecznych państw Afryki Wschodniej – ze szczególnym uwzględnieniem Rwandy i Tanzanii, jak również procesów integracji regionu w ramach Wspólnoty Wschodnioafrykańskiej (EAC).

DR HAB. MARCIN BROCKI – etnolog i antropolog kulturowy, dyrektor Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego; jego zainteresowania naukowe oscylują wokół teorii badań antropologicznych, antropologii komunikacji, post-socjalizmu, przemian społecznych i kulturowych współczesnego Zimbabwe. Autor m.in. pracy *Antropologia społeczna i kulturowa w przestrzeni publicznej* (Kraków 2013).

DR HAB. ROBERT KŁOSOWICZ, PROF. UJ – historyk stosunków międzynarodowych, afrykanista, dyrektor Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Jagiellońskiego Centrum Badań Afrykanistycznych, wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Afrykanistycznego. Jego zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia historii stosunków międzynarodowych oraz państw dysfunkcyjnych ze szczególnym uwzględnieniem Afryki Subsaharyjskiej.

MGR JACEK KUKUCZKA – absolwent etnologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, kustosz w Dziale Kultur Pozaeuropejskich Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Zajmuje się problematyką zmian kulturowych w Europie i krajach pozaeuropejskich, rolą fotografii w etnograficznej narracji oraz wystawnictwem muzealnym. Autor i współautor wielu ekspozycji, m.in.: *Afrykańskie tatuaże, fryzury i ozdoby; Wojownicy. Duma przeszłości – wyzwania współczesności* (Sybilla 2005 – kategoria wystawy etnograficzne); *Etnografia i kreacja. Fotografia w dokumencie naukowym; Islam. Orientacja. Ornament; Twareski Blues* oraz towarzyszących im wydawnictw.

DR JOANNA MORMUL – politolog, afrykanistka, iberystka, doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, asystent w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół zagadnień państw upadłych/dysfunkcyjnych, transformacji społeczno-politycznych w społeczeństwach pokonfliktowych, separatyzmów regionalnych oraz społeczeństwa obywatelskiego w państwach Afryki Luzofońskiej, Rogu Afryki i Maghrebu.

DR HAB. PAWEŁ SIWIEC, PROF. UJ – arabista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Instytucie Bliskiego i Dalekiego Wschodu. W swojej pracy badawczej skupia się głównie na średniowiecznej poezji i poetyce arabskiej. Obszar jego zainteresowań naukowych obejmuje ponadto zagadnienia języka arabskiego oraz problematykę społeczno-polityczną Bliskiego Wschodu. Wydał m.in. *Rytm staroarabskiej kasydy* (Kraków 2005), *Zarys poetyki klasycznego wiersza arabskiego* (Kraków 2009), *Abū al-Atāhiya – poeta, błazen, asceta, Wiersz arabski. Ewolucja formy* (Kraków 2017). Były student prof. Romana Stopy.

PROF. ZW. DR HAB. ARKADIUSZ ŻUKOWSKI – politolog, afrykanista, badacz Afryki Południowej, kierownik Pracowni Międzynarodowych Stosunków Politycznych i Bezpieczeństwa Międzynarodo-

NOTY O AUTORACH

wego, dyrektor Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, wiceprzewodniczący Komitetu Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk, przewodniczący Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych.

ANEKS

Program konferencji *Pionierzy krakowskiej afrykanistyki: Roman Stopa – sylwetka wybitnego afrykanisty w 120. rocznicę urodzin*, która odbyła się 13 maja 2015 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim.

PIONIERZY KRAKOWSKIEJ AFRYKANISTYKI: ROMAN STOPA – SYLWETKA WYBITNEGO AFRYKANISTY W 120. ROCZNICĘ URODZIN

PROGRAM KONFERENCJI

13 MAJA 2015 R., SALA IM. MICHAŁA BOBRZYŃSKIEGO,
COLLEGIUM MAIUS UJ

11:30-11:45

Uroczyste otwarcie konferencji

prof. dr hab. Andrzej Mania, prorektor UJ ds. dydaktyki

dr hab. Robert Kłosowicz, prof. UJ, kierownik Jagiellońskiego
Centrum Badań Afrykanistycznych, dyrektor Instytutu Nauk
Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ

prof. zw. dr hab. Barbara Michalak-Pikulska, dyrektor Instytutu
Orientalistyki UJ

PANEL 1 11:45 – 13:00

11:45-12:05

Profesor Roman Stopa – światowy ekspert od mlasków, dr hab. Paweł
Siwiec, prof. UJ, Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu, Uni-
wersytet Jagielloński

12:05-12:25

Od łaciny i greki do buszmeńskich mlasków – wspomnienie o Profesorze Stopie,

prof. dr hab. Andrzej Pisowicz, Instytut Orientalistyki, Uniwersytet Jagielloński

12:25-12:45

Badania Romana Stopy na tle polskiej afrykanistyki, prof. dr hab. Arkadiusz Żukowski, Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

12:45-13:00 Dyskusja

13:00-14:00 Obiad, Klub Convivium, Collegium Novum UJ

PANEL 2 14:00-15:45

14:00-14:20

Kilka uwag na temat aparatu pojęciowo-terminologicznego Romana Stopy, dr Arkadiusz Płonka, Instytut Orientalistyki, Uniwersytet Jagielloński

14:20-14:40

Hotentoci – uwagi etnologiczne Romana Stopy w świetle badań współczesnych,

dr hab. Marcin Brocki, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński

14:40-15:00

Afrykanistyka na Uniwersytecie Warszawskim – najważniejsze kierunki rozwoju, dr Hanna Rubinkowska-Anioł, Katedra Języków i Kultur Afryki, Uniwersytet Warszawski, przewodnicząca Polskiego Towarzystwa Afrykanistycznego

15:00-15:20

Tematyka afrykańska w badaniach profesorów Andrzeja Waligórskiego i Leszka Dziągła,

dr hab. Joanna Bar, Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

15:20-15:40 Dyskusja

15:40-16:00 Przerwa kawowa, Collegium Maius UJ

PANEL 3 16:00-17:15

16:00-16:20

Exodus Afrykanów do Europy. Zagrożenie czy wyzwanie badawcze?, dr hab. Jacek Łapott, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Szczeciński

16:20-16:40

Czy po wyborach w 2015 r. nastąpił postęp w demokratyzacji Nigerii?, dr hab. Krzysztof Trzcíński, Instytut Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych Polskiej Akademii Nauk

16:40-17:00

Ewolucja senegalskiego systemu partyjnego po 1960 roku, dr Łukasz Jakubiak, Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Jagielloński

17:00-17:15 Dyskusja

17:15-17:30

Zakończenie konferencji

dr hab. Robert Kłosowicz, prof. UJ, kierownik Jagiellońskiego Centrum Badań Afrykanistycznych, dyrektor Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ

Fot. Jagiellońskie Centrum Badań Afrykanistycznych

Fot. Jagiellońskie Centrum Badań Afrykanistycznych

INDEKS

A

Ali Mohammed 156-157
Al-Idrisi 116
Atkinson Quentin 21

B

Baltaxe Christiane A.M. 36
Bar Joanna 12
Barański Janusz 76
Bargery George Percival 27
Barnard Alan 67-68, 70, 77
Barth Fredrik 75
Beach Douglas M. 28
Benzing Brigitta 19
Bichakjian Bernard 37
Blažek Vaclav 152, 159-160
Bleek Dorothea 28, 36
Bleek Wilhelm Heinrich Immanuel 19
Blumenbach Johann 78
Böcher Otto 19
Bolimowska Wiesława 52
Botha Rudolf 70
Bowker Octavus George 30
Brocki Marcin 12, 67
Brogyanyi Bela 37

Brown Keith 42

Bubka Jolanta 107, 120
Bunak Wiktor 33
Bussmann Hadumod 37

C

Caputo Robert 83
Chałasiński Józef 139
Chyliński Konstanty 108
Cohen Marcel 19, 27-28, 40
Comaroff Jean 70
Comaroff John L. 70
Corbey Raymond 78
Czekanowski Jan 29, 31, 54-55, 86, 135
Czernichowski Konrad 54

D

Dammann Ernst 40
Damrosz Jerzy 136
Dart Raymond 29
Décsy Gyula 33
Dembski Wojciech 108
Denowolff, afrykanista 27
DeVore Irven 69
Dobrowolski Kazimierz 142

Doke Clement 44
 Douglas Mary 74
 Dufková Kristyna 152, 159-160
 Dyboski Roman 133
 Dzięgiel Leszek 128, 130-133, 140-145, 147

E

Eibl-Eibesfeldt Irenäus 38
 Eickstedt Egon Freiherr von 75
 Essen Otto von 40

F

Fischer Eugen 78
 Fisher Arno 83
 Fleming Harold 156
 Fouche, afrykanista 27
 Frajzyngier Zygmunt 42
 Fryś-Pietraszkowa Ewa 128

G

Gawron-Zaborska Maria 150, 160
 Geary Christraud M. 94
 Geertz Clifford 71
 Gessinger Joachim 36
 Gilse Cohen van 29
 Gingrich Andre 75
 Gipper Helmut 37
 Gobineau Arthur de 78
 Goldenberg Gideon 158
 Golonka-Czajkowska Monika 76
 Gołąbek Stefan 45, 47-48, 53
 Gołębiowski Bronisław 132

Gordon Robert J. 74
 Gornung Michaił 42
 Górska Elżbieta 107
 Greenberg Joseph 16, 19
 Gregorio Mario di 38
 Grolier Éric de 37
 Güldemann Tom 70

H

Haeckel Ernst 38
 Hamp Eric 39
 Harris Richard M. 38
 Hausmann Franz Joseph 39
 Hauziński Jerzy 121
 Heine Bernd 37
 Herbert Robert K. 70
 Hetzron Robert 152
 Hewes Gordon 37
 Homburger Liliás 19
 Honikman Bernice 27
 Hrbek Ivan 114

J

Jakubowski Wiktor 168
 Janse Mark 35
 Jaworski Eugeniusz 131
 Jonker Abraham 37
 Judycka Agata 46
 Judycki Zbigniew 46

K

Kazzazi Kerstin 37
 Kelly John 40-41
 Kendon Adam 38
 Kent Susan 69
 Kenyatta Jomo 7, 133
 Key Mary Ritchie 38

- Kibaki Mwaki 146
 Klawek Aleksy 108, 152
 Klemensiewicz Zenon 152
 Klimaszewski Bolesław 46
 Kłosowicz Robert 12, 164
 Knight Chris 70
 Knüppel Michael 38
 Koch Jerzy 43, 50
 Koerner Ernst 36
 Komorowski Zygmunt 83
 Kopiński Dominik 54
 Kosowska Ewa 131
 Kościelniak Krzysztof 114
 Kowal Wiesław 27
 Kowalska-Lewicka Anna 121-122, 125, 128
 Kowalski Michał W. 77
 Kowalski Tadeusz 109, 121
 Królas Krzysztof 159
 Krystek Józef 42
 Kubica Grażyna 76
 Kuczyński Antoni 46-48, 53, 133, 143
 Kukuczka Jacek 12, 49, 91
 Kuper Adam 69-70
 Kurcz Maciej 131
 Kuryłowicz Jan 29
 Kuryłowicz Jerzy 152
 Kwaśniewicz Krzysztof 51
- L
- Lacroix Pierre François 40
 Lalik Krzysztof 131
 Lee Richard Barry 69
 Lestrade Gerard Paul 28
 Lewicka-Rajewska Urszula 52, 104, 106, 108, 119, 170
- Lewicki Tadeusz (młodszy) 10, 53, 104-122, 125-126, 152, 165, 167-169
 Lewicki Tadeusz (starszy) 106
 Libera Zbigniew 75
 Lipiec Julij 42
 Livingstone David 86
- M
- Maho Jouni Filip 35
 Maj Małgorzata 76
 Majkowska Rita 48
 Malinowski Bronisław 7, 10, 15, 28-29, 39, 53-54, 72, 129, 133-136, 139-140
 Malinowski Jan 30
 Małecka Alicja 52, 105-106, 108, 119-120, 126, 164-170
 Małecka Bolesława 166
 Małecki Eugeniusz 166
 Manessy Gabriel 40
 Mantel-Niećko Joanna 34
 Mańczak Witold 117
 Marçais William 108, 116
 Marshall Lorny 74
 Marshall Thomas Elizabeth 74
 Massignon Louis 108
 Mayer Günter 19
 Meillet Antoine 36
 Meiners Christoph 78
 Meinhof Carl (Karl) 18, 27, 36, 44
 Meinhold Gottfried 33
 Mesthrie Rajend 38, 70
 Michalak Barbara 122
 Michalik Jan 52
 Milewski Tadeusz 31, 152, 168

Moran Shane 38, 78
 Mormul Joanna 12, 47
 Moszyński Kazimierz 74-75
 Motyliński Gustaw Adolf Kala-
 santy 107
 Muszyńska Krystyna 94
 Muszyński Kazimierz 141-142

N

Nadolska-Styczyńska Anna
 53-54
 Nickl J. 93
 Niedźwiedź Anna 76
 Nkrumah Kwame 118
 Nowak Kazimierz 9
 Nyerere Julius 112

O

Obama Barack 147
 Odinga Rail 146
 Ohly Rajmund 28, 43, 46, 48,
 51, 55
 Olejnikow Igor 42
 Olszewska-Dyoniziak Barbara
 132
 Ostafin Barbara 107, 120
 Oszczygł M. 50
 Owens Jonathan 157

P

Palmer Frank R. 155
 Paluch Andrzej 132, 140
 Panconcelli-Calzia Giulio 27
 Pawlak Nina 153-156, 158-159
 Pełczyński Grzegorz 85
 Penderecki Krzysztof 51
 Petráček Karel 152

Piechaczek Maria 71
 Piekarski Przemysław 51
 Piela Marek 153, 159-160
 Pilszcikowa Nina 34
 Piłaszewicz Stanisław 156
 Pisani Vittore 40
 Płatek Maria 48
 Podlacha Władysław 108
 Polus Andrzej 54
 Poraj-Królikowski Stanisław 30
 Poyatos Fernando 38
 Pulleyblank Edward G. 37

R

Raffler-Engel Walburga von 37
 Rahden Wolfert von 36
 Reche Otto 78
 Reichan Jerzy 51
 Reichmann Oskar 39
 Reinfuss Roman 142
 Reychman Jan 45
 Richards Audrey 7, 134
 Rivers William Halse 135
 Roger II, król Sycylii 116
 Roiński Ludwik 30
 Roth Klaus 130
 Rozwadowski Jan Michał 20, 27
 Rudebutz, Niemiec mieszka-
 jący w Afryce Południowo-
 -Wschodniej 88, 93
 Rudnicki Mikołaj 41
 Rusek-Kowalska Renata 48
 Ruziecki Jan 30
 Rys J. 128
 Rzewuski Eugeniusz 156

S

Safarewicz Jan 41
 Sands Bonny 70
 Schapera Isaac 28, 37, 74
 Scheit, Niemiec mieszkający
 w Afryce Południowo-
 -Zachodniej 88
 Schwidetzky Ilse 33
 Shostak Marjorie 74
 Siwiec Paweł 11, 13
 Skonieczko Dariusz 52
 Skuratowicz Maria 108
 Slaski Jan 41
 Słabczyński Wacław 46
 Smogorzewski Zygmunt 107-
 108
 Sokolewicz Zofia 69
 Sourdel Dominique 107, 113
 Sourdel Janine 107, 113
 Spiss Anna 121, 128
 Stachowski Stanisław 122
 Stopa Maria 87-89
 Stopa Roman 8-9, 11, 13, 15-
 21, 25-56, 68, 70-79, 82-95,
 97-101, 165, 168-170
 Szaflarski Józef 46
 Szarewska Berta 69
 Sztandara Małgorzata 85
 Szymańska Magdalena 32

T

Tegnerowicz Joanna 75
 Tol Sijmen 35
 Tracz Marek 131
 Traill Anthony 40
 Trauth Gregory 37
 Trilles Henri 29

Trombetti Alfred 20
 Trubieckoj (Trubetzkoy)
 Nikołaj 36
 Tsitsipis Lukas 36
 Tucker Archibald Norman 36,
 39-40

U

Usakiewicz Wojciech 69-70

V

Vedder Hermann Heinrich 28,
 87
 Vico Giambattista 77
 Villiers Pienaar Pierre de 44
 Vorbrich Ryszard 85
 Voßen (Vossen) Rainer 37, 41

W

Walecki Wacław 52
 Waligórski Andrzej 10, 29, 128-
 143, 147
 Ward Ida C. 28
 Westermann Diedrich 19, 28,
 36, 73
 Wiegand Herbert Ernst 39
 Wilmsen Edwin 69
 Wind Jan 37
 Winter Jürgen Christoph 37
 Wiśniewska Jadwiga 29, 87
 Wiśniewski Mieczysław 29, 87
 Wolf Eric R. 69
 Wycichl Werner 40
 Wysocka Aneta 54

INDEKS

Z

Zaborska Bolesława 151

Zaborski Andrzej 10, 108, 118,
121, 150-161

Zaborski Roman 151

Zabrocki Ludwik 168

Zagórski Kazimierz 94

Zembrzycka-Kunachowicz Anna
144

Zgusta Ladislav 39

Ziejka Franciszek 36, 41, 152

Ż

Żukowski Arkadiusz 11, 46, 48

Lata 30. XX wieku to dla krakowskich studiów afrykanistycznych okres przełomowy, w którym rozwijające się zainteresowanie Afryką zaowocuje pierwszymi niezależnymi projektami badawczymi realizowanymi w terenie – na kontynencie afrykańskim. Najlepszym przykładem są badania prowadzone przez Romana Stopę (1895–1995), uważanego za ojca polskiego językoznawstwa afrykańskiego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, światowej sławy eksperta od języków mlaskowych (*click languages*). W 1935 roku przez kilka miesięcy Roman Stopa prowadził badania językoznawcze na obszarze dzisiejszych Namibii i Botswany wśród ich rdzennych mieszkańców: San i Khoikhoi, przy okazji których zebrał również pokaźny materiał etnograficzny dotyczący kultury ludów San. Dziś te unikalne zbiory znajdują się w krakowskim Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli.

Dorobek profesora Romana Stopy stanowi nie tylko ważną część polskich badań afrykanistycznych, ale zajmuje również ważne miejsce w światowej afrykanistyce. Niestety dziś, ponad 20 lat po jego śmierci, w Polsce jest on praktycznie zapomniany. O wiele bardziej ceni i pamięta się Romana Stopę poza granicami kraju.

Z Wprowadzenia dr. hab. Roberta Kłosowicza, prof. UJ

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-855-7

